

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

PRÁVNICKÁ FAKULTA

Katedra trestního práva

**Pojem a právní důsledky překročení
mezi nutné obrany a krajní nouze**

Diplomová práce

Lukáš Šimeček

Vedoucí diplomové práce:

JUDr. Rudolf Vokoun, CSc.

Praha, březen 2014

Čestné prohlášení:

Prohlašuji, že jsem předkládanou diplomovou prací na téma Pojem a právní důsledky překročení mezí nutné obrany a krajní nouze vypracoval samostatně, všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány a práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 19. 3. 2014

Lukáš Šimeček

Poděkování

Na tomto místě bych rád poděkoval panu JUDr. Rudolfu Vokounovi, CSc., vedoucímu mé diplomové práce, za vedení při jejím zpracování a za cenné rady a připomínky, které mi k práci poskytl při procházení jednotlivých kapitol a věcné diskuzi nad jejími tématy. Dále bych rád poděkoval své rodině a přítelkyni Janě za trpělivost v době, kdy práce vznikala, a za pomoc s její formální stránkou.

Obsah:

Úvod	1
Část 1. Okolnosti vylučující protiprávnost.....	3
Část 2. Krajiní nouze.....	8
2.1. Obecně k institutu krajiní nouze.....	8
2.2. Jednotlivé podmínky krajiní nouze	10
2.2.1. Nebezpečí přímo hrozící a jeho reálnost.....	10
2.2.2. Podmínka subsidiarity.....	12
2.2.3. Podmínka proporcionality.....	14
2.2.4. Absence povinnosti nebezpečí snášet	15
Část 3. Nutná obrana	16
3.1. Obecně k institutu nutné obrany	16
3.1.1. Exkurs: Úprava nutné obrany v občanském právu	18
3.2. Jednotlivé podmínky nutné obrany	20
3.2.1. Útok na zájem chráněný trestním zákonem.....	21
3.2.2. Hrozící nebo trvající útok a reálnost útoku.....	26
3.2.3. Podmínka přiměřenosti	28
3.3. Exkurs: Právnícká osoba jako útočník ve smyslu ust. § 29 TZ	30
Část 4. Překročení mezi krajiní nouze a nutné obrany.....	31
4.1. Pojem překročení mezi krajiní nouze a nutné obrany	32
4.2. Překročení mezi krajiní nouze.....	36
4.2.1. Porušení podmínky proporcionality.....	37
4.2.2. Porušení podmínky přímo hrozícího nebezpečí.....	39
4.2.3. Porušení podmínky subsidiarity.....	40
4.2.4. Přítomnost povinnosti nebezpečí snášet	42
4.3. Překročení mezi nutné obrany.....	43
4.3.1. Porušení podmínky přiměřenosti	44
4.3.2. Porušení podmínky útoku přímo hrozícího nebo trvajícího	52
Část 5. Právní důsledky překročení mezi krajiní nouze a nutné obrany	57
5.1. Právní kvalifikace jednání při překročení mezi krajiní nouze a nutné obrany..	57
5.1.1. Zavinění k následku	58
5.1.2. Zavinění k excesu	59
5.1.3. Zavinění k následku i k excesu	60

5.2. Jednotlivé právní důsledky překročení mezí krajní nouze a nutné obrany	62
5.2.1. Polehčující okolnosti.....	63
5.2.2. Mimořádné snížení trestu odnětí svobody	67
5.2.3. Upuštění od potrestání	69
5.2.4. Privilegované skutkové podstaty	71
5.3. Shrnutí a úvaha nad budoucí právní úpravou.....	75
Část 6. Posuzování omylu v souvislosti s krajní nouzí a nutnou obranou	78
Závěr	81
Seznam zkratek	84
Použitá literatura a prameny	84
Abstrakt.....	88
Abstract.....	90
Klíčová slova – keywords.....	92

Úvod

Téma mé diplomové práce je Pojem a právní důsledky překročení mezí nutné obrany a krajní nouze. V jejím textu se tedy pokusím prozkoumat jednotlivé podmínky a meze těchto institutů a především se zaměřit na analýzu situací, kdy z nějakého důvodu dochází k jejich překročení.

Ačkoli se nejedná o téma, kterému by byla v současnosti věnována velká pozornost ať již na stránkách odborných periodik či publikací, tak ve veřejných sdělovacích prostředcích vůbec, jde o téma nanejvýš zajímavé, které bude v blízké budoucnosti bezpochyby stále aktuálnější. Některé, nejen společenské ukazatele, zejména rostoucí kriminalita, vzrůstající počet držených střelných zbraní a dále např. i klimatické změny způsobující nárůst počtu přírodních katastrof, jsou toho důkazem. Jen příkladný výčet situací, ve kterých mohou být zmíněné instituty aplikovány, dokazuje, o jak komplexní nástroje se jedná.

Důvodů, proč jsem se rozhodl zabývat problematikou těchto okolností vylučujících protiprávnost, je hned několik. Prvním z nich je zvláštní povaha obou institutů, která způsobuje, že jsou při splnění zákonem stanovených podmínek schopny úplně vyloučit trestní odpovědnost. To z nich činí zásadní pojmy trestního práva mající značný význam i pro praktický život, neboť bezprostředně hrozící nebezpečí nebo útok je něco, s čím může být konfrontován každý z nás. Způsob, jakým v takové situaci zareaguje, pak zpravidla na dlouhou dobu ovlivňuje jeho budoucí život.

Impulsem byl pro mě také do určité míry zkreslující přístup médií k této problematice, kdy je široké veřejnosti představována pouze velmi úzká část případů, které pod krajní nouzi či nutnou obranu spadají. Zpravidla jsou to případy, které jsou mediálně atraktivní z toho důvodu, že se v nich rozchází obecné vnímání spravedlnosti ze strany společnosti s konečným rozhodnutím soudu. Tyto případy s nádechem senzace pak zkreslují představy široké veřejnosti o možnostech jednání v těchto případech, neboť neposkytují veškeré potřebné informace. I já jsem si v každém takovém případě, o kterém jsem se dozvěděl, samozřejmě utvořil svůj vlastní názor, přičemž mi přišlo vhodné, tyto názory v rámci diplomové práce využít. Kladu si však za cíl, na rozdíl od výše uvedených článků, poskytnout ucelený pohled na uvedené instituty.

V neposlední řadě také doufám, že mi bližší seznámení s touto problematikou v budoucnu umožní v případě potřeby vhodně uzpůsobit své jednání v mezních situacích, kterým se práce věnuje.

Text práce je členěn celkem na šest částí. Úvodní část se stručně věnuje okolnostem vylučujícím protiprávnost a jejich významu v právním řádu České republiky. Následující dvě se pak zabývají vymezením podmínek obou zkoumaných institutů, což považuji za nezbytné pro následující obsah. Část číslo čtyři zkoumá pojem samotného překročení mezi nutné obrany a krajní nouze, a to jak z hlediska teorie, tak zákonné úpravy i rozhodovací praxe soudů. Pátá část pak uvažuje možné právní důsledky excesů a na závěr se pokouší o zhodnocení dostatečnosti současné právní úpravy. Závěrečná šestá část se krátce zabývá jednáním v omylu v souvislosti s excesem.

Na závěr bych rád uvedl, že jsem se v textu práce rozhodl v případech, kdy jsou za sebou uváděny zkoumané okolnosti vylučující protiprávnost, následovat systematiku současného trestního zákoníku, tedy uvádět na prvním místě krajní nouzi jako obecný institut a až po ní nutnou obranu, jako její zvláštní, privilegovaný případ. Učinil jsem tak i s ohledem na pořadí probíraných institutů v rámci této práce. Věřím, že i přes skutečnost, že v případě titulu diplomové práce byl zvolen postup opačný, to nebude srozumitelnosti práce na obtíž.

Práce vychází z právního stavu k 19. březnu 2014.

Část 1. Okolnosti vylučující protiprávnost

Základní funkcí trestního práva je ochrana práv a oprávněných zájmů jednotlivce a společnosti před trestnými činy. Trestněprávní ochrana záleží v tom, že právo určuje, které ze společensky škodlivých činů jsou trestné, a stanoví tresty za jejich spáchání¹. K vymezení jednání, které je pro svou společenskou škodlivost nežádoucí a musí být regulováno trestněprávními prostředky, užívá trestní právo konstrukci skutkové podstaty trestného činu. Ta je tvořena souborem typových znaků skutkové podstaty, které blíže určují podmínky trestného jednání.

Tak jako trestní právo vypočítává tyto znaky, jejichž přítomnost je nezbytná pro to, aby se jednalo o trestný čin, vymezuje také okolnosti, které jsou-li přítomny, „má to stejné důsledky, jako když tu nejsou typické znaky trestného činu.“² Jedná se o okolnosti, které vylučují trestní odpovědnost, označované jako okolnosti vylučující protiprávnost.

Důvodem, proč považuji za vhodné se jimi na úvod krátce zabývat, je skutečnost, že krajní nouze a nutná obrana, jejichž překročení má tato práce za cíl zkoumat, představují základní a nejstarší instituty do těchto okolností spadající. Náleží mezi tradiční otázky, jimiž se věda i právní praxe zabývají z důvodu jejich blízké souvislosti s právní odpovědností, zejména pak se základy trestní odpovědnosti.

O okolnostech vylučujících protiprávnost hovoříme tehdy, kdy „dochází ke střetu dvou právních norem – trestní normy, která určité jednání zakazuje, a normy trestního zákoníku nebo i jiného právního předpisu, která čin dovoluje nebo dokonce přikazuje.“³ Dochází tedy ke kolizi dvou či více hodnot, jejichž ochranu výše uvedené normy zajišťují. Řešení by mělo vycházet z principu, že hodnotnější zájem má přednost před méně hodnotným. Při rozhodování, který ze zájmů, chráněných proti sobě stojícími

¹ NOVOTNÝ, O. a kol.: *Trestní právo hmotné, Obecná část*, vydání 5., jubilejní, zcela přepracované vydání, Praha: Wolters Kluwer ČR, a.s. 2007, ISBN 978-80-7357-261-7. str. 17

² SOLNAŘ, Vladimír, Jaroslav FENYK a Dagmar Císařová, *Základy trestní odpovědnosti: podstatně přepracované a doplněné vydání*. 1. vyd. Praha: Orac, 2003, 455 s. ISBN 80 – 86199 – 74 – 6, str. 127

³ ŠÁMAL, P. a kol.: *Trestní zákoník: komentář*. I. Díl, 2. vydání, C.H.Beck, Praha 2012, ISBN 978-80-7400-428-5. str. 383

normami, má být upřednostněn, se pak projevují zejména základní hodnoty společnosti, ke kterým přistupují i další hodnotící kritéria. Velmi často je takovým kritériem vztah mezi jednající osobou a vznikem konfliktní situace – přičitatelnost. K tomuto hodnocení pak lze přistupovat z objektivního hlediska, kdy jsou porovnávány objektivní hodnoty určitých statků či zájmů, stupeň nebezpečí, kterému jsou vystaveny, a šance na jejich záchranu. Tyto statky a zájmy však mohou být hodnoceny také subjektivně ve vztahu k jejich nositelům. V takovém případě může být i „objektivně závažnější zájem v konkrétní situaci hoděn menší ochranou, než zájem sám o sobě méně závažný, pokud je možno klást nositeli vyššího zájmu vznik nebezpečné situace za vinu.“⁴

Okolnosti vylučující protiprávnost jsou částí teorie označovány jako tzv. „negativní znaky skutkové podstaty“ (kontratypy). Toto označení souvisí s „postavením protiprávnosti v rámci znaků trestného činu.“⁵ Jeho přiléhavost proto nutně vychází z odpovědi na otázku, zda je protiprávnost jako podmínka trestní odpovědnosti zahrnuta již v typových znacích trestného činu, nebo zda je jeho samostatným znakem vedle jeho jiných znaků. Výše uvedené označení kontratypy lze totiž spojovat pouze s případy, kdy je protiprávnost součástí typových znaků trestného činu. Ačkoli je z prostého jazykového výkladu ust. § 13 odst. 1 TZ možné spíše dovést, že protiprávnost je obecným znakem trestného činu ležícím mimo znaky jeho skutkové podstaty, souhlasím se Šámalem, že protiprávnost do skutkové podstaty jako její znak patří. Lze tak dovozovat z toho důvodu, že v případech, kde je protiprávnost dostatečně typizována, je na rozdíl od obecné charakteristiky protiprávnosti schopna od sebe jednotlivé typy trestných činů odlišit.⁶ Odpověď na tuto otázku je důležitá pro řešení hned několika problémů týkajících se trestní odpovědnosti.

Jde zejména o otázku, „do jaké míry musí zavinění zahrnout protiprávnost jednání.“⁷ Pokud by totiž musela být i protiprávnost zaviněním pachatele kryta, bylo by

⁴ KUČHTA, J. Postavení a úprava okolností vylučujících protiprávnost v připravované rekonstrukci trestního práva hmotného. Acta Universitatis Carolinae - Iuridica, Praha: Univerzita Karlova, 2007, Roč. 53, Č. 2, s. 66;

⁵ ŠÁMAL, P. a kol.: *Trestní zákoník: komentář*. I. Díl, 2. vydání, C.H.Beck, Praha 2012, str. 384

⁶ ŠÁMAL, P. a kol.: *Trestní zákoník: komentář*. I. Díl, 2. vydání, C.H.Beck, Praha 2012, str. 149

⁷ SOLNAŘ, V., FENYK, J., CÍSAŘOVÁ, D., *Základy trestní odpovědnosti*. 1. vyd. Praha: Orac, 2003, str. 127

při kvalifikaci jednání nutné zkoumat a prokázat určitý vnitřní (psychický) vztah pachatele ke skutečnostem, které protiprávnost zakládají, nikoli jen ke skutečnostem tvořícím skutkovou podstatu.

Protiprávnost je znakem každého trestného činu a je „formálním výrazem nebezpečnosti činu pro společnost.“⁸ Je tedy dovozována nejen z norem trestních, ale zpravidla také z ustanovení ležících mimo trestní zákon, zejména z norem práva správního, obchodního, občanského či pracovního.

V jednotlivých normách se způsob vyjádření protiprávnosti liší. U některých jednání je nepochybné, že je pro svou závažnost či škodlivost protiprávní již tehdy, když jsou naplněny veškeré znaky skutkové podstaty vymezené zákonem. Naproti tomu jindy zákonodárce užívá řešení, kdy ve zvláštní části znak protiprávnosti výslovně např. za užití výrazů „v rozporu s právními předpisy“, „neoprávněně“ či „bez povolení“ uvádí. Lze uvažovat nad několika důvody takové legislativní techniky:

- zvýšení apelu na soudce, aby v konkrétním případě věnoval zvláštní pozornost prověřování, zda nedošlo k naplnění okolností vylučujících protiprávnost,
- čin, který má být při splnění určitých podmínek trestně stíhán, běžně není předmětem trestního postihu, neboť je zpravidla po právu (např. neoprávněný zásah do práva k domu, bytu nebo nebytovému prostoru (§ 208 TZ), porušování domovní svobody (§ 178 TZ)),
- nejpřiléhavějším vysvětlením se pak jeví to, že zákonodárce takto konstruuje trestní normu tehdy, kdy „bez tohoto označení by byla tzv. skutková podstata nevýrazná, poněvadž by dovolovala zahrnout jak typická jednání protiprávní, tak i oprávněná.“⁹

V případě explicitního vyjádření protiprávnosti v dispozici právní normy lze dovozovat, že protiprávnost je typovým znakem skutkové podstaty. Musí se na ni tedy vztahovat i zavinění a uplatní se na ni zásady o normativních znacích skutkové podstaty

⁸ SOLNAŘ, V., FENYK, J., CÍSAŘOVÁ, D., *Základy trestní odpovědnosti*. 1. vyd. Praha: Orac, 2003, str. 126

⁹ SOLNAŘ, V., FENYK, J., CÍSAŘOVÁ, D., *Základy trestní odpovědnosti*. 1. vyd. Praha: Orac, 2003, str. 129

trestného činu. V případě, kdy se protiprávnost dovozuje již z naplnění znaků skutkové podstaty, je dostačující zavinění pouze ve vztahu k těmto znakům. V takovém případě se dle Solnaře¹⁰ tzv. důvody vyloučené protiprávnosti téměř nemohou uplatnit a není vyžadován ani zvláštní vztah zavinění k protiprávnosti.

Na pomezí mezi zmiňovanými dvěma skupinami se pak nachází takové trestné činy, kde protiprávnost není výslovně vyjádřena v zákoně, ani ji nelze zcela zřejmě dovozovat ze znaků skutkové podstaty. Domněnka protiprávnosti vyplývající již ze znaků skutkové podstaty může být v takovém případě vyvrácena prostřednictvím okolností vylučujících protiprávnost.

Důsledkem naplnění podmínek každé z okolností vylučujících protiprávnost je nejen vyloučení protiprávnosti jednání, ale také vyloučení společenské škodlivosti činu a vyloučení trestní odpovědnosti jednajícího. Dochází tedy k situaci, kdy určité jednání naplňuje téměř všechny znaky trestného činu, ale přesto není považováno za společensky škodlivé, ale naopak prospěšné¹¹.

K vyloučení protiprávnosti dochází univerzálně ve všech oblastech veřejného i soukromého práva. S ohledem na fakt, že protiprávnost je zkoumána ve vztahu k celému právnímu řádu, není možné, aby jednání, které je v trestním právu považováno za nedovolené, bylo např. v právu občanském dovoleno a naopak. Odlišnou otázkou je pak např. náhrada škody způsobené jednáním v krajní nouzi.

Okolnosti vylučující protiprávnost je také třeba odlišit od důvodů zániku trestnosti. Zatímco v případě důvodů zániku trestnosti byl čin v okamžiku spáchání trestným činem¹² a až v důsledku později nastalých skutečností jím přestal být (teorie hovoří o dodatečném zániku trestnosti), u okolností vylučujících protiprávnost se o trestný čin v důsledku vyloučené protiprávnosti od počátku nejedná. Okolnosti vylučující protiprávnost tedy působí ex nunc, naproti tomu důvody zániku trestnosti mají zpětný účinek. Rozdíl je možné spatřovat i v povaze jejich výčtu v zákoně.

¹⁰ SOLNAŘ, V., FENYK, J., CÍSAŘOVÁ, D., *Základy trestní odpovědnosti*. 1. vyd. Praha: Orac, 2003, str. 130

¹¹ ŠÁMAL, P. a kol.: *Trestní zákoník: komentář*. I. Díl, 2. vydání, C.H.Beck, Praha 2012, str. 384

¹² JELÍNEK, J. a kol. *Trestní právo hmotné, Obecná část, Zvláštní část*, 2. vyd. Praha: Leges, s.r.o., 2010, 904 str. ISBN 978-80-87212-49-3, str. 243

Trestní zákoník ve své hlavě III. obecné části upravuje následující okolnosti vylučující protiprávnost: krajní nouze (§ 28), nutná obrana (§ 29), svolení poškozeného (§ 30), přípustné riziko (§ 31) a oprávněné použití zbraně (§ 32). Oproti dřívějšímu právnímu stavu tak došlo k výslovné úpravě svolení poškozeného a přípustného rizika. Výše uvedený výčet má demonstrativní povahu. Okolnosti vylučující protiprávnost tedy nelze omezit pouze na tyto zákonem vypočtené instituty, ale je nutno mezi ně zařadit i další případy dovozované právní praxí. Důvody vylučující protiprávnost je možné aplikovat analogicky, neboť v důsledku takového postupu nedochází k bezprávnímu rozšiřování podmínek trestnosti, ale k jejich zužování.¹³ Není proto porušována zásada *nullum crimen sine lege*.¹⁴

S účinností platného trestního zákoníku došlo ke změně pojetí trestného činu, nikoli však ke změně významu okolností vylučujících protiprávnost. Předchozí úprava trestního zákona z roku 1961 vycházela z materiálně-formálního pojetí trestného činu, dle kterého byl tento tvořen dvěma současně přítomnými znaky. Vedle znaků trestného činu uvedených v zákoně musel být čin také společensky nebezpečný. Proto byly dříve okolnosti vylučující protiprávnost označovány také jako okolnosti vylučující nebezpečnost činu pro společnost. Ačkoli s novým trestním zákoníkem tento znak z definice trestného činu vypadl, požadavek materiální protiprávnosti trestného činu je, prostřednictvím materiálního korektivu zakotveného v ust. § 12 odst. 2 TZ, zachován. I za současné právní úpravy tedy platí, že materiálním důvodem existence institutu okolností vylučujících protiprávnost je právě prospěšnost takového jednání, a tedy absence společenské škodlivosti.

¹³ NOVOTNÝ, O. a kol.: *Trestní právo hmotné, Obecná část*, vydání 5., Praha: Wolters Kluwer ČR, a.s. 2007, str. 258

¹⁴ KRATOCHVÍL, V. a kol.: *Trestní právo hmotné: obecná část*, 2. vyd., Praha: C. H. Beck, 2012, 921 s. ISBN 978-80-7179-082-2, str. 426

Část 2. Krajní nouze

2.1. Obecně k institutu krajní nouze

Krajní nouze je považována za nejobecnější institut v rámci okolností vylučujících protiprávnost, který lze aplikovat na celou řadu situací v životě člověka. Jak již bylo výše uvedeno, je pro ni charakteristický střet chráněných hodnot. Z toho důvodu je označována jako „stav, kdy je možné chránit ohrožený zájem jen tím, že se obětuje jiný chráněný zájem“¹⁵ (např. poskytnutí pomoci raněnému je možné jen za porušení zákazu vstupu do určitého místa, kam se tento raněný zřítil). Krajní nouze vylučuje nejen trestnost činu, ale také jeho protiprávnost, proto nemůže jít kromě trestného činu ani o přestupek (nelze mít totiž za to, že krajní nouze pouze snižuje společenskou škodlivost¹⁶). K těmuž dochází mj. Vokoun, když uvádí, že důsledkem naplnění podmínek krajní nouze je nejen vyloučení odpovědnosti trestní, ale i správní, občanskoprávní, disciplinární aj.¹⁷

Obecné povaze krajní nouze odpovídá také teorií kladně hodnocená změna¹⁸ jejího zařazení v rámci okolností vylučujících protiprávnost, provedená trestním zákoníkem, který umístil krajní nouzi před institut nutné obrany považovaný za její zvláštní privilegovaný případ.

§ 28 trestního zákoníku definující krajní nouzi stanovuje, že „*čin jinak trestný, kterým někdo odvrací nebezpečí přímo hrozící zájmu chráněnému trestním zákonem, není trestným činem. Nejde o krajní nouzi, jestliže bylo možno toto nebezpečí za daných okolností odvrátit jinak anebo způsobený následek je zřejmě stejně závažný nebo ještě závažnější než ten, který hrozil, anebo byl ten, komu nebezpečí hrozilo, povinen je snášet.*“

Z této definice lze určit explicitně vyjádřené i naukou dovozené znaky, které musí mít jednání v krajní nouzi, aby působilo zákonem předvídané následky. Jedná se o

¹⁵ Kuchta, J. IN KRATOCHVÍL, V. a kol.: *Trestní právo hmotné: obecná část*, 2. vyd., Praha: C. H. Beck, 2012, str. 426

¹⁶ Rozhodnutie Najvyššieho súdu SSR sp. zn. 7 Tz 25/89 (č. 10/1980 Sb. rozh. tr.)

¹⁷ VOKOUN, R. *Vybrané aktuální otázky nutné obrany a krajní nouze*, 1. vyd. Praha: Acta Universitatis Carolinae - Iuridica, 3/1989, str. 30

¹⁸ CÍSAŘOVÁ, D. K nové koncepci okolností vylučujících protiprávnost, *Trestní právo*, č. 10/2000, str. 9

reálné nebezpečí přímo hrozící zájmu chráněnému trestním zákonem, skutečnost, že toto nebezpečí nebylo za daných okolností možné odvrátit jinak, proporcionalitu způsobeného a hrozícího následku a absenci povinnosti toto nebezpečí snášet u toho, komu hrozilo. O těchto podmínkách bude pohovořeno dále.

Účelem krajní nouze je umožnit jednotlivci svým jednáním přímo přispět k ochraně vlastních zájmů, zájmů cizích osob, státu či společnosti. Její existence je odůvodňována různě s ohledem na jednotlivé teorie, které ji hodnotí. Teorie přirozeného práva považuje krajní nouzi zjednodušeně za výkon práva na sebezáchovu jedince, který jedná podle svých přirozených pudů neschopen je ovládnout, proto nelze jedince za takové jednání trestat. Objektivní teorie vychází z porovnávání hodnot ohrožených zájmů či statků. Dle ní představuje krajní nouze nástroj ochrany „vyššího práva na úkor nižšího.“¹⁹ Teorie subjektivní naproti tomu zohledňuje psychický stav jednající osoby, která je vystavena tlaku a celkově zvýšeným požadavkům na své psychické i fyzické schopnosti.

V krajní nouzi lze chránit objekt jakéhokoli trestného činu, ať proti jednotlivci či proti státu. K takovému jednání je pak oprávněn každý, nikoli pouze ten, komu bezprostřední nebezpečí hrozí. Proto, jak uvádí Kuchta, není vyloučena ani tzv. pomoc v krajní nouzi. Někteří autoři, např. Solnař však dovozují, že pojem pomoci v krajní nouzi je v našem právu bezpředmětný, neboť „pomoc v nouzi je zahrnuta v krajní nouzi samé.“²⁰

Vedle toho jsou zde skupiny osob, které jsou k jednání v krajní nouzi povinny – jde o ty, „jimž byla zvláštními právními předpisy uložena povinnost chránit některé důležité zájmy, kterým je též poskytována ochrana trestním zákoníkem.“²¹ U takových se povinnost jednat za situací naplňujících znaky krajní nouze ze zákona předpokládá, nelze ji však považovat za absolutní. Ani tyto osoby totiž nemají povinnost jednat tehdy, pokud jejich zásah buď nemůže jakýmkoli způsobem nepříznivému následku zabránit, nebo pokud by zcela jistě znamenal závažnou újmu těmto osobám.

¹⁹ Kuchta, J. IN KRATOCHVÍL, V. a kol.: *Trestní právo hmotné: obecná část*, 2. vyd., Praha: C. H. Beck, 2012, str. 427

²⁰ SOLNAŘ, V., FENYK, J., CÍSAŘOVÁ, D., *Základy trestní odpovědnosti*. 1. vyd. Praha: Orac, 2003, str. 140

²¹ ŠÁMAL, P. a kol.: *Trestní zákoník: komentář*. I. Díl, 2. vydání, C. H. Beck, Praha 2012, str. 391

Dále nutno uvést, že proti osobě jednající v krajní nouzi není krajní nouze ani nutná obrana přípustná. Tento zákaz je dle mého názoru logický pouze při vhodném zakotvení proporcionality jednání v krajní nouzi. Např. ve slovenské úpravě krajní nouze²², kdy „nejde o krajní nouzi, (pouze) jestliže způsobený následek je zřejmě závažnější než ten, který hrozil“, totiž může zakládat značnou nerovnost osoby, které je jednáním v krajní nouzi způsobována újma a osoby v krajní nouzi jednající.

2.2. Jednotlivé podmínky krajní nouze

V porovnání s nutnou obranou jsou podmínky krajní nouze početnější a přísnější. Logicky to vychází ze skutečnosti, že nebezpečí (stav nouze) v případě krajní nouze nevyvolal zpravidla ten, komu je jednáním v krajní nouzi újma způsobována, neboť např. dle Kuchty „vznik situace krajní nouze zpravidla nelze přičíst konkrétním osobám“.²³ Jedná se zde tedy o jiný postup než proti útočníkovi²⁴, což odůvodňuje vyšší intenzitu ochrany zájmů těchto osob.

Část teorie, jmenovitě např. Vokoun, rozlišuje podmínky krajní nouze na ty, které tento stav utvářejí a umožňují tak v krajní nouzi jednat, a na samotné meze jednání v krajní nouzi přípustného.²⁵ Jak sám Vokoun uvádí, většina teorie toto dělení neužívá. Pro úvahy nad vymezením pojmu překročení mezí krajní nouze je však toto dělení velmi užitečné, a proto mu bude v příslušných kapitolách věnována pozornost.

2.2.1. Nebezpečí přímo hrozící a jeho reálnost

Splnění této podmínky vyžaduje naplnění několika jejích dílčích atributů. Primárně se musí jednat o nebezpečí hrozící některému zájmu chráněnému trestním zákonem.

²² § 24 odst. 2 z.č. 300/2005 Z.z. ze dne 20. 5. 2005, trestný zákon

²³ Kuchta, J. IN KRATOCHVÍL, V. a kol.: *Trestní právo hmotné: obecná část*, 2. vyd., Praha: C. H. Beck, 2012, str. 427

²⁴ a contrario Rozhodnutie Najvyššieho súdu SSR z 24. 2. 1987 sp. zn. 7 Tz 9/87 (č. 9/1988 Sb. rozh. tr.)

²⁵ VOKOUN, R. *Vybrané aktuální otázky nutné obrany a krajní nouze*, 1. vyd. Praha: Acta Universitatis Carolinae - Iuridica, 3/1989, str. 55-64

Současný trestní zákoník neobsahuje podobné ustanovení jako jeho předchůdce (ust. § 1 trestního zákona²⁶), které by souhrnně uvádělo chráněné zájmy, a tedy i rodový objekt trestných činů. Hodnoty chráněné trestním zákoníkem a jejich hierarchie jsou dovozovány ze systematiky jeho zvláštní části. Z jazykového výkladu ustanovení upravujícího krajní nouzi pak lze dovodit, že zájmy, které nechrání trestní zákon, ani nelze beztrestně chránit jednáním v krajní nouzi.

Pojem „nebezpečí“ označované jako „stav hrozící poruchou“²⁷ je nutné chápat širěji než pojem útoku u nutné obrany. Je tomu tak proto, že i prameny tohoto nebezpečí jsou značně širší. Mohou jimi být přírodní síly, zvířata, věci, fyziologické procesy v lidském organismu, psychické i fyzické donucení či nebezpečné lidské jednání, které není útokem. Judikatura připouští, aby nebezpečí bylo způsobeno i osobou, která je jím následně sama ohrožena (např. ten, kdo vydráždil zvíře, které na něj zaútočilo, nedbalostně vyvolal požár, který odvrací), nicméně stejně jako v případě nutné obrany výslovně vylučuje možnost jednat v krajní nouzi za nebezpečí vyvolaného úmyslně osobou, aby tato následně mohla spáchat naplánovaný trestný čin.

Nebezpečí zájmu chráněnému trestním zákonem musí hrozit přímo, bezprostředně. Nebezpečí je považováno za bezprostředně hrozící tehdy, jestliže „vývoj událostí spěje rychle k poruše, nebo když již jsou splněny téměř všechny podmínky nutné k tomu, aby hrozící porucha nastala, když k uskutečnění zbývajících podmínek postačuje náhoda, která může kdykoli, bezprostředně a s velkou pravděpodobností nastat“.²⁸ Nejedná se tedy ani o případ, kdy nebezpečí hrozí teprve v budoucnu, ani o případ, kdy nebezpečí již pominulo. Právo také připouští, aby pohnutkou jednajícího nebylo jen jednat v krajní nouzi, ale považuje podmínky krajní nouze za splněné i tehdy, kdy jednající do určité míry sleduje svůj vlastní zájem (např. snaha předvést se, získat popularitu či uspokojit touhu po adrenalinu).

²⁶ Z.č. 140/1961 Sb., trestní zákon ve znění pozdějších předpisů

²⁷ Vokoun, R. IN NOVOTNÝ, O. a kol.: *Trestní právo hmotné, Obecná část*, vydání 5., Praha: Wolters Kluwer ČR, a.s. 2007, str. 264

²⁸ Kuchta, J. IN KRATOCHVÍL, V. a kol.: *Trestní právo hmotné: obecná část*, 2. vyd., Praha: C. H. Beck, 2012, str. 428

V některých situacích může vzniknout stav, který zakládá podmínky jak pro jednání v krajní nouzi, tak v nutné obraně.²⁹ Je tomu tak tehdy, když je nebezpečí vyvoláno protiprávním útokem – např. přepadení banky, kdy úředník má možnost rozhodnout, zda se bude bránit proti útoku na svou osobu za naplněných podmínek nutné obrany či zda vydá pod pohrůzkou požadované finanční prostředky a bude tak jednat za podmínek krajní nouze. Neexistuje zde pravidlo, jakému jednání dát v tomto případě přednost. Je však jisté, že jednání v nutné obraně vyžaduje větší míru osobní statečnosti a představuje i větší riziko vzhledem k možnosti překročení jeho mezí. Proto vzhledem k tomu, že k jednání v nutné obraně nelze nikoho nutit, bude v těchto situacích pravděpodobně převažovat jednání v krajní nouzi.

Ačkoli pak podmínka reálnosti nebezpečí ze zákona výslovně nevyplývá, formuluje právní teorie i judikatura³⁰ požadavek, aby se v případě odvracení nebezpečí hrozícího zájmu chráněnému trestním zákonem nejednalo o nebezpečí domnělé, které existuje pouze v představě jednajícího – o tzv. putativní krajní nouzi. Ta sice nevylučuje trestní odpovědnost pachatele, nicméně tento pozitivní skutkový omyl o okolnostech vylučujících protiprávnost vylučuje odpovědnost jednajícího za úmyslný trestný čin i za vědomou nedbalost. V případě negativního skutkového omylu, kdy naopak jednající neví o tom, že podmínky krajní nouze jsou splněny, „bylo by jej patrně možné postihnout za nezpůsobilý pokus poruchového trestného činu.“³¹ Tento omyl nastává v situaci, kdy ačkoli pachatel učinil vše k tomu, aby jím zamýšlený výsledek nastal, není to z důvodu na straně předmětu, prostředků, kterými je čin páčán, či subjektu objektivně možné.

2.2.2. Podmínka subsidiarity

§ 28 odst. 2 TZ stanovuje, že „*nejde o krajní nouzi, jestliže bylo možno toto nebezpečí za daných okolností odvrátit jinak...*“. Podmínky krajní nouze tedy nejsou naplněny, jestliže se nebezpečí bylo možné vyhnout, ať už útekem³² či jednáním

²⁹ Rozhodnutie Najvyššieho súdu SSR sp. zn. 7 Tz 9/87 (č. 9/1988 Sb. rozh. tr.)

³⁰ Usnesení Nejvyššího soudu sp. zn. 5 Tdo 1490/2007

³¹ Kuchta, J. IN KRATOCHVÍL, V. a kol.: *Trestní právo hmotné: obecná část*, 2. vyd., Praha: C. H. Beck, 2012, str. 432

³² Rozhodnutí Nejvyššího soudu ČSR sp. zn. 3 Tz 54/71 (č. 26/1972 Sb. rozh. tr.)

vlastním nebo jednáním jiné osoby, které neznamenal v konkrétním případě porušení práva. Názory právní teorie se však liší ve výkladu pojmu „jinak“, neboť ten může být s ohledem na znění příslušného ustanovení vyložen více způsoby.

Solnař uvažuje nad otázkou, zda zákon zakládá povinnost volit pouze způsob, kterým se zcela vyloučí škoda i případná trestnost jednání (resp. ten, který je bez jakéhokoli právního následku) nebo i ten, který způsobí škodu menší než tu, která hrozila³³. Ve druhém případě by jednající byl povinen ještě před svým jednáním zvážit všechny možné způsoby řešení, které byly realizovatelné a z nich vybrat ten, který způsobí nejmenší škodu. Je patrné, a názor většiny právní teorie tomu odpovídá³⁴, že takový přístup by vedl ke značnému zúžení aplikovatelnosti institutu krajní nouze. Kládl by totiž příliš široké požadavky na úsudek a rozhodování jednajícího, který se rozhoduje zpravidla pod tlakem a nelze od něj takovou úvahu spravedlivě požadovat.

Proto v souladu s výše uvedeným nutno dovodit, že pokud existuje postup, kterým lze bez způsobení škodlivého následku zcela odvrátit nebezpečí, musí jej jednající zvolit. V opačném případě už ale není povinen (a je otázka, zda to vůbec předem vždy objektivně lze) z možných způsobů vybrat ten, který způsobí tu nejmenší škodu. Tento názor považuji za správný vzhledem k tomu, že o takovém způsobu jednající ani nemusel bez své viny vědět. Jedinou podmínkou v tomto případě je, že způsobená škoda nesmí být zřejmě stejná nebo větší než ta, která hrozila. Pokud je tato podmínka dodržena, meze krajní nouze nejsou překročeny, a to ani při existenci postupu způsobujícího menší újmu zasaženému zájmu.

V každém případě je však třeba vycházet jen z takových možností, které jsou v daném konkrétním případě reálné a zejména způsobitelné spolehlivě a včas nebezpečí odvrátit.³⁵

³³ SOLNAŘ, V., FENYK, J., CÍSAŘOVÁ, D., *Základy trestní odpovědnosti*. 1. vyd. Praha: Orac, 2003, str. 141

³⁴ Tento názor zastává dále vedle Solnaře např. Kuchta IN KRATOCHVÍL opět. cit. str. 429, správnost uvedeného opačného názoru považuje za „nikoli zcela nespornou“ také Vokoun IN NOVOTNÝ opět cit. str. 266

³⁵ Rozhodnutí Nejvyššího soudu ČSR sp. zn. 3 Tz 54/71 (č. 26/1972 Sb. rozh. tr.)

2.2.3. Podmínka proporcionality

Další z podmínek, jejíž naplnění zákon požaduje pro jednání v krajní nouzi, je ta, že *následek* způsobený jednáním v krajní nouzi, nesmí být *zřejmě stejně závažný nebo ještě závažnější než ten, který hrozil* – tzv. požadavek proporcionality. Dochází zde tedy ke srovnávání následků zásahu do chráněného a obětovaného zájmu, přičemž o krajní nouzi se nejedná, pokud je následek zásahu do obětovaného zájmu představovaný především jeho hodnotou a intenzitou zásahu do něj zřejmě rovnocenný, či dokonce závažnější než následek zásahu do zájmu ohroženého. Vzhledem k tomu, že jednání v krajní nouzi nesměruje zpravidla proti původci nebezpečí, totiž nelze připustit přesouvání jakékoli újmy nebo majetkové škody na druhého.³⁶

V souvislosti s touto otázkou je často diskutována možnost záchrany lidského života obětováním jiného lidského života. V této podobě je jednání v krajní nouzi zcela jistě nepřípustné³⁷, v případě záchrany více životů obětováním jednoho lidského života však teorie i judikatura dochází k závěru, že za určitých okolností je takový postup možný³⁸. Nelze však usmrtit člověka za účelem použití jeho orgánů a záchrany života více lidí – tento korektiv by měl být např. podle Kuchty³⁹ v zákoně výslovně upraven.

Posuzování následku je nutné provést v každém konkrétním případě zvlášť podle jeho jednotlivých okolností.⁴⁰ Přitom nelze vycházet pouze z hlediska objektivního, které zohledňuje reálnou hodnotu zasažených zájmů (a také jejich typ), ale je třeba také zhodnotit význam ohroženého a zasaženého zájmu v konkrétní situaci a „vycházet i ze situace, jak se jevila v době činu tomu, kdo jednal krajně nouzově.“⁴¹ Pokud bychom totiž posuzovali splnění podmínek krajní nouze pouze objektivně – tak, jak se situace jevila rozhodujícímu orgánu ex post - kladli bychom na obránce nepřiměřené požadavky. Jestliže byl tedy jednající důvodně přesvědčen, že s ohledem na jím vnímané okolnosti byly podmínky krajní nouze naplněny, nelze jej za takové jednání postihovat.

³⁶ ŠÁMAL, P. a kol.: *Trestní zákoník: komentář*. I. Díl, 2. vydání, C. H. Beck, Praha 2012, str. 394

³⁷ Nelze totiž poměřovat „kvalitu“ jednotlivých lidí a na základě toho dovozovat závažnost hrozby jednotlivých zájmů.

³⁸ Uznesenie Najvyššieho súdu SSR sp. zn. 3 To 72/80 (č. 20/1982 Sb. rozh. tr.)

³⁹ KUČHTA, J.: Několik poznámek k postavení a formulaci okolností vylučujících protiprávnost v připravované rekodifikaci trestního zákona, *Trestněprávní revue*, 2/2003, str. 50

⁴⁰ Uznesenie Najvyššieho súdu SSR z 11. 12. 1980 sp. zn. 3 To 72/80 (č. 20/1982 Sb. rozh. tr.)

⁴¹ Kuchta, J. IN KRATOCHVÍL, V. a kol.: *Trestní právo hmotné: obecná část*, 2. vyd., Praha: C. H. Beck, 2012, str. 430

Z hlediska objektivního jsou zájmy posuzovány na základě jejich hodnoty uznávané společností, která se promítá v současnosti do systematiky zvláštní části trestního zákoníku. Vedle kvalitativního hlediska je nutné brát v potaz také intenzitu zásahu do konkrétního zájmu, tedy hledisko kvantitativní.⁴² Kuchta i další autoři také upozorňují, že je třeba rozlišovat mezi hrozící poruchou a hrozícím ohrožením, a to podle „stupně pravděpodobnosti škody“⁴³.

Výraz „zřejmě“ má pak poukazovat zejména na subjektivní hledisko – psychický stav jednatelů a to, jak se mu situace jevila v době činu. Brání tak příliš úzkému výkladu podmínek krajní nouze.

Způsobený následek je zřejmě stejně závažný tehdy, jestliže je zasahováno do téhož chráněného zájmu s toutéž intenzitou, v případě odlišných zájmů pak musí být následek svou povahou a intenzitou srovnatelný s následkem, který hrozil. Závažnějším následkem je ten, který zasahuje typově shodný zájem s větší intenzitou nebo se týká zájmu hodnotnějšího, který zasahuje s intenzitou, která je při zhodnocení rozdílné povahy chráněných zájmů alespoň srovnatelná. Z výše uvedeného vyplývá, že je přípustný např. i lehký zásah do hodnot významnějších (zdraví člověka), který odvrátí hrozbu značné škody na majetku či malý zásah do zájmů skupinových zajišťující odvrácení hrozby zájmu individuálnímu.

2.2.4. Absence povinnosti nebezpečí snášet

Trestní zákoník vylučuje aplikaci krajní nouze, pokud *ten, komu nebezpečí hrozilo, byl povinen je snášet*. Povinnost snášet nebezpečí ukládají stanovenému okruhu osob zvláštní předpisy, nelze ji však považovat za absolutní a je třeba ji vždy vykládat s ohledem na okolnosti konkrétního případu. Jak uvádí Šámal, „nelze po členovi horské služby nebo záchranáři spravedlivě požadovat, aby učinil zákrok ihned, jestliže nemá potřebnou výstroj a vybavení pro záchranu ohroženého člověka, a aby tím fatálně riskoval svůj vlastní život.“⁴⁴ Dovojuje však, že po těchto osobách lze požadovat, aby si

⁴² Vokoun, R. IN NOVOTNÝ, O. a kol.: *Trestní právo hmotné, Obecná část*, vydání 5., Praha: Wolters Kluwer ČR, a.s. 2007, str. 268

⁴³ Kuchta, J. IN KRATOCHVÍL, V. a kol.: *Trestní právo hmotné: obecná část*, 2. vyd., Praha: C. H. Beck, 2012, str. 431

⁴⁴ ŠÁMAL, P. a kol.: *Trestní zákoník: komentář*. I. Díl, 2. vydání, C. H. Beck, Praha 2012, str. 393, 394

pomůcky bez prodlení opatřily a pomoc poskytly. Výslovnou úpravu vztahu této povinnosti ke krajní nouzi, obsahoval již trestní zákon v letech 1950 – 1961⁴⁵ jako negativní podmínku krajní nouze. Ačkoli pak trestní zákon č. 140/1961 Sb. tuto podmínku nepřevzal, byla nadále právní teorií a praxí uznávána, ačkoli část autorů poukazovala na skutečnost, že ji ze samotného textu zákona ani logickým výkladem nelze dovodit.⁴⁶

Je třeba zdůraznit, že se jedná o nebezpečí, které byla povinna snášet osoba, které nebezpečí hrozilo, nikoli osoba, která toto nebezpečí jednáním v krajní nouzi odvrací, jak bylo v několika návrzích novelizace trestního zákona nesprávně požadováno.⁴⁷

Část 3. Nutná obrana

3.1. Obecně k institutu nutné obrany

Institut nutné obrany umožňuje jednotlivci za užití svépomoci účinně bránit své zájmy i zájmy cizí, které jsou sice chráněny trestním zákonem, nicméně orgány veřejné moci nejsou v daném okamžiku a na daném místě schopny jim účinně ochranu poskytnout. Podstatou nutné obrany je odvracení útoku na zájmy chráněné trestním zákonem činem jinak trestným, namířeným proti útočníkovi. V důsledku naplnění podmínek nutné obrany pak obránce nejedná proti účelu trestního zákona, ale v souladu s ním⁴⁸. Opět, stejně jako v případě krajní nouze, zde dochází ke střetu zájmů na ochraně různých společenských hodnot - zájmu obránce zasaženého útokem nebo jeho hrozbou a zájmu útočníka, do kterého je v nutné obraně v souladu se zákonem zasahováno.

Nutná obrana představuje vedle represivních opatření státu další velmi účinný způsob boje s kriminalitou. Umožňuje reagovat na trestnou činnost již v jejích počátcích a zabránit tak jejímu dokonání či rozšíření. Skutečnost, že se pachatel setká s reakcí a

⁴⁵ z.č. 86/1950 Sb., trestní zákon ze dne 12. července 1950

⁴⁶ POLÁŠEK, KOLLÁR: Některé problémy vyloučení krajní nouze, Právník 1975, str. 789

⁴⁷ DOLENSKÝ, A., Poznámky k rekodifikaci, Trestní právo, č. 11/96, str. 7

⁴⁸ Kuchta, J. IN KRATOCHVÍL, V. a kol.: *Trestní právo hmotné: obecná část*, 2. vyd., Praha: C. H. Beck, 2012, str. 434

odporem bezprostředně, již v okamžiku páchaní skutku, může mít na jeho jednání odporem bezprostředně, již v okamžiku páchaní skutku, může mít na jeho jednání mnohem podstatnější vliv než hrozba budoucím trestem. Podstatou institutu je aktivní účast jednotlivce, kdy jeho vlastním jednáním dochází k „odražení protiprávního bezprostředně hrozícího nebo trvajícího útoku na zájmy chráněné trestním zákonem“.⁴⁹ Nutná obrana však nemá význam pouze pro jednotlivce jako prostředek jeho ochrany, ale je také nástrojem prosazování právního řádu jako celku.⁵⁰

Ačkoli je nutná obrana zvláštním, privilegovaným případem krajní nouze⁵¹, je, co do svého zakotvení v psaných pramenech i praktického využití, v porovnání s krajní nouzí, institutem nepoměrně starším. Pravděpodobně to byl také důvod, proč v předchozích právních úpravách byla umístěna poněkud nekonceptně před krajní nouzí.

§ 29 TZ upravující nutnou obranu stanoví, že „*čin jinak trestný, kterým někdo odvrací přímo hrozící nebo trvající útok na zájem chráněný trestním zákonem, není trestným činem. Nejde o nutnou obranu, byla-li obrana zcela zjevně nepřiměřená způsobu útoku.*“

K naplnění podmínek nutné obrany tedy není, na rozdíl od krajní nouze, vyžadována subsidiarita jednání.^{52 53} „Nevyžaduje se tak, aby se obránce snažil vyhnout hrozícímu nebo již probíhajícímu útoku, nebo aby použil nejdříve mírnější způsoby obrany a jejich intenzitu případně stupňoval až podle způsobu útoku“.⁵⁴ Nelze totiž

⁴⁹ SOLNAŘ, V., FENYK, J., CÍSAŘOVÁ, D., *Základy trestní odpovědnosti*. 1. vyd. Praha: Orac, 2003, str. 144

⁵⁰ k tomu KUCHTA J. *Nutná obrana*. 1. vydání, Brno: Masarykova univerzita, 1999, 218 s., „Třeba vzít v úvahu, že ochranou individuálního zájmu se vždy zprostředkovaně prosazuje i zájem společenský...“

⁵¹ CÍSAŘOVÁ, D., ČÍŽKOVÁ, J. Aktuální problémy nutné obrany z hlediska nových kodifikací, *Acta Universitatis Carolinae - Iuridica*, 1986, str. 24

Proto např. Solnař uvádí, že v pochybnostech je třeba nejprve rozhodnout, zda jsou tu podmínky nutné obrany a pak až posuzovat podmínky krajní nouze. – *Základy tr. odpovědnosti*, opět. cit. - str. 145

⁵² č.1633/1923 Sb. rozh. tr.

„Zákon nežadá, aby se napadená osoba bezprávnému útoku vyhnula útekem.“

Usnesení Městského soudu v Praze sp. zn. 7 To 202/94 (č. 47/1995 Sb. rozh. tr.)

„Podmínkou ustanovení § 29 TrZ, o nutné obraně není skutečnost, že útok nebylo možno odvrátit jinak. Obránce není povinen ustupovat před neoprávněným přímo hrozícím nebo trvajícím útokem na zájem chráněný trestním zákonem.“

⁵³ S výjimkou některých případů, kdy je jednáno proti nepříčetné osobě, dítěti či osobě jednající v omylu. V takovém případě část teorie požaduje dodržení podmínky subsidiarity.

⁵⁴ Usnesení Nejvyššího soudu sp. zn. 5 Tdo 162/2007 (č. 20/2008 Sb. rozh. tr.)

vyžadovat od jednotlivce, aby na protiprávní útok reagoval jinak, než aktivní obranou.⁵⁵ Vzhledem k tomu, že jednání v nutné obraně směřuje vždy proti útočníkovi, lze trvat na zásadě, že nikdo není povinen ustupovat před bezprávím.

Je však třeba zdůraznit, že nutná obrana je právem, nikoli povinností každého jednotlivce a nelze tedy nikoho k jednání v nutné obraně bez jeho vůle nutit. Stejně jako u krajní nouze platí, že nelze od nikoho požadovat hrdinství a je proto na volbě každého, zda vyhodnotí jako vhodnější způsob obrany útěk či aktivní zásah proti útočníkovi.

Vedle subsidiarity zde není přítomen ani požadavek absence povinnosti snášet útok u osoby, do jejíchž zájmů je zasahováno. Některé osoby jsou však k nutné obraně na základě zvláštních předpisů dokonce povinny, neboť je jim zákonem uložena povinnost k ochraně určitých zájmů (např. zákonem o policii). Ani tyto však nemají povinnost protiprávní útok snášet a jakkoli se mu podvolit, nicméně zvláštní zákony upravující jejich jednání zpravidla upravují podmínky nutné obrany přísněji než trestní zákoník⁵⁶.

3.1.1.Exkurs: Úprava nutné obrany v občanském právu

Nutná obrana je jako okolnost vylučující odpovědnost upravena vedle trestních předpisů také v dalších právních odvětvích. Občanský zákoník č. 40/1964 Sb. v ust. § 418 odst. 2 stanovoval, že *neodpovídá za škodu, kdo ji způsobil v nutné obraně proti hrozícímu nebo trvajícímú útoku. O nutnou obranu nejde, byla-li zřejmě nepřiměřená povaze a nebezpečnosti útoku.* Toto ustanovení nebylo po dobu účinnosti občanského

⁵⁵ Uznesenie Nejvyššieho sudu sp. zn. 1 To 66/86 (č. 8/1988 sb. rozh. tr.)

„K výkladu podmínek nutné obrany ve smyslu § 29 TrZ. Okolnost, že obránce přestal před útočníky utíkat, zůstal stát a začal se trvajícímú útokem bránit, nevylučuje možnost splnění všech podmínek nutné obrany. Nikdo totiž není povinen ustupovat před neoprávněným útokem na zájem chráněný trestním zákoníkem, ale má právo použít proti takovému útokem obranu, která není zcela zjevně nepřiměřená způsobu útoku. Obžalovaný nebyl povinen před poškozeným a jeho bratrem utíkat a případně se ukrýt.“

⁵⁶ Např. zákon č. 273/2008 Sb., o Policii České republiky, v ust. § 56 zakotvuje povinnost užití zbraně v nutné obraně pouze za podmínky, že užití donucovacího prostředku by bylo zřejmě neúčinné. Navíc je policista povinen nejprve vyzvat osobu, aby upustila od protiprávního jednání s výstrahou, že bude použito zbraně (tuto výzvu není třeba provést pouze tehdy, kdy je ohrožen život nebo zdraví policisty a zákrok nesnese odkladu).

zákoníku novelizováno a tímto zněním se úprava téměř shodovala s úpravou trestního zákona do 31. 12. 1993⁵⁷.

K podstatnému odlišení obou předpisů došlo v důsledku novely trestního zákona provedené zákonem č. 290/1993 Sb. O nutnou obranu tedy nově nešlo, *byla-li tato zcela zjevně nepřiměřená způsobu útoku*, čímž vznikl formulační nesoulad mezi úpravou v občanském a trestním právu.

V zásadě bylo možné k problematice přistupovat dvojím způsobem. Buď dovést, že občanskoprávní úprava i po provedené novelizaci trestního zákona kopírovala úpravu trestněprávní nebo naopak, že zůstala touto novelizací nedotčena.

V případě volby první varianty by pak bylo možné, aby obránce svým jediným jednáním naplnil podmínky nutné obrany dle trestního práva, ale nikoli již dle práva občanského – jeho obrana by byla „zřejmě nepřiměřená“, nikoli však již „zcela zjevně nepřiměřená“. Osobně souhlasím spíše s většinovým názorem teorie⁵⁸, který vychází z předpokladu, že po jednajícím nelze spravedlivě požadovat, aby v okamžiku, kdy se rozhoduje o svém jednání, zvažoval dvojí dopad do sféry práva trestního i občanského. Proto je třeba vycházet z jednotného vnímání nutné obrany.

V souvislosti s rekodifikací soukromého práva také krátce nastíním úpravu zavedenou nově účinným kodexem. Zde je nutná obrana upravena v ust. § 2905 NOZ, který stanovuje, že *„kdo odvrací od sebe nebo od jiného bezprostředně hrozící nebo trvající protiprávní útok a způsobí při tom útočnickovi újmu, není povinen k její náhradě. To neplatí, je-li zjevné, že napadenému hrozí vzhledem k jeho poměrům újma jen nepatrná nebo obrana je zcela zjevně nepřiměřená, zejména vzhledem k závažnosti újmy útočníka způsobené odvracením útoku.“*

Oproti starému občanskému zákoníku tedy došlo k odstranění výše uvedené formulační nesrovnalosti, kdy shodně s trestním zákoníkem je stanoveno, že obrana nesmí být zcela zjevně nepřiměřená. Tím jsou hranice nutné obrany rozšířeny ve prospěch obránce, nový občanský zákoník však, na rozdíl od trestního zákoníku,

⁵⁷ Jediná odlišnost mohla být spatřována v tom, že občanský zákoník výslovně nepožadoval, aby se jednalo o nebezpečí „hrozící přímo“. I přes tuto formulační odlišnost však bylo teorií občanského práva dovozováno, že se musí jednat o nebezpečí přímo hrozící.

⁵⁸ Jediným argumentem pro odlišné pojetí je skutečnost, že vzhledem k subsidiaritě trestní represe musí být v trestním právu překročení nutné obrany intenzivnější než v právu občanském.

neužívá institut způsobu útoku. Jako měřítko pro posouzení přiměřenosti obrany obecně uvádí hledisko újmy útočnicka způsobené obranou, které má být posuzováno přednostně. Dále už však nijak konkrétně nevymezuje další kritéria a jejich okruh ponechává otevřený. Lze tedy mít za to, že nyní mohou být v rámci posuzování přiměřenosti obrany z hlediska občanskoprávního zohledňována i další hlediska, tedy že okruh posuzovaných okolností může být dokonce i širší než okruh okolností zahrnovaný pod pojem způsob útoku v trestním právu. Vedle toho z nutné obrany vylučuje případy, kdy obránci hrozí újma pouze nepatrná s ohledem na jeho poměry.

Zákon také nově v ust. § 2907 NOZ stanovuje, že při posouzení, zda někdo jednal v nutné obraně nebo v krajní nouzi, se přihlédně i k omluvitelnému vzrušení mysli toho, kdo odvracel útok nebo jiné nebezpečí. To opět znamená značné rozšíření mezí nutné obrany a také „jednoznačný příklon k subjektivnímu posuzování požadované úrovně chování v případech nutné obrany.“⁵⁹ Bude však velmi důležité vhodné a citlivé vymezení pojmu omluvitelné vzrušení mysli judikaturou. V oblasti trestního práva se již objevily snahy zavést podobnou konstrukci, kdy by nebyl trestný ten, kdo odvrací útok, aniž byly zcela splněny podmínky nutné obrany, jednal-li obránce zároveň v silném rozrušení, strachu, úleku nebo zmatku způsobeném útokem.⁶⁰ Byly však odmítnuty s ohledem na značnou komplikovanost zjišťování přítomnosti určitého druhu afektu a jeho vlivu na jednání obránce.

3.2. Jednotlivé podmínky nutné obrany

Podmínky nutné obrany byly již v předchozí kapitole podrobeny srovnání s podmínkami krajní nouze. Z něho vyplývá, že jejich výčet je užší a zákon klade na jejich splnění méně požadavků, čímž projevuje jistou benevolenci k obránci. Důvodem takového přístupu je fakt, že jednáním v nutné obraně je zasahováno do zájmů osoby (útočnicka), který sám vyvolal nebezpečí v podobě útoku. Tím, že pachatel protiprávně útočí na zájmy obránce, přebírá na sebe vědomě určité riziko tělesného poškození⁶¹ a

⁵⁹ VLASÁK, M. Vybrané otázky práva civilních deliktů v novém občanském zákoníku na pozadí PETL, Právní rozhledy 15-16/2012, s. 561

⁶⁰ viz. osnova nového trestního zákona zamítnutá v roce 2006

⁶¹ Kuchta, J. IN KRATOCHVÍL, V. a kol.: *Trestní právo hmotné: obecná část*, 2. vyd., Praha: C. H. Beck, 2012, str. 433

možných důsledků s nutnou obranou spojených. Neplatí však, že by se útokem pachatel automaticky vzdával všech svých práv. Konstrukce podmínek nutné obrany tedy představuje určitou míru ochrany zájmů jednotlivých stran konfliktu. Základním vodítkem pro její vytyčení pak může být pravidlo, že „čím hrubší porušení práva hrozí, tím výše bude třeba vytyčit meze ohledů na útočníka“.⁶²

Při rozhodování, zda jednání obránce naplnilo podmínky nutné obrany, také část právní teorie zohledňuje subjektivní vztah jednatelů k těmto podmínkám. Ačkoli z textu zákona nelze dovodit požadavek jakékoli formy zavinění, značná část teoretiků např. Kuchta⁶³ požaduje, aby jednatel o podmínkách nutné obrany alespoň věděl, Císařová uvádí, že „úmysl při jednání v nutné obraně zahrnuje všechny její podmínky.“ Solnař⁶⁴ k tomu uvádí, že obránce by měl mít „určitou vůli k obraně“.

Někteří autoři, především Vokoun⁶⁵ a Kuchta, rozlišují podmínky nutné obrany na ty, které vytvářejí možnost jednat v nutné obraně (tzv. stav nutné obrany) a ty, které stanovují meze jednání obránce. Do skupiny první bude spadat existence, reálnost či protiprávnost útoku. Ve skupině druhé pak bude kritérium přiměřenosti jednání v nutné obraně. Větší pozornost tomuto rozdělení bude věnována v kapitole zkoumající překročení mezí nutné obrany.

3.2.1. Útok na zájem chráněný trestním zákonem

Útokem rozumíme „protiprávní jednání fyzické osoby, kterým jsou ohroženy nebo porušeny zájmy chráněné trestním zákonem“⁶⁶ Jedná se vlastně o zvláštní druh

⁶² Kuchta, J. IN KRATOCHVÍL, V. a kol.: *Trestní právo hmotné: obecná část*, 2. vyd., Praha: C. H. Beck, 2012, str. 434

⁶³ KUČHTA, J.: *Nutná obrana*. 1. vydání, Brno: Masarykova univerzita, 1999, str. 75,76

⁶⁴ SOLNAŘ, V., FENYK, J., CÍSAŘOVÁ, D., *Základy trestní odpovědnosti*. 1. vyd. Praha: Orac, 2003, str. 153

⁶⁵ VOKOUN, R. *Vybrané aktuální otázky nutné obrany a krajní nouze*, 1. vyd. Praha: Acta Universitatis Carolinae -Iuridica, 3/1989, str. 55-64

⁶⁶ Kuchta, J. IN KRATOCHVÍL, V. a kol.: *Trestní právo hmotné: obecná část*, 2. vyd., Praha: C. H. Beck, 2012, str. 435

nebezpečí⁶⁷. Jde o jednání úmyslné, které je společensky škodlivé, v důsledku čehož je zásah proti němu ospravedlněn.

Jednání, které naplňuje znaky útoku, páchá zpravidla fyzická osoba. V souvislosti s relativně nedávnou účinností zákona 418/2011 Sb., o trestní odpovědnosti právnických osob, se však nabízí otázka, zda by útočником mohla být i osoba právnická. Této otázce je věnována kapitola v závěru této části.

Útok může mít povahu konání, ale připouští se nutnou obranu uplatnit i v případě útoku ve formě opomenutí⁶⁸ - především tehdy, pokud tvoří skutkovou podstatu omisivního deliktu (typicky např. neodvolání útočícího zvířete, nepřehození výhybky zaměstnancem železnice, neopuštění cizího bytu na výzvu majitele). Konání a opomenutí jsou v tomto případě postaveny naroveň. Výslovně se uvádí, že útokem není nebezpečné chování zvířete⁶⁹ s výjimkou případů, kdy je toto zvíře poštveno jinou osobou. Tehdy se však jedná o útok této osoby (proti té je vedle zvířete také možné zasáhnout), nikoli zvířete, které je pouhým jejím nástrojem. Nebezpečné chování nepoštvaného zvířete je tedy v souladu s touto tezí možno odvracet pouze za naplnění přísnějších podmínek krajní nouze.

Útok musí být projevem vůle osoby, proto se nebude o útok jednat v případě pouhých reflexivních pohybů, pohybů ve spánku či bezvědomí nebo např. v důsledku epileptického záchvatu. Proti takovým je možné se bránit pouze při dodržení podmínek krajní nouze.

Z pojmu útoku vyplývá, že se jedná o jednání protiprávní, nemusí však vždy jít o trestný čin⁷⁰. Útokem může být jednání, které je pro svou nízkou intenzitu zásahu do chráněných zájmů pouze přestupkem, či které vůbec nemá znaky trestného činu. Stejně

⁶⁷ VOKOUN, R. *Vybrané aktuální otázky nutné obrany a krajní nouze*, 1. vyd. Praha: Acta Universitatis Carolinae - Iuridica, 3/1989, str. 35

⁶⁸ SOLNAŘ, V., FENYK, J., CÍSAŘOVÁ, D., *Základy trestní odpovědnosti*. 1. vyd. Praha: Orac, 2003, str. 147

⁶⁹ K tomu např. Solnař uvádí, že některé prameny tvrdí, že proti útokům zvířat je možné jednat v nutné obraně stejně jako proti dětem a osobám nepříčetným. Dle Solnaře však tyto názory ponechávají stranou fakt, že zvíře nemůže jednat protiprávně a že u zvířete dokonce chybí samo jednání. S tímto názorem souhlasím a podle mě na něj nemá vliv ani úprava nového občanského zákoníku v ust. § 494, dle které zvíře není věcí a je smysly nadaným živým tvorem. Zvíře nemá ani vlastní relevantní zájmy a nemůže se tedy dostat do kolize se zájmy napadeného.

⁷⁰ SOLNAŘ, V., FENYK, J., CÍSAŘOVÁ, D., *Základy trestní odpovědnosti*. 1. vyd. Praha: Orac, 2003, str. 147

tak může být útokem i jednání, které je z procesních důvodů nestíhatelné. Naproti tomu u některých jednání, která jsou trestným činem, nutnou obranu aplikovat nelze, neboť již z povahy těchto činů vyplývá, že není možná nebo praktická (např. trestný čin dvojího manželství, úplatkářství, zanedbání povinné výživy, verbální delikty) a že obranou nelze zamezit škodlivému následku útoku.

Další důležitou otázkou je pojetí protiprávnosti útoku. V právní teorii se různí názory na to, zda pro naplnění znaku protiprávnosti útoku postačuje protiprávnost v objektivním smyslu, či zda je nutné, aby zde bylo zavinění útočnicka ať již ve formě úmyslu či nedbalosti. Objektivní protiprávnost požadují pro naplnění podmínek nutné obrany např. Císařová⁷¹ či Kuchta⁷². Takový přístup je benevolentnější k obránci, který v okamžiku svého rozhodnutí nemusí subjektivní vztah útočnicka k útoku hodnotit.

Opačný názor zastává např. Solnař. Podle něj není k naplnění podmínek nutné obrany dostatečný pouze objektivní rozpor s právem, ale vyžadují zároveň zavinění útočnicka ve vztahu k útoku. „Protiprávnost útoku je třeba - vzhledem k samotnému pojmu útoku – vykládat z hlediska subjektivního pojetí protiprávnosti.“⁷³

Kvůli existenci podobných nejasností by bylo de lege ferenda vhodné, aby byl útok v zákoně blíže definován.

Tato otázka je úzce spojena s problematikou osob jednajících ve skutkovém omylu, dětí či osob nepřičetných. V minulých desetiletích, kdy převažovala subjektivní teorie pojmání protiprávnosti, byla požadována určitá způsobilost osoby páchající útok. Byl proto preferován názor, že takové situace je nutné posuzovat jako nebezpečí, tedy podle podmínek jednání v krajní nouzi, přičemž bylo analogicky dovozováno rozšíření podmínek krajní nouze podle nutné obrany. Obránce tak mohl způsobit i újmu stejné závažnosti jako ta, která hrozila. Lze však nalézt problematické body takového postupu, např. Vokoun⁷⁴ je spatřuje v

⁷¹ NÝVLTOVÁ, I. Objektivní a subjektivní koncepce protiprávnosti útoku a jejich vztah k právnímu posouzení obrany proti útoku osob trestně neodpovědných, *Trestněprávní revue* 7/2003, str. 204 - 206

⁷² KUČHTA, J.: *Nutná obrana*. 1. vydání, Brno: Masarykova univerzita, 1999, str. 86-88

⁷³ SOLNAŘ, V., FENYK, J., CÍSAŘOVÁ, D., *Základy trestní odpovědnosti*. 1. vyd. Praha: Orac, 2003, str. 148

⁷⁴ Vokoun, R. IN NOVOTNÝ, O. a kol.: *Trestní právo hmotné, Obecná část*, vydání 5., Praha: Wolters Kluwer ČR, a.s. 2007, str. 272

- a. omezení obránce prostřednictvím požadavku nezpůsobení větší škody, než která hrozila a
- b. předpoklad, že jednající je s věkem dítěte či vlastnostmi choré nebo osoby jednající v omylu obeznámen.

Dalším přístupem pak bylo posuzování podle podmínek nutné obrany s určitým korektivem požadujícím naplnění zásady subsidiarity. K takovému postupu např. Solnař oprávněně namítá, že se tak „rozšiřují podmínky trestní odpovědnosti, neboť se znaky nutné obrany zpřisňují“⁷⁵. Navíc tento přístup není příliš vhodný ať už z pohledu generální prevence (nerespektování právního řádu osobami, které jsou takovému postupu přítomny) či individuální prevence (možné povzbuzení útočnicka k intenzivnějšímu útoku).

V současnosti převládá při posuzování této problematiky názor, že nebezpečí vyvolané osobami nepřičetnými, jednajícími v duševní poruše a dětmi, je třeba posuzovat jako útok. Proto lze na odrážení těchto útoků aplikovat ustanovení o nutné obraně, a to bez výše uvedených „modifikací“. I přesto někteří autoři nadále požadují v případech zvláštních okolností (především v případě skutkového omylu útočnicka) dodržení zásady subsidiarity s ohledem na speciální postavení těchto útočících osob.

V teorii i praxi ne zcela vyřešenou otázkou je také posuzování útoků tzv. vyprovokovaných. Jedná se o situace, kdy osoba, jejíž zájmy jsou ohroženy, útok svým chováním ať úmyslně či z nedbalosti zavinila. Obecná shoda panuje v tom, že i vyprovokovaný útok zůstává útokem⁷⁶, tedy i v případě, že obránce svým jednáním útočnicka určitým způsobem „motivuje“ k útoku, nezbavuje jej to práva na sebeochranu. Stejně tak je obecně přijímáno, že ten, kdo útok naplánoval, aby mohl následně pod rouškou obranného jednání osobě vyprovokované způsobit újmu, není oprávněn v nutné obraně jednat.

Poměrně nejednoznačné jsou proto hranice uplatnění této teze a lze najít nestandardní způsoby provokací, kdy je třeba tato základní pravidla modifikovat a zmírnit. Nejprve je třeba definovat, co všechno může být provokací. Kuchta považuje za

⁷⁵ SOLNAŘ, V., FENYK, J., CÍSAŘOVÁ, D., *Základy trestní odpovědnosti*. 1. vyd. Praha: Orac, 2003, str. 157

⁷⁶ Vokoun, R. IN NOVOTNÝ, O. a kol.: *Trestní právo hmotné, Obecná část*, vydání 5., Praha: Wolters Kluwer ČR, a.s. 2007, str. 274

provokaci „jen takové jednání, které v sobě obsahuje nebezpečí vyvolání protiprávního útoku.“⁷⁷ Dále uvádí, že provokativní jednání je třeba posuzovat podle jeho objektivní a právní kvality.

Při takovém postupu lze odlišit 2 druhy situací:

- a) jednání je samo protiprávním útokem – osoba, která se tomuto útoku brání, jedná za podmínek nutné obrany,
- b) jednání provokatéra není protiprávní, tento pouze vykonává své právo či povinnost – nelze hodnotit jako vznik situace nutné obrany, vzhledem k absenci protiprávnosti jednání provokatéra je provokovaný za své jednání plně odpovědný.

Pokud do těchto situací zapojíme ještě kritérium úmyslu provokatéra, situace se zkomplikuje. Má-li provokatér úmysl následně jednáním v nutné obraně způsobit újmu provokovanému a útočí na něj protiprávně (tedy situace a), není zde nejasností. Podmínky pro nutnou obranu jsou naplněny. Pokud však má provokatér úmysl způsobit újmu, ale užívá prostředky, které nepředstavují protiprávní útok vzhledem k nedostatku intenzity zásahu do zájmu chráněného zákonem (verbální provokace, přišlápnutí nohy, štípnutí, pískání při proslovu, postříkání vodou), je třeba spolu s Kuchtou⁷⁸ dovodit, že na takové jednání nelze nutnou obranou reagovat. Naopak proti této „obraně“ je možné užít nutnou obranu. V takovém případě pak nerozhoduje ani smýšlení provokatéra v tom smyslu, zda chtěl nebo nechtěl vyprovokovat protiprávní útok.⁷⁹

Na závěr je třeba zmínit otázku přípustnosti nutné obrany proti útokům úředních osob. Obecně jejich jednání spadá pod jednání dovolené (v souladu s ust. § 75 a 76 TR), proti němuž není nutná obrana přípustná, i když je jím zasahováno do chráněného zájmu. Stejně jako u dalších výše řešených problémů lze však i zde najít odchylky a specifika, se kterými je nutné základní pravidla pro jednání úředních osob konfrontovat. Je tedy třeba vymezit hranice jednání těchto osob, které je plně pod ochranou státní moci a nutná obrana proti němu není přípustná. Určitou komplikací při této snaze je fakt, že zákon výslovně problematiku jednání úředních osob a užití nutné obrany proti

⁷⁷ KUČHTA, J.: *Nutná obrana*. 1. vydání, Brno: Masarykova univerzita, 1999, str. 110

⁷⁸ KUČHTA, J.: *Nutná obrana*. 1. vydání, Brno: Masarykova univerzita, 1999, str. 111

⁷⁹ KUČHTA, J.: *Nutná obrana*. 1. vydání, Brno: Masarykova univerzita, 1999, str. 111

nim neřeší. Vymezení pravidel obstarává tedy pouze judikatura, přičemž náhled na tuto problematiku se postupně vyvíjel směrem k přípustnosti nutné obrany.

Judikatura zavedla pravidlo, že jednání úřední osoby by mělo být materiálně i formálně bezvadné.⁸⁰ Formální nezávadnost zahrnuje především pravomoc a příslušnost orgánu, který vydal rozhodnutí, na jehož základě úřední osoba jedná, pravomoc těchto úředních osob k jednání⁸¹ a další formální požadavky. Pod materiální nezávadnost pak nutno řadit skutečnost, zda osoba při výkonu rozhodnutí nepřekračuje okruh povolených prostředků, nepoužívá bezdůvodně fyzické násilí, nezneužívá veřejnou moc, ale také to, zda je toto rozhodnutí materiálně správné. Zde nastává výkladová komplikace judikaturou vytvořené teze. Úřední osoby provádějící výkon rozhodnutí nejsou totiž oprávněny zkoumat jeho správnost⁸² a ochrany musejí úřední osoby z logiky věci požívat i v případě věcné nesprávnosti tohoto rozhodnutí. Osoby, proti nimž rozhodnutí a jeho výkon směřuje, tedy nemohou využít nutnou obranu jen pro své subjektivní přesvědčení o jeho nesprávnosti, to by vedlo k anarchii. Přiměřené pravidlo s ohledem na výše uvedené stanovil Solnař, který uvádí, že nutnou obranu je třeba připustit proti takovým útokům veřejných činitelů, které jsou stíženy vadami, *„jež je zbavují povahy takových úkonů; jsou to úkony, které vůbec nenáleží do (věcné) pravomoci těch veřejných činitelů, kteří zakročují, a ovšem i ty, které tvoří skutkovou podstatu trestného činu.“*⁸³

3.2.2. Hrozící nebo trvajícím útok a realita útoku

Pro naplnění podmínek nutné obrany musí být útok v takové fázi, aby bylo jednání obránce ve formě svépomoci tímto stavem odůvodněno. Útok tedy musí být blízko své realizaci nebo musí trvat, ale nesmí již být ukončen. Podmínka hrozícího nebo trvajícím útokem tak vytváří časové hranice nutné obrany. Za ty je třeba považovat na jedné straně okamžik, kdy se z útoku hrozícího stane útok přímo hrozící, a na druhé straně okamžik, kdy již obrana nemůže odvrátit škodlivý následek jednání útočnicka.

⁸⁰ Rozhodnutie Najvyššieho súdu SSR sp. zn. 4 Tz 128/76 (č. 55/1977 Sb. rozh. tr.)

⁸¹ Rozhodnutie Najvyššieho súdu SSR sp. zn. 6 Tz 70/79 (č. 47/1980 Sb. rozh. tr.)

⁸² Rozhodnutie Najvyššieho súdu SSR sp. zn. 7 Tz 15/87 (č. 11/1988 Sb. rozh. tr.)

⁸³ SOLNAŘ, V., FENYK, J., CÍSAŘOVÁ, D., *Základy trestní odpovědnosti*. 1. vyd. Praha: Orac, 2003, str. 150

Útok přímo hrozí tehdy, když „je zřejmé a očividné, že v nejbližší době musí nevyhnutelně začít porušování zájmů, že útok a porušení zájmů budou nevyhnutelně a okamžitě následovat za hrozbou.“⁸⁴ K započetí nutné obrany tedy nestačí pouhá hrozba útočnicka, ale je třeba důvodné přesvědčení obránce, že útočník tuto hrozbu realizuje. Obránce však nemusí čekat, až útočník zasadí první ránu.⁸⁵

Ve většině případů má útok povahu trestného činu, lze tedy jako pomocné hledisko pro časový aspekt útoku přibrat jeho vývojová stádia⁸⁶. Je však nutné odlišit pojmy dokonání trestného činu a ukončení útoku, které mohou být a nezdá se, že jsou časově značně rozdílné. Nutná obrana se připouští až do „dokonání trestného činu“ (tak např. proti útočníkovi, který nad odcizenou věcí dosud plně nenabyl moc a teprve ji odnáší do bezpečí). V nauce panuje shoda v tom, že o bezprostředně hrozící útok jde tehdy, kdy tento přejde do stádia pokusu. Stejně tak většina autorů připouští, že bezprostřednost hrozícího útoku může nastat již ve stádiu přípravy trestného činu. Dle Vokouna může „o bezprostřední hrozbu jít již ve stádiu přípravy nebo dokonce již při projevu úmyslu.“⁸⁷ V podobném duchu hovoří i Solnař⁸⁸, Kuchta⁸⁹ či Císařová⁹⁰, kteří existenci takových případů také připouští.

V nutné obraně je možné se bránit i poté, co již byly naplněny všechny znaky trestného činu a to až do chvíle, kdy pominulo porušování zájmů chráněných trestním zákonem (dokonání útoku). Nebezpečí však nelze považovat za pominulé v případě pouhé přestávky v boji (např. útočník dobývá zbraň, sbírá sílu k dalšímu útoku), ukončení útoku tedy musí být definitivní.

Na závěr komentáře k této podmínce je třeba stejně jako u krajní nouze konstatovat, že pro naplnění podmínek nutné obrany se musí jednat o útok reálný. Přímo hrozící útok

⁸⁴ Kuchta, J. IN KRATOCHVÍL, V. a kol.: *Trestní právo hmotné: obecná část*, 2. vyd., Praha: C. H. Beck, 2012, str. 440

⁸⁵ CÍSAŘOVÁ, D., ČÍŽKOVÁ, J. Aktuální problémy nutné obrany z hlediska nových kodifikací, *Acta Universitatis Carolinae - Iuridica*, 1986, str. 27

⁸⁶ Je však třeba mít na paměti, že vývojová stádia jsou spojena pouze s úmyslnými trestnými činy, tedy tato úvaha nepostihuje útoky spáchané z nedbalosti či takové, které vůbec trestnými činy nejsou.

⁸⁷ Vokoun, R. IN NOVOTNÝ, O. a kol.: *Trestní právo hmotné, Obecná část*, vydání 5., Praha: Wolters Kluwer ČR, a.s. 2007, str. 273

⁸⁸ SOLNAŘ, V., FENYK, J., CÍSAŘOVÁ, D., *Základy trestní odpovědnosti*. 1. vyd. Praha: Orac, 2003, str. 151

⁸⁹ Kuchta, J. IN KRATOCHVÍL, V. a kol.: *Trestní právo hmotné: obecná část*, 2. vyd., Praha: C. H. Beck, 2012, str. 441

, dále KUČHTA, J.: *Nutná obrana*. 1. vydání, Brno: Masarykova univerzita, 1999, str. 123,124

⁹⁰ CÍSAŘOVÁ, D., ČÍŽKOVÁ, J. Aktuální problémy nutné obrany z hlediska nových kodifikací, *Acta Universitatis Carolinae - Iuridica*, 1986, str. 27

totiž může být pouze takový, který je schopen útočnick vzhledem ke svému stavu a schopnostem v době útoku realizovat (o přímo hrozící nebezpečí se tak nebude jednat např. tehdy, kdy útočnick posilněný alkoholem pro stav opilosti sotva stojí na nohou).

3.2.3. Podmínka přiměřenosti

K naplnění podmínek krajní nouze musí platit, že *obrana nesmí být zcela zjevně nepřiměřená způsobu útoku*. Nejprve je nutné vymezit pojem přiměřenosti obrany a odlišit jej od pojmu proporcionality užívaného v souvislosti s krajní nouzí. Zatímco v případě proporcionality je porovnáván zájem ohrožený útokem a zasažený obranným jednáním (není zde tedy posuzován způsob, jakým bylo následku dosaženo), v případě přiměřenosti stojí proti sobě jednání zaměřené k obraně a útoku a je posuzována především jeho intenzita a další vlastnosti dohromady charakterizované pojmem způsob útoku.

Do současné podoby byla podmínka přiměřenosti uvedena novelou trestního zákona č. 290/1993 Sb., která novelizovala ust. § 13 Tr. zák. Současné ust. § 29 TZ pak jeho podobu plně přejalo. Došlo tedy k nahrazení původní formulace, kdy „*o nutnou obranu nejde, je-li tato obrana zřejmě nepřiměřená povaze a nebezpečnosti útoku*“ tak, že „*o nutnou obranu se nejedná, je-li tato zcela zjevně nepřiměřená způsobu útoku*“. Změnou pojmu „zřejmě“ na „zcela zjevně“ tak došlo k rozšíření mezí nutné obrany s ohledem na subjektivní vnímání situace útočnickem, neboť „osoba jednající v obraně často nemůže předem náležitě zhodnotit hrozící nebo trvajícím útok a zvolit vždy přesně adekvátní prostředky obrany⁹¹. Nahrazení pojmu povaha a nebezpečnost útoku pojmem způsob útoku, se však pro svůj ne zcela jasný význam stalo předmětem polemik.

Důvodová zpráva jasně uvádí, že společným cílem novely je rozšíření mezí nutné obrany. Většina teorie v souladu s důvodovou zprávou dovodila, že tento pojem zužuje výčet okolností, které je obránce povinen při hodnocení zohledňovat, a tím tedy rozšiřuje meze nutné obrany. Jejím cílem bylo vyloučit některé okolnosti, jejichž dokazování nebylo možné nebo přinášelo nadměrné obtíže.

Někteří autoři se však s tímto názorem neztotožnili, např. Lněnička uvádí, že přínos této novely není pozitivní, neboť i pojem způsob útoku nevystačí s jazykovým

⁹¹ Důvodová zpráva k z.č. 290/1993 Sb. (k ust. § 13) – 290/1993 Dz

výkladem, ale je nutné pod něj zahrnout i další znaky útoku, čímž se fakticky útok opět hodnotí podle své nebezpečnosti. Provedená změna tedy podle jeho názoru výrazné rozšíření mezi nepřinesla, neboť umožňovala i výklad tyto meze zužující⁹².

Dnes platí, že pojem způsob útoku představuje měřítko přiměřenosti obrany především z hlediska její intenzity ve vztahu k útoku⁹³. Obrana může být tak intenzivní, aby útok jistě a bez rizika pro obránce odvrátila.⁹⁴ Dle judikatury je třeba pod pojem způsob útoku zahrnovat i druh použitých prostředků, způsob jejich použití a některé další okolnosti jako vlastnosti útočnicka a obránce, počet zúčastněných osob, jejich fyzická kondice, stáří či věk⁹⁵. Při zkoumání přiměřenosti obrany je třeba k těmto okolnostem přirovnávat okolnosti stejného druhu charakterizující obranné jednání. Výslovně se uvádí, že předmětem posouzení není poměr hrozící a vzniklé škody (proporcionalita), „je možné beztretně chránit i zájem nižší kategorie ... a to i obětováním zájmu nižšího.“⁹⁶ Nicméně nelze usuzovat, že tento poměr je bez významu. Naopak při značné disproporci může vystoupit do popředí.⁹⁷ Jak uvádí Jelínek: „výrazně hrubý nepoměr škody hrozící z útoku a škody způsobené v obraně může vést k závěru, že obrana byla způsobu útoku zcela zjevně nepřiměřená⁹⁸. Dolenský však poukazuje na to, že by toto kritérium mělo fungovat spíše jako určitý korektiv, a to při posouzení konkrétních podmínek případu.“⁹⁹

Předmětem posouzení jsou i prostředky použité útočnickem a obráncem. Platí, že mezi nimi nemusí být úměrnost, nelze tedy po obránci požadovat, aby nepoužil účinnější prostředek, kterým útočník nedisponuje, jen aby naplnil požadavek přiměřenosti.

⁹² LNĚNIČKA, J.: Ad „Nová koncepce nutné obrany (§ 13 tr. zák.)“, Bulletin advokacie č. 4/1994, str. 13-15

⁹³ ŠÁMAL, P. a kol.: *Trestní zákoník: komentář*. I. Díl, 2. vydání, C. H. Beck, Praha 2012, str. 404

⁹⁴ ŠÁMAL, P. a kol.: *Trestní zákoník: komentář*. I. Díl, 2. vydání, C. H. Beck, Praha 2012, str. 405

⁹⁵ Usnesení Nejvyššího soudu sp. zn. 5 Tdo 162/2007 (č. 20/2008 sb. rozh. tr.)

⁹⁶ SOLNAŘ, V., FENYK, J., CÍSAŘOVÁ, D., *Základy trestní odpovědnosti*. 1. vyd. Praha: Orac, 2003, str. 151

⁹⁷ Uznesenie Najvyššieho súdu SSR sp. zn. 3 To 2/81 (č. 19/1982 Sb. rozh. tr.)

⁹⁸ JELÍNEK, J. a kol. *Trestní právo hmotné, Obecná část, Zvláštní část*, 2. vyd. Praha: Leges, s.r.o., 2010, str. 254

⁹⁹ DOLENSKÝ, A.: Střílet nebo nestřílet? Právní praxe v podnikání, 1997, č. 2, str. 39

3.3. Exkurs: Právnická osoba jako útočník ve smyslu ust. § 29 TZ

Ačkoli současné prameny striktně vymezují útok jako jednání osoby fyzické¹⁰⁰, argumentující povahou právnické osoby jako pouhé právní konstrukce, lze uvažovat situace, kdy by bylo možné považovat právnickou osobu za útočníka.

Zcela jistě se nebude jednat o případy, kdy fyzická osoba, jejíž jednání je obecně přičitatelné určité právnické osobě, např. páchá trestný čin proti životu či zdraví¹⁰¹. Zde se uplatní individuální odpovědnost jednajících fyzické osoby a v nutné obraně bude jednáno proti fyzické osobě.

Naproti tomu v případě trestného činu např. v oblasti hospodářské by zásah v nutné obraně proti právnické osobě mohl připadat v úvahu. Lze si totiž představit jednání, která s ohledem např. na postavení právnické osoby v určitém odvětví, na obchodní vliv atd. mohou činit pouze určité právnické osoby a zároveň taková jednání mohou mít povahu útoku. Uvažme např. situaci, kdy právnická osoba, která má monopol na trhu v určité oblasti, úmyslně zveřejní nepravdivé informace o jiné společnosti na relevantním trhu, aby uměle snížila její cenu při chystaném prodeji společnosti. Je v takovém případě tato společnost oprávněna např. vypustit jakousi „protilež“ o relevanci nepravdivých informací, která poškozuje „útočící společnost“, aby zabránila své finanční ztrátě, a to bez obavy z postihu?

Pravděpodobně nejvíce diskutabilní bude v tomto případě naplnění podmínky bezprostřednosti útoku na zájmy této osoby, resp. jeho trvání. Bude tedy důležité, zda je jednáním této „poškozované osoby“ ještě možné odvrátit nepříznivý následek. Pokud ano, bylo by možné o nutné obraně proti právnické osobě uvažovat.

Lze se zamyslet nad dalším příkladem, kdy stavebník při hloubení základů stavby na pozemku vlastněném právnickou osobou na pokyn této právnické osoby začne odstraňovat i kus stavby na vedlejším pozemku (jeho jednání tedy je této právnické osobě přičitatelné). V důsledku jeho zásahů je porušována statika vedlejší stavby a samozřejmě vzniká škoda. K odstraňování stavby užívá přístroje, který musí být

¹⁰⁰ Nutno dodat, že tyto prameny v drtivé většině pochází z doby před účinností zákona o trestní odpovědnosti právnických osob.

¹⁰¹ To bude platit i tehdy, kdy by tato fyzická osoba útočila v zájmu právnické osoby nebo v souvislosti s její činností ve smyslu ust. § 8 TOPOZ.

napojen na zdroj elektrické energie. Vlastník vedlejšího pozemku se bude bránit tak, že této právnické osobě poškodí elektrické vedení a od zdroje elektřiny ji tak zcela odstříhne. I v takovém případě může dle mého názoru dojít k naplnění podmínek nutné obrany proti uvedené právnické osobě.

Možnost jednání v nutné obraně proti právnické osobě připouští i Kuchta¹⁰², který však právnickou osobu připodobňuje k živému nástroji a na základě toho vůči ní připouští jednání obránce.

Z výše uvedeného tedy dovozují, že případy, kdy proti právnické osobě v postavení útočníka ve smyslu ust. § 29 TZ bude přípustná nutná obrana, nelze vyloučit. Bude se však jednat o velmi specifické situace a velmi často bude takové jednání znemožňovat absence splnění podmínky přímo hrozícího či trvajících útoku.

Část 4. Překročení mezí krajní nouze a nutné obrany

V předchozích kapitolách jsem se pokusil vymezit podmínky, za kterých je možné jednat v krajní nouzi a nutné obraně, a dále určit hranice, ve kterých se jednající osoby musí pohybovat, aby jejich jednání bylo, jako společensky prospěšné, zbaveno trestnosti i povahy protiprávnosti. Jak uvádí Vokoun: „stanovení těchto podmínek zaručuje občanům, kteří tyto podmínky dodrží, že nebudou voláni k trestní ani jiné odpovědnosti.“¹⁰³ Jejich přesným a srozumitelným vymezením může být zvýšena i praktická aplikovatelnost obou institutů v reálném životě, neboť nejistota ohledně přípustnosti jednání v těchto krajních případech je často důvodem k pasivitě osob, které by jinak byly schopny nebezpečí či protiprávní útok svépomocně odvrátit nebo alespoň zmírnit.

Vymezení podmínek krajní nouze a nutné obrany je důležité nejen pro to, aby jednající osoby měly v souladu s principem právní jistoty možnost hodnotit svůj postup v situacích, kdy jsou dle jejich subjektivního vnímání podmínky těchto institutů

¹⁰² KUCHTA, J.: *Nutná obrana*. 1. vydání, Brno: Masarykova univerzita, 1999, str. 78, 79

¹⁰³ VOKOUN, R.: *Vybrané aktuální otázky nutné obrany a krajní nouze*, Praha: Acta Universitatis Carolinae - Iuridica 3/1989, str. 54

naplněny, ale také proto, aby se zamezilo jejich zneužívání prostřednictvím úmyslného překračování jejich mezí. Jak jsem již uvedl, ani útočník se provedením útoku nezbavuje všech svých práv, ačkoli lze nalézt mnoho argumentů pro to, aby rizika spojená s útokem nesl právě on. Jakékoli jednání osob, které by zdánlivě např. v rámci nutné obrany, vedlo k pouhé odvetě a nikoli k odvrácení hrozícího nebezpečí, by proto neplnilo účel těchto institutů a bylo by nepřipustné. Všechny situace, kdy zákon umožňuje beztrestně nebo za privilegovaných podmínek zasahovat do chráněných zájmů jiných osob, je tedy třeba velmi pečlivě posuzovat.

4.1. Pojem překročení mezí krajní nouze a nutné obrany

Tato část práce se bude zabývat vymezením pojmu překročení mezí krajní nouze a nutné obrany, a to z hlediska přístupu teorie, zákonné úpravy i rozhodovací činnosti soudů.

V textu trestního zákoníku lze nalézt úpravu situací, kdy pachatel *spáchal trestný čin odvraceje útok nebo jiné nebezpečí, aniž byly zcela splněny podmínky nutné obrany nebo krajní nouze*, a to v ust. § 41 písm. g) a ust. § 58 odst. 6) trestního zákoníku. Jednotné označení jednání osob překračujících tyto meze však zákoník neobsahuje. Teorie nejčastěji užívá pojmu vybočení¹⁰⁴ či exces, stejně tak judikatura, která mezi pojmy překročení¹⁰⁵, vybočení¹⁰⁶ či exces¹⁰⁷ nijak nerozlišuje. Starší literatura pak užívá označení vykročení z mezí krajní nouze a nutné obrany.

Větší potíže způsobuje obsahové vymezení tohoto pojmu. Již Solnař připouští, že „samotný pojem bývá vymezován různě“¹⁰⁸. U krajní nouze uvádí, že k vykročení z jejích mezí může dojít obdobně jako u nutné obrany tehdy, kdy „jednání směřovalo k odstranění nebezpečí, ale nebyly tu všechny podmínky krajní nouze.“¹⁰⁹ Z toho

¹⁰⁴ ŠÁMAL, P. a kol.: *Trestní zákoník: komentář*. I. Díl, 2. vydání, C.H.Beck, Praha 2012, str. 389 an.

¹⁰⁵ Rozhodnutí Nejvyššího soudu ČR sp. zn. 11 To 1/78 (č. 18/1979 Sb. rozh. tr.), Usnesení Vrchního soudu v Praze sp. zn. 1 To 55/93 (č. 16/1994 Sb. rozh. tr.), Usnesení Nejvyššího soudu sp. zn. 5 Tdo 162/2007 (č. 20/2008 Sb. rozh. tr.)

¹⁰⁶ Usnesení Nejvyššího soudu sp. zn. 5 Tdo 162/2007 (č. 20/2008 Sb. rozh. tr.)

¹⁰⁷ Usnesení Nejvyššího soudu sp. zn. 5 Tdo 162/2007 (č. 20/2008 Sb. rozh. tr.)

¹⁰⁸ SOLNAŘ, V., FENYK, J., ČÍSAŘOVÁ, D., *Základy trestní odpovědnosti*. 1. vyd. Praha: Orac, 2003, str. 155

¹⁰⁹ SOLNAŘ, V., FENYK, J., ČÍSAŘOVÁ, D., *Základy trestní odpovědnosti*. 1. vyd. Praha: Orac, 2003, str. 144

vyplývá, že jedinou podmínkou, aby mohlo dojít k překročení mezí krajní nouze, je existence nebezpečí hrozícího zájmu chráněnému trestním zákonem.

Překročení mezí nutné obrany spojuje Solnař obecně pouze s nedostatkem podmínek pro tento stav, když uvádí, že se jedná o situaci, kdy „zde některé její (pozn. nutné obrany) podmínky byly, že tedy stav byl nutné obraně blízký, aniž tu byly tyto podmínky dány plně.“¹¹⁰ Toto vymezení excesu dovozuje mj. ze znění tehdejšího ustanovení trestního zákona o polehčujících okolnostech, které bylo obsahově přejato i do dnešního trestního zákoníku (§ 41 písm. g), a také z judikatury. Tento přístup k excesu obecně zastávají i Šámal či Kuchta a příklání se k němu i Jelínek. Podmínkou, kterou tyto autoři požadují, je, aby došlo k naplnění stavu krajní nouze či nutné obraně blízkého.

Není však zcela zřejmé, co lze považovat za „stav nutné obraně blízký“, tedy zda je k tomu, aby nastal, postačující naplnění jakékoli z podmínek nutné obrany či zda je některá podmínka natolik důležitá, že musí být vždy nutně naplněna.

V předchozích kapitolách jsem zmiňoval, že část teorie, především Vokoun¹¹¹ a Kuchta¹¹², rozlišují podmínky krajní nouze a nutné obrany na dva druhy. Ty, které musí nastat, aby zde vůbec byl stav krajní nouze nebo nutné obrany (a tedy vůbec bylo možné jednat) a následně podmínky utvářející meze vlastního dovoleného jednání. Vycházejí z logického požadavku, aby zde byl nejprve zákonem požadovaný stav, až poté jednání přípustné pouze za naplnění podmínek tento stav utvářejících. Význam tohoto dělení ještě vzrůstá právě v souvislosti s úvahami o překročení mezí krajní nouze a nutné obrany.

Lze totiž argumentovat, že nejsou-li splněny podmínky charakterizující stav krajní nouze nebo nutné obrany, absentují základní předpoklady pro uplatnění těchto institutů. „Nelze zde tedy hovořit o jakýchkoli podmínkách dovoleného jednání, neboť chybí podmínka pro dovolenost jednání jako takového.“¹¹³ Do té doby nelze uvažovat ani o překročení těchto mezí.

¹¹⁰ SOLNAŘ, V., FENYK, J., CÍSAŘOVÁ, D., *Základy trestní odpovědnosti*. 1. vyd. Praha: Orac, 2003, str. 155

¹¹¹ VOKOUN, R. *Vybrané aktuální otázky nutné obrany a krajní nouze*, 1. vyd. Praha: Acta Universitatis Carolinae - Iuridica, 3/1989, str. 55-64

¹¹² KUČHTA, J.: *Nutná obrana*. 1. vydání, Brno: Masarykova univerzita, 1999, str. 165

¹¹³ KUČHTA, J.: *Nutná obrana*. 1. vydání, Brno: Masarykova univerzita, 1999, str. 165

V případě krajní nouze jsou podmínkami utvářejícími její stav a zakládajícími tak možnost jednání, existence přímo hrozícího nebezpečí zájmu chráněnému trestním zákonem, skutečnost, že tomuto nebezpečí se nebylo možné vyhnout jinak, reálnost hrozícího nebezpečí a skutečnost, že ten, komu nebezpečí hrozilo, nebyl povinen jej snášet. Meze jednání v krajní nouzi pak bude představovat požadavek proporcionality vycházející z porovnání zásahu do ohroženého a obětovaného zájmu.

Stav nutné obrany je pak charakterizován existencí přímo hrozícího nebo trvajících útoku na zájem chráněný trestním zákonem a reálností takového útoku nebo jeho hrozby. Meze jednání v nutné obraně pak představuje požadavek přiměřenosti obranného jednání ve vztahu ke způsobu útoku.

Pokud není naplněna některá z podmínek stavu krajní nouze či nutné obrany, nemůže jednatel meze těchto institutů překročit, neboť tu tento stav nikdy nebyl.¹¹⁴ Dle Kuchty v takovém případě „nevzniká vůbec právo v nutné obraně jednat“¹¹⁵. K excesu by tedy v souladu s tímto pojmáním mohlo dojít pouze v případě překročení některé z podmínek určující meze dovoleného jednání, nikoli samotných podmínek pro naplnění stavu nutné obrany či krajní nouze. Tyto podmínky budou však nadále existovat, jak uvádí Kuchta, „existují nezávisle na tom, jakým způsobem si osoba v nutné obraně počíná.“¹¹⁶ Při rozlišení podmínek výše uvedeným způsobem by zde v případě nenaplnění některé z podmínek první skupiny stav krajní nouze či nutné obrany nebyl vůbec přítomen, pouze v případě nedodržení podmínky stanovující meze by došlo k excesu.

S výše uvedeným rozdělením příliš nekoresponduje vymezení pojmu překročení mezi krajní nouze a nutné obrany v českém právním řádu, zbytkem nauky a aplikační praxí soudů. Teorie i praxe si toto rozdělení uvědomují¹¹⁷, nicméně zákonná úprava z něj zjevně nevychází. Je to patrné i z toho, že důsledky překročení těchto podmínek od sebe zákon nijak neodlišuje. Jak uvádí Vokoun, „příčinu rozdílnosti některých názorů je možné spatřovat v tom, že se v naší literatuře právě podmínky obou institutů podle výše

¹¹⁴ VOKOUN, R. *Vybrané aktuální otázky nutné obrany a krajní nouze*, 1. vyd. Praha: Acta Universitatis Carolinae Iuridica, 3/1989, str. 60

„Tam, kde objektivně neexistuje nutná obrana, není ani možné ji překročit.“

¹¹⁵ KUČHTA, J.: *Nutná obrana*. 1. vydání, Brno: Masarykova univerzita, 1999, str. 165

¹¹⁶ KUČHTA, J.: *Nutná obrana*. 1. vydání, Brno: Masarykova univerzita, 1999, str. 165

¹¹⁷ KUČHTA, J.: *Nutná obrana*. 1. vydání, Brno: Masarykova univerzita, 1999, str. 72, 73

vedeného kritéria nerozlišují.¹¹⁸ Proto je třeba se na význam překročení mezi v podmínkách českého právního řádu blíže zaměřit.

Z výkladu výše uvedených ustanovení § 41 písm. g) a § 58 odst. 6 trestního zákoníku, tedy ze slov „odvraceje útok nebo jiné nebezpečí“ vyplývá, že jedinou podmínkou pro to, aby je bylo možné aplikovat (a tedy aby se jednalo o stav krajní nouze či nutné obraně blízky), je právě existence nebezpečí resp. útoku. Pokud zde tato podmínka absentuje, nemůže být v krajní nouzi či nutné obraně vůbec jednáno, pak se nemůže ani jednat o exces.

Souhlasím s názorem, že tyto podmínky je třeba rozlišovat, neboť je zřejmý rozdíl mezi jednáním, které nenaplnilo podmínky stavu krajní nouze či nutné obrany a jednáním, které pouze překročilo jejich dovolené meze. Nelze však předem dovozovat, které z těchto dvou protiprávních jednání je závažnější, neboť to záleží vždy na posouzení konkrétních podmínek, za kterých k jednání došlo. Jednání bez naplnění podmínek stavu nutné obrany či krajní nouze by se mohlo na první pohled jevit více společensky škodlivé než situace, kdy je jednající oprávněn jednat, ale překročí meze. Tento argument však neobstojí, neboť si lze představit např. situace, kdy závažné překročení mezí je škodlivější než obrana, která je pouze nepatrně předčasná či zpožděná. Platí proto, že je nutné exces posuzovat vždy s ohledem na konkrétní situaci.

Větší světlo do vymezení excesu nepřináší ani judikatura, která v některých případech užívá výrazu „překročení mezí“, zatímco jindy v případě obdobného skutkového stavu hovoří o „naplnění podmínek nutné obrany, resp. krajní nouze“. O nenaplnění podmínek tedy hovoří i při překročení mezí přípustného jednání. Nelze proto k pojmu excesu zaujmout nějaký jednoznačný postoj vycházející z terminologie užívané v rozhodovací praxi soudů.

Z hlediska zavinění se teorie shoduje, že lze překročit meze krajní nouze jak úmyslně, z nedbalosti, tak nezaviněně. Vzhledem ke způsobu právní kvalifikace jednání představujícího exces z krajní nouze a nutné obrany bude forma zavinění jednající

¹¹⁸ VOKOUN, R. *Vybrané aktuální otázky nutné obrany a krajní nouze*, 1. vyd. Praha: Acta Universitatis Carolinae - Iuridica, 3/1989, str. 57

osoby hrát důležitou roli. Např. v případě nezaviněného překročení, nelze dovozovat jakoukoli trestní odpovědnost jednatelky osoby.

4.2. Překročení mezi krajní nouze

Problematika překročení mezi krajní nouze není právní teorií ani praxí tak často řešena jako exces z nutné obrany, což je patrné mimo jiné i z toho, že na rozdíl od krajní nouze zákon výslovně upravuje některé situace překročení mezi nutné obrany prostřednictvím privilegovaných skutkových podstat trestných činů.

Při definování pojmu excesu z krajní nouze výše jsme došli k názoru, že k překročení mezi krajní nouze dochází tehdy, kdy absentuje, ať zcela či částečně, některá z jejích podmínek, přičemž jsme dovodili, že k samotnému překročení nemůže vůbec dojít, pokud nehrozí nebezpečí zájmu chráněnému trestním zákonem. Nebezpečí zájmu chráněnému trestním zákonem je tedy základním předpokladem excesu z krajní nouze. V opačném případě se jedná pouze o domnělou (putativní) krajní nouzi. Pokud jsou naplněny pouze některé podmínky požadované zákonem (s výjimkou nebezpečí), hovoří teorie o stavu krajní nouzi blízkém, který ač se krajní nouzi podobá, nezbavuje ani při dodržení zákonných mezí toto jednání protiprávnosti.

Teorie obecně rozlišuje exces intenzivní (co do míry jednání v krajní nouzi) a extenzivní (co do časového vymezení jednání). V případě excesu intenzivního dochází k porušení podmínky proporcionality. V případě excesu extenzivního jsou porušeny časové hranice nutné obrany, tedy hrozící nebezpečí a jednání, které jej má odstranit, nejsou současné.

Na základě výše uvedeného může k excesu z krajní nouze docházet v následujících případech:

- a) způsobený následek jednání byl zřejmě stejně závažný nebo ještě závažnější než ten, který hrozil (exces intenzivní),
- b) jednání nebylo provedeno v době, kdy nebezpečí přímo hrozilo, tedy došlo k němu před tím, než hrozilo přímo nebo bylo provedeno v době, kdy již pominulo (exces extenzivní),

- c) nebezpečí bylo možno odvrátit jinak (podmínka subsidiarity),
- d) osoba, které nebezpečí hrozilo, byla povinna jej snášet.¹¹⁹

Vedle dělení excesů podle druhu absentující podmínky krajní nouze, rozlišuje nauka překročení mezí krajní nouze ještě podle pohnutky jednající osoby. Takto lze rozlišovat exces jarý spáchaný ze zlosti, pomstychtivosti, vzteku apod. (též označovaný jako stenický exces) a exces chabý spáchaný ze strachu, leknutí či zmatku (označovaný také jako exces astenický). Vzhledem k funkci krajní nouze lze předpokládat, že důvod, proč jednající osoba překročila podmínky nutné obrany, může mít vliv při kvalifikaci tohoto jednání, a to zejména na možnost užití obecných polehčujících okolností a privilegovaných skutkových podstat trestných činů.

4.2.1. Porušení podmínky proporcionality

Hodnocení proporcionality jednání v krajní nouzi spočívající v porovnávání závažnosti následků způsobených a hrozících s ohledem především na hodnotu obou zájmů a intenzitu zásahu do nich, jsem se věnoval již v kapitole popisující krajní nouzi. Bylo zde zdůrazněno, že toto hodnocení je nutno provádět nejen z objektivního, ale i subjektivního hlediska - tedy zohledňovat i vnímání závažnosti následků osobou, která za splněných podmínek krajní nouze jedná. Jen tak lze minimalizovat tvrdost zákona a vzít v úvahu mnohdy značně ztíženou rozhodovací pozici těchto osob. V této části se pokusím vymezit pojem překročení mezí krajní nouze právě co do proporcionality jednání.

Tento intenzivní exces lze charakterizovat tak, že „způsobený následek byl zřejmě stejně závažný nebo ještě závažnější než ten, který hrozil“¹²⁰. Jednající tedy, jak objektivně, tak z hlediska subjektivního, zasáhl do stejně hodnotného zájmu stejnou nebo vyšší intenzitou nebo do zájmu rozdílného takovou intenzitou, která je při porovnání hodnoty obou zájmů přinejmenším srovnatelná. Přičemž mu muselo být zřejmé, že takový následek je rovnocenný nebo závažnější. Ve skutečnosti je však s ohledem na subjektivní hodnocení závažnosti zasažených zájmů možné způsobit i

¹¹⁹ ŠÁMAL, P. a kol.: *Trestní zákoník: komentář*. I. Díl, 2. vydání, C.H.Beck, Praha 2012, str. 395

¹²⁰ ŠÁMAL, P. a kol.: *Trestní zákoník: komentář*. I. Díl, 2. vydání, C.H.Beck, Praha 2012, str. 394

následek stejný či závažnější než hrozící, pokud se hodnocení provedené osobou nesplní.

Pod zohledňování představ jednajícího při hodnocení proporcionality jeho jednání však nelze podřadit konstrukce vytvářené jednajícím k tomu, aby ospravedlnil své jednání. Na to upozorňuje Vokoun, který uvádí, že „v těchto případech jednající osoba úmyslně utváří konstrukci, o které sama ví, že neodpovídá jejímu skutečnému úsudku.“¹²¹ Proto ji nelze považovat za úsudek jednajícího a její zohledňování je bezpředmětné. Právní kvalifikace jednání takové osoby se pak zakládá na tom, o jaké podmínce (okolnosti) si tato osoba představy úmyslně vytváří.

Nabízí se tedy otázka, kde je hranice pro posuzování nesprávných či dokonce úmyslně nereálných představ jednajících osob. Část teorie zavádí kategorii „průměrného úsudku“, se kterým je třeba porovnávat úsudek jednající osoby. Proti jejímu užití však hovoří obtížnost exaktního vymezení této kategorie vzhledem k individualitě každého jedince. Nelze ani přisvědčit teorii vycházející výhradně z představ jednající osoby, neboť, jak uvádí Dolenský, „znamenalo by to omlouvat její omyly.“¹²² Tím by se v případě nesprávných úsudků vyloučila možnost kvalifikovat takové jednání jako exces. Je tedy třeba dovodit, že je nutné zohlednit psychický stav jednající osoby v konkrétní situaci, nicméně jí nelze omlouvat zjevné omyly v jejím úsudku.

Vzhledem k rozlišení podmínek krajní nouze, ke kterému jsem se přiklonil výše, je třeba uvést, že podmínka proporcionality jako jediná stanovuje meze samotného jednání v krajní nouzi. I v případě intenzivního excesu tedy platí, že podmínky krajní nouze zde zůstávají naplněny, neboť tento exces nemá vliv na jejich existenci. Pokud bychom tedy vycházeli čistě z tohoto názoru, byl by exces intenzivní jediným možným excesem z krajní nouze. Jak jsem však již výše upozornil, v českém právním řádu tato teorie striktně dodržována není, a proto je nutné za exces považovat i případy nenaplnění některých dalších podmínek krajní nouze, tedy výše uvedených sub. b), c) a d).

¹²¹ VOKOUN, R. *Vybrané aktuální otázky nutné obrany a krajní nouze*, 1. vyd. Praha: Acta Universitatis Carolinae - Iuridica, 3/1989, str. 44

¹²² DOLENSKÝ, A.: Přiměřenost nutné obrany, in: Sborník prací z trestního práva, Academia, Praha, 1961, str. 37

4.2.2. Porušení podmínky přímo hrozícího nebezpečí

Ke splnění podmínek krajní nouze musí nebezpečí hrozit přímo. Požadavek bezprostřední hrozby nebezpečí utváří spolu s ostatními relativně přísnými podmínkami krajní nouze korektiv zajišťující, aby tento institut nebyl užíván v okamžiku, kdy již nebo ještě nemůže být splněn jeho účel – tedy odvrácení nebezpečí přímo hrozícího zájmu chráněnému trestním zákonem.

Je třeba zdůraznit, že pouhé hrozící nebezpečí nepostačuje, musí zde být blízký vztah mezi jeho hrozbou a možností jeho realizace, v opačném případě se jedná o exces. „Vývoj událostí tedy musí rychle spět k poruše“¹²³, přičemž přímost hrozby lze dovozovat tehdy, kdy „z něho ihned, okamžitě a bezprostředně vyplývá reálná možnost vzniku újmy na chráněném zájmu.“¹²⁴ Rychlost přibližování se poruchy nelze stanovit bez posouzení konkrétních podmínek. Je nutné zohlednit také prostředky, které mohou být užity k jejímu odvrácení (např. v případě blížící se povodňové vlny, u které lze částečně určit, kdy dorazí, bude tato rychlost odlišná než v případě auta, kterému přestaly fungovat brzdy a řítí se nezadržitelně ze silnice). Toto jsou faktory, které je nutné při posuzování excesu z časových hranic zohledňovat, protože např. již výše zmíněná povodňová vlna může představovat přímo hrozící nebezpečí pouze ve vztahu k některým opatřením, která je nutno učinit v časovém předstihu (např. poškození cizího majetku za účelem stavby provizorní protipovodňové zdi).

Názory na to, zda může nesoučasnost jednání v krajní nouzi a hrozícího nebezpečí představovat exces z krajní nouze, jsou různé. Pokud by bylo důsledně dodrženo výše uvedené dělení na podmínky stavu krajní nouze a meze jeho jednání, nemohlo by se o exces jednat, neboť by zde při absenci této podmínky vůbec nebyl naplněn stav krajní nouze. V situaci, kdy osoba jedná v okamžiku, kdy nebezpečí již zcela pominulo, by tento názor bylo možné podpořit argumentem, že v tuto chvíli zde absentuje nebezpečí jako základní předpoklad jednání v krajní nouzi.

Dle zákonné úpravy mohou nastat dva základní excesy z časových hranic krajní nouze, a to jednání předčasné či opožděné. Obojí bude dle současného právního stavu považováno za exces. V případě předčasné krajní nouze je přiměřený požadavek, aby

¹²³ Kuchta, J. IN KRATOCHVÍL, V. a kol.: *Trestní právo hmotné: obecná část*, 2. vyd., Praha: C. H. Beck, 2012, str. 430

¹²⁴ usnesení Nejvyššího soudu sp. zn. 7 Tdo 1235/2005 (Výběr NS 4844/2005)

nebezpečí alespoň hrozilo, jeho zakotvení však absentuje. V případě opožděného jednání je na místě otázka, v jakém časovém úseku poté, co nebezpečí přestalo hrozit přímo, se ještě může jednat o exces, a kdy už jde o jednání, které bude kvalifikováno podle obecných zásad. Pravděpodobně lze v takovém případě po zhodnocení konkrétních okolností požadovat blízkou časovou a místní návaznost.

4.2.3. Porušení podmínky subsidiarity

Na rozdíl od nutné obrany může k excesu v případě krajní nouze dojít také při nedodržení podmínky subsidiarity.

Jedná se o situace, kdy nebezpečí bylo dle možností jednajícího, kterých si byl vědom, možné odvrátit jinak, přesto jednající zvolil způsob, kterým zasáhl do chráněného zájmu osoby, která ve většině případů vzniklé nebezpečí vůbec nezpůsobila.¹²⁵

Již v kapitole věnované krajní nouzi jsem uvedl, že má-li jednající možnost odvrátit hrozící nebezpečí způsobem, který nepředstavuje zásah do práva, musí tak učinit.¹²⁶ K tomu např. Solnař uvádí: „Možno-li se nebezpečí vyhnout útekem, není tu stav krajní nouze...“¹²⁷ Poté už však nemá povinnost vybírat ten způsob, který způsobí nejmenší škodu, ale důležité je především, aby tento způsob byl schopen bezpečně hrozící újmu odvrátit. Zde je třeba zdůraznit, že se musí jednat o „spolehlivé“ odvrácení nebezpečí.

¹²⁵ Rozhodnutí Nejvyššího soudu ČSR sp. zn. 3 Tz 54/71 (č. 26/1972 sb. rozh.)

„Při posuzování krajní nouze (na rozdíl od nutné obrany) není rozhodující přiměřenost či nepřiměřenost způsobu odvrácení hrozícího nebezpečí. Rozhodující pro hodnocení vybočení z mezí krajní nouze je, bylo-li toto nebezpečí možné odvrátit jinak, nebo zda způsobený následek je zřejmě stejně závažný nebo ještě závažnější než ten, který hrozil.“

¹²⁶ Usnesení Nejvyššího soudu ČSR sp. zn. 7 Tz 17/89 (č. 17/1991 sb. rozh. tr.)

Použití ustanovení § 14 Tr. zák. mimo jiné předpokládá, že nebezpečí, které hrozí zájmům chráněným trestním zákonem, nelze za daných okolností odvrátit jinak. V případě obviněného však bylo prokázáno, že pomoc dceři bylo možno zajistit telefonickým přivolání lékařské pomoci, zejména když jeden ze sousedů obviněného K. Ch., kterého obviněný bezvýsledně žádal o odvoz dcery do nemocnice, měl telefon a byl ochoten jej použít v případě, že by ho obviněný o přivolání lékařské pomoci požádal.

¹²⁷ SOLNAŘ, V., FENYK, J., CÍSAŘOVÁ, D., *Základy trestní odpovědnosti*. 1. vyd. Praha: Orac, 2003, str. 140

Pokud totiž není možnost odvrátit nebezpečí jiným způsobem spolehlivá, lze v krajní nouzi jednat.

Tento názor je v teorii převažující, lze však najít i autory, kteří požadují, aby „jednající postupoval tak, aby způsobil škodu co možná nejmenšího rozsahu.“¹²⁸ Dle mého názoru tuto tezi nelze pojímat absolutně a je třeba se vyvarovat zjevným disproporcím v zájmech chráněných a zasažených jednáním v krajní nouzi. Korektivem by pak měl být požadavek na dodržení podmínky proporcionality.¹²⁹

Z judikatury je zřejmé, že odvrácení nebezpečí „jinak“ ve smyslu podmínky subsidiarity je nutné chápat ve smyslu „jiným způsobem“.¹³⁰ Lze nalézt úzkou spojitost mezi časovou podmínkou a podmínkou subsidiarity, neboť každý způsob odvrácení nebezpečí může být spojen s různou délkou jeho realizace. To může zkreslovat představy o tom, zda nebezpečí hrozí přímo, neboť ačkoli osoby jeho hrozbu bezprostředně nepocítují, vzhledem k době, kterou vyžaduje realizace opatření k jeho odvrácení, toto přímo hrozí. Jako příklad lze uvést již zmiňovanou situaci s povodňovou vlnou. Nebezpečí zde zdánlivě bezprostředně nehrozí, ve vztahu k opatřením, které je nutné pro jeho odvrácení učinit, již však lze přímou hrozbu dovodit.

Při hodnocení postupu jednajícího je zároveň třeba uvážit, zda a jakou měl možnost rozpoznat způsob, kterým bylo možné nebezpečí odvrátit jinak. Zda měl objektivně možnost se o něm dozvědět. Mám za to, že v opačném případě totiž k excesu nedochází. Nezanedbatelným činitelem je také psychický stav osoby v době odvrácení nebezpečí, ke kterému je třeba přihlídnout jako ke skutečnosti, která ovlivňovala úsudek jednajícího, jeho rychlost a měla vliv např. na zkreslené vidění hodnot porovnávaných statků. Proto v tomto ohledu nelze klást na jednajícího přehnané nároky, neboť např. jedince s pomalejším uvažováním nelze trestat za to, že nebyli schopni během krátké chvíle ve stresu přijít na optimální řešení.

¹²⁸ JELÍNEK, J. a kol. *Trestní právo hmotné, Obecná část, Zvláštní část*, 2. vyd. Praha: Leges, s.r.o., 2010, str. 245

¹³⁰ Usnesení Nejvyššího soudu ČR sp. zn. 7 Tz 17/89 (č. 17/1991 sb. rorh.tr.)

4.2.4. Přítomnost povinnosti nebezpečí snášet

Další z podmínek krajní nouze je požadavek, aby osoba, které nebezpečí přímo hrozí, nebyla povinna jej snášet z titulu svého povolání či postavení. Jelínek chápe tuto podmínku tak, že se v podstatě jedná o omezení subsidiarity jednání těchto osob.¹³¹ Povinnost snášet nebezpečí zpravidla ukládají těmto osobám zvláštní právní předpisy. Z názorů některých autorů však vyplývá, že zvláštní právní předpis upravující postavení některých osob není jediným zdrojem této povinnosti¹³² - např. Kuchta dovozuje tuto povinnost u plavčíka, dokonce pak i u osoby, která měla účast na nehodě.

O exces se tedy bude jednat, i když budou naplněny všechny ostatní podmínky § 28 TZ. Stav krajní nouze tedy mohl být naplněn, ale jednající osoba nebyla ze subjektivních důvodů oprávněna jednat.

Exces z krajní nouze v tomto případě nastává tehdy, když výše uvedená osoba zasáhne do chráněného zájmu jiného nebo odmítne jednat, odvolávajíc se na situaci krajní nouze (tedy odvrací od sebe nebezpečí, které byla povinna snášet), a to tehdy, kdy nebezpečí, kterému čelí, spadá do rámce povinně snášeného nebezpečí vymezeného zvláštním předpisem nebo jinak vyplývajícího z jeho postavení.

Již v části věnované podmínkám krajní nouze jsem uvedl, že tuto povinnost nelze pojímat absolutně. Hranice tohoto excesu budou ležet tam, kde již po této osobě nelze spravedlivě požadovat, aby čelila tomuto nebezpečí. Bude se jednat především o situace, kdy není možné bez vysoké pravděpodobnosti vážné újmy jednajícího zabránit tomu, aby nastal škodlivý následek. Objektivně však tyto hranice nelze předem stanovit, proto např. Jelínek po vzoru zahraničních úprav jako možné řešení uvažuje institut tzv. omluvné krajní nouze.¹³³ To by znamenalo „omezení povinnosti nebezpečí snášet jen při způsobení stejně závažného následku, který hrozil.“¹³⁴

Na závěr třeba zdůraznit, že absence povinnosti nebezpečí snášet je vyžadována nikoli u osoby, která v krajní nouzi jedná, ale u osoby, které nebezpečí hrozí. Pokud

¹³¹ JELÍNEK, J. a kol. *Trestní právo hmotné, Obecná část, Zvláštní část*, 2. vyd. Praha: Leges, s.r.o., 2010, str. 246

¹³² Kuchta, J. IN KRATOCHVÍL, V. a kol.: *Trestní právo hmotné: obecná část*, 2. vyd., Praha: C. H. Beck, 2012, str. 431

¹³³ JELÍNEK, J. a kol. *Trestní právo hmotné, Obecná část, Zvláštní část*, 2. vyd. Praha: Leges, s.r.o., 2010, str. 246

¹³⁴ JELÍNEK, J. a kol. *Trestní právo hmotné, Obecná část, Zvláštní část*, 2. vyd. Praha: Leges, s.r.o., 2010, str. 246

tedy osoba, která tuto povinnost má, poskytne pomoc v krajní nouzi jiné osobě, u které absentuje, o exces se nebude jednat.

4.3. Překročení mezí nutné obrany

Případy překročení mezí nutné obrany jsou v praxi častější a vzbuzují také větší zájem veřejnosti než případy krajní nouze, neboť se při nich často dostává do konfliktu převažující společenská představa o spravedlnosti s přístupem, který musí při dodržování zákona zastávat orgány činné v trestním řízení, především pak soudy. Vzhledem k roli, kterou hrají takové případy při formování obecného právního vědomí, je zřetelné vymezení excesu z nutné obrany velmi důležité. Většímu zájmu se exces z nutné obrany těší také ze strany zákonné úpravy, neboť některé jeho případy spadají pod privilegované skutkové podstaty trestných činů.

V předchozích kapitolách jsem se přiklonil k rozdělení podmínek nutné obrany a krajní nouze zastávanému především Vokounem a Kuchtou. Tito autoři rozlišují podmínky vytvářející samotný stav nutné obrany (zakládající vůbec možnost obránce jednat) a ty, které určují meze jednání obránce.

Při zkoumání pojmu excesu z nutné obrany v českém právním řádu však nelze z tohoto dělení vycházet, neboť se jím právní úprava výslovně neřídí. Pojem excesu z nutné obrany je proto třeba vykládat velmi široce, což potvrzuje i judikatura.¹³⁵ Jak uvádí Kuchta: „I přes určité odlišnosti obou skupin podmínek (pozn. přiměřenosti obranného jednání i časových mezí) je jejich nesplnění v českém právu posuzováno jednotně podle stejných právních zásad a se stejnými právními důsledky.“¹³⁶ Proto se o exces z nutné obrany bude jednat tehdy, jestliže jsou zde naplněny některé její podmínky, tedy se jedná o stav nutné obraně blízký, nicméně podmínky nejsou dány ve všech směrech.¹³⁷

¹³⁵ Usnesení Vrchního soudu v Praze sp. zn. 1 To 55/93 (č. 16/1994 Sb. rozh. tr.)

„Podmínkou trestnosti jednání, které je překročením mezí nutné obrany (§ 13 tr. zák.), např. proto, že útok, proti kterému je obrana zaměřená, již netrvá, je také zavinění vztahující se na tuto skutečnost.“

¹³⁶ KUČHTA, J.: *Nutná obrana*. 1. vydání, Brno: Masarykova univerzita, 1999, str. 165-166

¹³⁷ ŠÁMAL, P. a kol.: *Trestní zákoník: komentář*. I. Díl, 2. vydání, C. H. Beck, Praha 2012, str. 408

Stejně jako v případě krajní nouze lze rozdělit překročení mezí nutné obrany na intenzivní, kdy dochází k porušení požadavku na přiměřenost obranného jednání ve vztahu ke způsobu útoku, a extenzivní, kdy nejsou dodrženy časové meze nutné obrany.

Na základě výše uvedeného může k excesu z nutné obrany docházet v následujících případech:

- a) exces co do míry zákroku - obrana byla zcela zjevně nepřiměřená způsobu útoku (exces intenzivní),
- b) exces co do doby zákroku - obrana nebyla s přímo hrozícím nebo trvajícím útokem současná (exces extenzivní) – tento exces zahrnuje jak obranu předčasnou, tak obranu opožděnou.

Je třeba uvést, že na rozdíl od krajní nouze není požadováno dodržení podmínky subsidiarity, proto ani exces v souvislosti s jejím nesplněním v případě nutné obrany nepřichází v úvahu.

O rozlišení excesu dle motivu pachatele platí totéž, co bylo uvedeno v kapitole věnované excesu z krajní nouze. Také v případě nutné obrany lze rozlišovat exces jarý a chabý s tímž důsledky pro právní kvalifikaci jednání pachatele excesu chabého, neboť toto rozlišení hraje důležitou roli při určování míry zavinění tohoto pachatele. Podmínkou trestnosti excesu je totiž zavinění vztahující se nejen na znaky příslušné skutkové podstaty, kterou jednajícím naplnil, ale také na překročení mezí nutné obrany.¹³⁸

4.3.1. Porušení podmínky přiměřenosti

Základní podmínkou omezující jednání obránce je požadavek, že *obrana nesmí být zcela zjevně nepřiměřená způsobu útoku*. Je naplněna tehdy, když poměr mezi způsobem útoku a jednáním obránce směřujícím k odvrácení útoku je přiměřený, ale i tehdy, když je nepřiměřený v zákonem určené přípustné míře.

„O nutnou obranu nejde v případě tzv. intenzivního excesu jen tehdy, když čin obránce zcela jasně, očividně nepochybně neodpovídá všem rozhodným okolnostem charakterizujícím způsob útoku.“¹³⁹ Je tedy patrné, že zavedením kritéria zcela zjevné

¹³⁸ Usnesení Nejvyššího soudu sp. zn. 5 Tdo 162/2007 (č. 20/2008 Sb. rozh. tr.); dále srov. náleží ÚS sp. zn. IV. ÚS 433/02 (N 49/33 SbNU 11)

¹³⁹ Usnesení Nejvyššího soudu sp. zn. 5 Tdo 162/2007 (č. 20/2008 sb. rozh. tr.)

nepřiměřenosti došlo k rozšíření mezí nutné obrany oproti předchozí úpravě, neboť zřejmá nepřiměřenost v porovnání se zcela zjevnou nepřiměřeností představuje širší okruh případů.

Vzhledem k obsahu pojmu způsob útoku je nutné brát v úvahu široký okruh okolností, které ve svém souhrnu přiměřenost obrany určují. Primárně se posuzuje vztah intenzity útoku¹⁴⁰ a obrany, posuzován však může být i poměr mezi újmou hrozící a způsobenou obranným jednáním.¹⁴¹ Relevance tohoto kritéria není zcela jednoznačná, někteří autoři (např. Dolenský) jej zcela vylučují. Převažuje však názor, že je nutné jej zohledňovat, nicméně až v případě zřejmého nepoměru. Požadavek proporcionality je tak částečně obsažen i v nutné obraně. Za základní dvě hlediska pro posouzení přiměřenosti nutné obrany je proto třeba považovat intenzitu obrany ve vztahu k útoku a poměr hrozící a způsobené škody.

Vyomezit pojem způsob útoku jsem se pokusil již v kapitole věnované nutné obraně. Tento pojem zahrnuje nejen způsob provedení útoku (na což upozorňuje Šámal¹⁴²), ale i další okolnosti jako druh použitých prostředků, způsob jejich použití, vlastnosti útočníka a obránce, počet zúčastněných osob, jejich fyzickou kondici, stáří či věk, pověst atd.

V následujícím textu se pokusím přiblížit aspekty, které mohou zapříčinit intenzivní exces z nutné obrany s upozorněním, že dominantní roli zde, s ohledem na výše uvedené, zaujímá intenzita obrany ve vztahu k útoku.

4.3.1.1. Intenzita útoku a obrany

Základním požadavkem pro přiměřenost obrany z hlediska její intenzity je, že obrana nesmí být zcela zjevně intenzivnější, než jaká stačila ke spolehlivému odvrácení útoku. Jelínek uvádí, že „intenzita útoku je dána tím, zda je útok individuální či skupinový, zda útočník útočí se zbraní či beze zbraně, jaký je poměr sil mezi útočníkem

¹⁴⁰ Šámal, P. a kol.: Trestní zákoník, 2. vydání, Praha: C. H. Beck, 2012, 3614s., str. 404

¹⁴¹ Uznesenie Najvyššieho súdu SSR sp. zn. 3 To 2/81 (č. 19/1982 sb. rozh. tr.)

„Pri posudzovaní primeranosti obrany a útoku treba brať do úvahy intenzitu oboch akcií, ako aj škodu, ktorá hrozila z útoku, a škodu spôsobenú v obrane.“

¹⁴² Šámal, P.: K vládnímu návrhu novelizace ustanovení § 13 tr. zák. o nutné obraně, Právní praxe 2/1994, str. 80

a obráncem, že k útoku dochází v noci, na osamělém místě, jaká je možnost rychlého zásahu policie či veřejnosti.¹⁴³ Tento výčet zjevně není uzavřený, proto lze intenzitu útoku dovozovat i z dalších okolností každého konkrétního případu.

Zákon blíže nepopisuje meze přiměřenosti jednání v nutné obraně. Určité vymezení stupňů přiměřenosti nutné obrany provedla Císařová. Rozlišuje následující:

- a) obrana zřejmě přiměřená,
- b) obrana přiměřená (nikoli však zřejmě),
- c) obrana nepřiměřená (nikoli však zřejmě),
- d) obrana zřejmě nepřiměřená.¹⁴⁴

Vzhledem k současné úpravě nutné obrany v trestním zákoníku lze přidat ještě na každý konec tohoto výčtu dva stupně, a to obranu zcela zjevně přiměřenou a zjevně přiměřenou a obranu zjevně nepřiměřenou a zcela zjevně nepřiměřenou.

Je třeba zdůraznit, že naše právní úprava nevyžaduje, aby jednání obránce bylo přiměřené, ale pouze zakazuje jednání zcela zjevně nepřiměřené.¹⁴⁵ Proto má obránce relativní volnost při výběru způsobu (především jeho intenzity) odvrácení útoku, který se bude pohybovat pod hranicí excesu z nutné obrany. Pouze v případě obrany zcela zjevně nepřiměřené způsobu útoku dochází k překročení mezí nutné obrany, tento stupeň tak představuje horní mez jednání v nutné obraně. Solnař uvádí, že „obrana je zcela zjevně nepřiměřená způsobu útoku, není-li podle poznatků a úsudku bránícího se, k jeho psychickému stavu vyvolanému útokem třeba přihlížet, k odvrácení útoku potřebná a kromě toho též je-li zcela zjevně „neúměrná“ jeho intenzitě i významu.“¹⁴⁶ Při posuzování přiměřenosti obrany je tedy nutné zohlednit i subjektivní hledisko obránce v návaznosti na situaci, ve které se nachází.

¹⁴³ JELÍNEK, J. a kol. *Trestní právo hmotné, Obecná část, Zvláštní část*, 2. vyd. Praha: Leges, s.r.o., 2010, str. 254

¹⁴⁴ CÍSAŘOVÁ, D., ČÍŽKOVÁ, J. Aktuální problémy nutné obrany z hlediska nových kodifikací, *Acta Universitatis Carolinae - Iuridica*, 1986, str. 44

¹⁴⁵ TR NS 35/2007

„Pouhá nepřiměřenost jednání obránce zde tedy nestačí, nejde-li o nepřiměřenost (vůči způsobu útoku) zcela zjevnou, a to z hlediska obránce.

¹⁴⁶ SOLNAŘ, V., FENYK, J., CÍSAŘOVÁ, D., *Základy trestní odpovědnosti*. 1. vyd. Praha: Orac, 2003, str. 152

Dolní mez nutné obrany není třeba pro účely zkoumání excesu přesně určovat, nicméně bude jí pravděpodobně jednání, které je ještě schopné útok odvrátit, ačkoli nebude dávat jistotu úspěchu takového odvrácení.

K tomu, aby nutná obrana plnila svůj účel, je třeba, aby byla schopna útok účinně odvrátit, čemuž by měla být přizpůsobena i její intenzita. K tomu Ústavní soud uvádí, že „intenzita obrany, má-li být způsobilá odvrátit útok, může být zásadně silnější než intenzita útoku. Obrana však nemusí být zcela zjevně, přehnaně silnější, než je třeba k odvrácení útoku.“¹⁴⁷ Je v zájmu obránce, aby jednal dostatečně účinně, neboť útok může trvat pouze velmi krátkou dobu a mnohdy má obránce jen jedinou příležitost k tomu, aby jej eliminoval. S tím souvisí i níže citovaný judikát, kde soud dovodil, že obránce není povinen nejprve aplikovat mírnější způsoby obrany a postupně jej zesilovat, ale je oprávněn rovnou užít obrany, která útok bezpečně odvrátí.¹⁴⁸

Posouzení intenzity útoku obráncem tak, aby mu přizpůsobil intenzitu své obrany, může být velmi obtížné. Jeho provedení komplikuje mimo jiné skutečnost, že jej obránce činí zpravidla ještě před tím, než k samotnému útoku dochází. Jedním z možných ukazatelů pro posouzení intenzity jak útoku, tak obrany, mohou být prostředky použité útočníkem a obráncem. Z nich lze dovozovat jak rozsah hrozícího nebezpečí, tak intenzitu i rozsah hrozící škody. Pod pojmem prostředku použitého k obraně je dle Císařové potřeba chápat celý způsob obrany, nejen předměty použité k obraně. Může proto zahrnovat např. i pomoc třetích osob, či užití zvláštního bojového umění.¹⁴⁹ Speciálně v případě obrany však tyto prostředky fungují pouze jako pomocný ukazatel. Přiměřenost obranného jednání totiž nelze posuzovat primárně podle použitých prostředků, ale podle způsobu, jakým jsou tyto prostředky použity.¹⁵⁰ Jak

¹⁴⁷ ÚS 49/2004-n.

¹⁴⁸ Usnesení Nejvyššího soudu sp. zn. 5 Tdo 162/2007 (č. 20/2008 Sb. rozh. tr.)

„Pro jednání v nutné obraně není podstatná tzv. subsidiarita, tj. nevyžaduje se, aby se obránce snažil vyhnout hrozícímu nebo již probíhajícímu útoku nebo aby použil nejdříve mírnější způsoby obrany a jejich intenzitu případně stupňoval až podle způsobu útoku.“

¹⁴⁹ CÍSAŘOVÁ, D., ČÍŽKOVÁ, J. Aktuální problémy nutné obrany z hlediska nových kodifikací, Acta Universitatis Carolinae - Iuridica, 1986, str. 35

¹⁵⁰ Rozsudok Najvyššieho súdu SSR z 20. 6. 1980 sp. zn. 6 Tz 31/80 (41/1981 sb. rozh. tr.)

„Intenzita obrany a tedy přiměřenost obrany intenzitě útoku není závislá od použitého prostředku, ale od toho, jak tento prostředek obránce použije.“

dovodil NS: „Samotná skutečnost, že obránce použije proti neozbrojenému útočníkovi zbraně, neznámá, že jde o obranu zcela zjevně nepřiměřenou způsobu útoku.“¹⁵¹ V praxi totiž může použití účinnějších prostředků vést ke snadnějšímu odvrácení útoku při způsobení menší újmy útočníkovi – lze si např. představit účinek varovného výstřelu, kterým obránce odvrátí útok velké skupiny neozbrojených osob, které se k němu přibližují. V judikatuře lze nalézt i případy, kdy ani zjevná disproporce mezi prostředky užitými k útoku a obraně nepřekračuje meze nutné obrany.¹⁵²

Stejně tak nejde automaticky o obranu nepřiměřenou, pokud „napadený zamýšlel použít proti útoku jiný, mírnější způsob obrany, než který omylem skutečně použil, pokud ani skutečně použitá obrana není zcela zjevně nepřiměřená způsobu útoku.“¹⁵³

Pochopitelný je i požadavek, který se objevuje v teorii, že obrana by neměla být silnější než by bylo potřebné k odvrácení škod, což však lze jen obtížně naplnit tehdy, pokud obránce nemá nad situací kontrolu.

Pro jednání v nutné obraně není podstatná subsidiarita, tj. nevyžaduje se, aby se obránce snažil vyhnout hrozícímu nebo již probíhajícímu útoku nebo aby použil nejdříve mírnější způsoby obrany a jejich intenzitu případně stupňoval až podle způsobu útoku. Proto intenzivní exces z mezí nutné obrany nelze spatřovat jen v tom, že napadená osoba se útoku nevyhnula útekem, i když byl útek možný, anebo že nezvolila mírnější

Podobně též Rozhodnutie Najvyššieho súdu SSR sp. zn. 5 Tz 143/79 (č. 41/1980 sb. rozh. tr.): „Intenzita obrany a teda primeranosť obrany intenzite útoku nie je závislá od použitého prostriedku, ale od toho, ako ho brániaci sa použije.“

¹⁵¹ Usnesení Městského soudu v Praze sp. zn. 7 To 202/94 (č. 47/1995 sb. rozh. tr.)

K tomu dále také Rozhodnutie Najvyššieho súdu SSR sp. zn. 3 Tz 13/70 (č. 49/1970 sb. rozh. tr.) „Přiměřenost obrany je třeba posoudit se zřetelem na všechny okolnosti případu; na vybočení z mezí nutné obrany nelze usoudit jen z toho, že napadený se bránil zbraní proti neozbrojenému útočníku, věkově podstatně mladšímu, fyzicky silnějšímu a známému svou agresivitou.“

¹⁵² TR NS 29/2006

„Jestliže byl útok vůči napadenému veden ze strany dvou osob opakovaným házením kamenů z větší vzdálenosti, avšak takovou intenzitou, že mu již bylo způsobeno několik zranění na různých částech těla, byť méně závažných, přičemž tento útok stále trval, takže nebylo vyloučeno ani způsobení podstatně závažnějšího zranění napadeného, nejde o vybočení z mezí nutné obrany podle § 13, pokud napadený použil střelné zbraně (pistole) jako jediného použitelného a zároveň účinného prostředku k odvrácení takového útoku, a to tak, že po několika předchozích neúčinných výstražných výstřelech vystřelil ve směru na útočníky a jednoho z nich zasáhl a způsobil mu smrtelné zranění.“

Usnesení Nejvyššího soudu České republiky sp. zn. 1 Tzn 25/97 (č. 14/1999 sb. rozh. tr.)

„V závislosti na konkrétních okolnostech případu není vyloučeno posoudit jako stav nutné obrany jednání osoby, která reaguje na fyzický útok neozbrojeného pachatele opakovaným použitím střelné zbraně, přičemž dojde k usmrcení útočníka.

¹⁵³ Rozhodnutie Najvyššieho súdu SSR sp. zn. 6 Tz 30/82 (č. 12/1983 Sb. rozh. tr.)

možnou obranu, pokud použitou (intenzivnější) obranu ještě nelze považovat za zcela zjevně nepřiměřenou způsobu útoku.¹⁵⁴

Výše uvedené lze shrnout tak, že intenzita obrany ve vztahu k útoku je hlavním hlediskem při posuzování její přiměřenosti. Po obránci není požadováno, aby svou obranu maximálně přizpůsoboval útoku, naopak při odvrácení útoku je oprávněn použít obranu podstatně intenzivnější než útok tak, aby útok spolehlivě a účinně odvrátil. Obrana však nesmí být zcela zjevně nepřiměřená. Takovou nepřiměřenost nezpůsobuje ani disproporce mezi prostředky použitými k obraně a útoku, ani skutečnost, že obránci nepoužil ten nejméně intenzivní způsob odvrácení útoku, pokud nepřekročil hranici zcela zjevné nepřiměřenosti.

4.3.1.2. Nepřiměřenost škody hrozící a obranou způsobené

V předchozích kapitolách jsem uvedl, že proporcionalita je jednou ze základních podmínek jednání v krajní nouzi. V případě nutné obrany má postavení okrajové a je zohledňována pouze v některých případech. Cílem následující části je proto vymezení případů, kdy dojde k natolik důraznému porušení této podmínky, aby to zakládalo intenzivní excés z nutné obrany.

Po novele ustanovení trestního zákona upravujícího nutnou obranu, která zakotvila, že o nutnou obranu se nejedná, *byla-li tato zcela zjevně nepřiměřená způsobu útoku*, se rozhořela diskuse, zda je pro posouzení přiměřenosti nutné obrany relevantní i poměr hrozící a vzniklé škody (proporcionalita).

Někteří relevanci proporcionality v rámci nutné obrany zcela vyloučili. Dolenský např. uvádí, že v takovém případě „proporcionalita ohrožené a obětované hodnoty

¹⁵⁴ Usnesení Nejvyššího soudu sp. zn. 5 Tdo 162/2007 (č. 20/2008 Sb. rozh. tr.)

„Nutná obrana je vyloučena z důvodu tzv. intenzivního excésu tehdy, když čin obránci zcela jasně, očividně a nepochybně neodpovídá všem rozhodným okolnostem charakterizujícím způsob útoku. Podle ustanovení § 29 TrZ nesmí být obrana ve vztahu ke způsobu útoku zcela zjevně nepřiměřená, tudíž může být nepřiměřená nebo zjevně nepřiměřená.“

Pro jednání v nutné obraně není podstatná tzv. subsidiarita, tj. nevyžaduje se, aby se obránci snažil vyhnout hrozícímu nebo již probíhajícímu útoku nebo aby použil nejdříve mírnější způsoby obrany a jejich intenzitu případně stupňoval až podle způsobu útoku.“

odpadá.¹⁵⁵ Nicméně i on si uvědomuje, že pokud vznikne škoda zcela zjevně nepřiměřená, nemusí být kritérium přiměřenosti jednání obránce dostačující. Tento nedostatek však odstraňuje předpokladem, že pokud je zde nepoměr mezi škodami, je zde zpravidla i nepoměr mezi obranou a způsobem útoku, a tedy taková obrana nesplní ani podmínku přiměřenosti ke způsobu útoku.

K názoru Dolenského se částečně přiklání i Kuchta, který primárně proporcionalitu vylučuje, nicméně jako korektiv v případě zřejmé disproporce ji připouští.¹⁵⁶ Tento názor lze v současnosti uvést jako převládající, když se s ním ztotožňují dále např. Jelínek, Vokoun¹⁵⁷ či Císařová.

Lze tedy dovodit, že v případě nepoměru mezi chráněným a obětovaným zájmem není přiměřenost nutné obrany bez dalšího vyloučena. Útočnickovi lze způsobit i větší škodu, než která hrozila. To však nebude platit v případě, kdy bude nepoměr mezi ohroženou a obětovanou hodnotou zcela zjevný, hrubý. Požadavek proporcionality v případě nutné obrany tedy není tak přísný jako u krajní nouze, což souvisí s funkcí nutné obrany jako prostředku ochrany před přímo hrozícím útokem.

Solnař k tomu uvádí: „Přiměřenost není zpravidla vyloučena neúměrností mezi napadeným a obětovaným zájmem; možno beztrestně chránit i zájem nižší kategorie nebo v konkrétním případě méně závažný, a to i obětováním zájmu vyššího nebo v daném případě významnějšího. Obrana nesmí být zcela zjevně neúměrná významu zájmu chráněného trestním zákoníkem.“¹⁵⁸ Při porovnávání stejných zájmů bude rozhodování obránce jednodušší. Na straně útočníka jsou zasahovány zpravidla život a zdraví. Logicky nejsložitějšími případy proto budou ty, kde obránce vystoupí na ochranu zájmu méně závažného, zpravidla majetku.

¹⁵⁵ DOLENSKÝ, A.: Nová koncepce nutné obrany, *Bulletin advokacie* 1/1994, str. 24

„Hlavním argumentem je, že pokud bychom přijali výklad zohledňující i škodu hrozící a způsobenou, nelišilo by se posuzování ničím od předchozí úpravy a opět by bylo nutné zohledňovat všechny okolnosti určující povahu a nebezpečnost útoku.“

¹⁵⁶ Kuchta, J. IN KRATOCHVÍL, V. a kol.: *Trestní právo hmotné: obecná část*, 2. vyd., Praha: C. H. Beck, 2012, str. 447

¹⁵⁷ Vokoun, R. IN NOVOTNÝ, O. a kol.: *Trestní právo hmotné, Obecná část*, vydání 5., Praha: Wolters Kluwer ČR, a.s. 2007, str. 277

¹⁵⁸ SOLNAŘ, V., FENYK, J., CÍSAŘOVÁ, D., *Základy trestní odpovědnosti*. 1. vyd. Praha: Orac, 2003, str. 151

Z judikatury vyplývá, že nelze usuzovat překročení mezí nutné obrany jen z toho, že napadený útočníka zranil a případně jej usmrtil, přičemž sám neutrpěl žádné zranění.¹⁵⁹ Každý případ nutné obrany je třeba posuzovat komplexně ve všech souvislostech jeho okolností, Proto o vybočení z mezí nutné obrany pro její zcela zjevnou nepřiměřenost půjde jen tehdy, když škoda způsobená nutnou obranou je v hrubém nepoměru ke škodě hrozící z útoku. Obdobně se k možnosti poranit či usmrtit útočníka staví někteří autoři. Dle Solnaře „lze poranit i usmrtit na ochranu majetku.“¹⁶⁰ Taktéž Kuchta uvádí, že „není možné apriorně usoudit na vybočení z mezí nutné obrany pouze z toho, že ten, kdo odvracel útok na majetek a nedotknutelnost obydlí, svým jednáním ublížil někomu na zdraví.“¹⁶¹ Proto je v každém případě na soudu, aby dostatečně zjistil podstatné okolnosti případu a až v jejich souhrnu při zohlednění stavu obránce posoudil, zda byla obrana v mezích určených zákonem.¹⁶² Při takovém posuzování je třeba vycházet ze situace, jak se jevila obránci, nikoli jak se později jeví osobám, které ji následně posuzují.¹⁶³

¹⁵⁹ Rozhodnutie Najvyššieho súdu SSR sp. zn. 1 To 18/75 (č. 25/1976 sb. rozh. tr.)

„Na vybočenie z mezí nutnej obrany v zmysle § 13 Tr. zák. nemožno usudzovať len z toho, že napadnutý útočníka zranil a prípadne ho aj usmrtil, pričom sám neutrpel nijaké zranenie, ak tým odvracal útok priamo hroziaci alebo trvajúci a takáto obrana nebola zrejme neprimeraná povaha a nebezpečnosti útoku.“

¹⁶⁰ SOLNAŘ, V., FENYK, J., CÍSAŘOVÁ, D., *Základy trestní odpovědnosti*. 1. vyd. Praha: Orac, 2003, str. 152

¹⁶¹ Kuchta, J. IN KRATOCHVÍL, V. a kol.: *Trestní právo hmotné: obecná část*, 2. vyd., Praha: C. H. Beck, 2012, str. 448

ÚS 116/2002-n

„K nutné obraně. Není možné apriorně usoudit na vybočení z mezí nutné obrany pouze z toho, že ten, kdo odvracel útok na majetek a na nedotknutelnost obydlí, svým jednáním ublížil jinému na zdraví. Nutná obrana je dle soudní judikatury přípustná proti útoku přímo ohrožujícímu jakýkoli zájem chráněný trestním zákoníkem, tedy i zájem na ochraně majetku a nedotknutelnosti obydlí.“

¹⁶² Rozsudok Najvyššieho súdu SSR sp. zn. 6 Tz 31/80 (č. 41/1981 sb. rozh. tr.)

„Jaká škoda hrozila a zda škoda způsobená útočníkovi nebyla zcela zjevně nepřiměřená škodě hrozící z útoku, se posuzuje podle objektivních okolností případu i podle představ obránce, odůvodněných těmito objektivními okolnostmi. Od obránce není možné žádat, aby vyčkával a spoléhal se na náhodu, že škoda, která objektivně i podle jeho představ z útoku hrozí, nenastane, a aby nepoužil přiměřené a dostupné prostředky obrany, aby hrozící útok znemožnil a útočníka zneškodnil.“

¹⁶³ TP 804/2011

„Aby šlo o nutnou obranu ve smyslu § 29 TrZ, musí takové jednání směřovat k odražení útoku přímo hrozícího nebo trvajícího na zájem chráněný trestním zákoníkem, přičemž obrana nesmí být zcela zjevně nepřiměřená způsobu útoku. Přiměřenost obrany je třeba posuzovat z hlediska subjektivního stavu obránce, tedy tak, jak se obránci jevila v době hrozícího nebo trvajícího útoku, a nikoli tak, jak se později jeví osobám, které ji následně posuzují.“

Důvodem pro částečné zachování proporcionality i pro jednání v nutné obraně je skutečnost, že některé zájmy jsou natolik důležité, že zásah do nich nelze absolutně ospravedlnit jednáním v nutné obraně. V některých případech totiž posuzování přiměřenosti obrany čistě z hlediska intenzity nefunguje dostatečně. Lze však uvést, že k excesu z nutné obrany dojde pouze při hrubém a zcela zjevném nedodržení podmínky proporcionality, tedy v situaci, kdy je zasažen zájem nepoměrně vyšší hodnoty, než kterému v důsledku útoku újma hrozila, nebo kdy byla způsobena škoda naprosto nepřiměřená k té, která hrozila.

Je však třeba zohlednit, že obránce je při posuzování proporcionality obrany a útoku v nelehké situaci. Z jednání útočnicka lze v době, kdy obránce o způsobu a intenzitě obrany rozhoduje, zpravidla velmi těžko rozpoznat jeho přesný úmysl a tedy hrozící škodu (zda pouze vyhrožuje, zda má v úmyslu ublížit na zdraví, usmrtit, či zda pouze usiluje o majetkovou hodnotu). Také výsledek obranného jednání lze velmi těžko předvídat, neboť ze strany obránce jde v drtivé většině případů o určitou improvizaci prováděnou osobou ve způsobech sebeobranu málo znalou. I méně intenzivní obrana totiž může i dílem náhody způsobit závažný nevratný následek na zdraví útočnicka.¹⁶⁴ Proto je namístě v závislosti na těchto okolnostech obránce v přiměřené míře privilegovat.

4.3.2. Porušení podmínky útoku přímo hrozícího nebo trvajícího

Jednou ze základních podmínek jednání v nutné obraně je přítomnost hrozícího či trvajícího útoku. V případě excesu extenzivního dochází k porušení této podmínky – jedná se tedy o vybočení z časových hranic nutné obrany. Jde buď o jednání v okamžiku, kdy útok přímo nehrozil nebo kdy již byl ukončen (netrval), resp. v takovém okamžiku, kdy jednáním obránce nebylo možné odvrátit škodlivý následek.

Pokud bychom důsledně vycházeli z rozlišení podmínek nutné obrany na ty, které utvářejí její stav, a ty, které tvoří meze jednání obránce, museli bychom konstatovat, že vzhledem k vybočení z časových hranic nutné obrany zde stav nutné obrany nikdy

¹⁶⁴ DOLENSKÝ, A.: Nová koncepce nutné obrany, Praha: Bulletin advokacie 1/1994, str. 23

nevznikl, a proto v ní nebylo možné jednat. Vzhledem k přístupu zákona a judikatury českých soudů k této problematice však lze konstatovat, že rozlišujeme dva druhy extenzivního excesu – a to obranu předčasnou a opožděnou.

4.3.2.1. Obrana předčasná

O předčasnou obranu se jedná, když útok nebyl ještě v takové fázi, aby odůvodňoval svépomocné jednání obránce. Tedy hrozil, ale nehrozil přímo – byl zde pouze stav nutné obraně blízký. Přímou hrozcím útokem je pouze ten, který „vytváří bezprostřední nebezpečí pro právem chráněné zájmy a nevyhnutelně musí začít v nejbližší době.“¹⁶⁵

Bezprostřednost útoku znamená, že útok, jak z ohledu časového, tak místního i funkčního, s velkou pravděpodobností v blízkém okamžiku nastane. Někteří autoři také bezprostřednost útoku spojují s určitou mírou pravděpodobnosti realizace jeho hrozby.¹⁶⁶ Útočník nemusí hrozbu přímo vyslovit, je dostačující, pokud z jeho jednání dostatečně vyplývá.

Přímou hrozbu útoku je pak třeba dovozovat z konkrétních okolností a průběhu událostí. To souvisí i s obecně uznávaným tvrzením, že obránce není povinen čekat na první úder útočníka¹⁶⁷, ale je oprávněn aktivně jednat, když důvodně usuzuje, že útok bezprostředně hrozí. Záleží tedy do značné míry na střízlivém zhodnocení pravděpodobnosti útoku, provedeném obráncem, neboť i za nedbalost spočívající v nesprávném úsudku o naplnění časových podmínek nutné obrany může být obránce postihován.

Názory na předčasnou nutnou obranu se v teorii liší. Zatímco Jelínek uvádí, že v takovém případě „o nutnou obranu vlastně ani nejde a nejde ani o překročení nutné obrany,“¹⁶⁸ stejně jako Vokoun¹⁶⁹, předčasnou obranu považují za exces Solnař¹⁷⁰ či

¹⁶⁵ ŠÁMAL, P. a kol.: *Trestní zákoník: komentář*. I. Díl, 2. vydání, C.H.Beck, Praha 2012, str. 403

¹⁶⁶ Kuchta, J. IN KRATOCHVÍL, V. a kol.: *Trestní právo hmotné: obecná část*, 2. vyd., Praha: C. H. Beck, 2012, str. 440

¹⁶⁷ Rozhodnutí Nejvyššího soudu SSR sp. zn. 6 Tz 30/82 (č. 12/1983 sb. rozh. tr.)

„Je však třeba dodat, že iniciativa směřující k napadení musí vycházet pouze od útočníka, neboť tato určuje, kdo je obráncem a kdo útočníkem.“

¹⁶⁸ JELÍNEK, J. a kol. *Trestní právo hmotné, Obecná část, Zvláštní část*, 2. vyd. Praha: Leges, s.r.o., 2010, 904 str. ISBN 978-80-87212-49-3, str. 256

Císařová, která výslovně spojuje vybočení z mezí nutné obrany se situacemi, kdy obrana nebyla s útokem současná, tedy připouští i obranu předčasnou.¹⁷¹

V kapitole věnované podmínkám nutné obrany jsem uvedl, že v některých případech, kdy útočník jedná úmyslně, lze za pomocné kritérium určující splnění podmínky přímo hrozícího útoku považovat vývojová stádia trestného činu. V nauce panuje shoda na tom, že za přímo hrozící útok lze považovat trestný čin ve formě pokusu, neboť ten směřuje k bezprostřednímu dokonání trestného činu. V případě přípravy trestného činu již situace není tak jasná, přesto se většina autorů shoduje na tom, že i tato může zakládat přímo hrozící útok, stejně jako již pouhý projev úmyslu spáchat trestný čin.¹⁷² Tento názor lze podpořit případy z praxe, např. proti pachateli, který otevírá zásuvku se zbraní nebo sahá po nebezpečném předmětu, který hodlá použít k útoku na obránce, bude nutná obrana zcela jistě přípustná. Toto však neplatí automaticky a ve většině případů bude obrana proti útočníkovi, který se na útok pouze připravuje, předčasná a bude proto představovat exces z nutné obrany. Tak např. proti osobě, která teprve shání střelnou zbraň za účelem možnosti jejího budoucí použití, nelze v nutné obraně jednat.

Kuchta považuje za předčasné jednání v nutné obraně i reakci na projevení úmyslu spáchat trestný čin realizované pouze slovními výhrůzkami. Odlišuje však situace, kdy „je taková hrozba prostředkem donucení napadeného a dosažení protiprávního cíle“.¹⁷³ Tehdy jde o „případy psychického násilí, kdy je zasažena svoboda rozhodování těchto osob, což odůvodňuje jednání v nutné obraně.“¹⁷⁴

4.3.2.2. Obrana opožděná

¹⁶⁹ VOKOUN, R. *Vybrané aktuální otázky nutné obrany a krajní nouze*, 1. vyd. Praha: Acta Universitatis Carolinae Iuridica, 3/1989, str. 63

„na otázku, zda lze v nutné obraně jednat, jestliže útok ještě bezprostředně nehrozí nebo útok již pominul, je třeba jednoznačně odpovědět záporně“

¹⁷⁰ SOLNAŘ, V., FENYK, J., CÍSAŘOVÁ, D., *Základy trestní odpovědnosti*. 1. vyd. Praha: Orac, 2003, str. 156

¹⁷¹ CÍSAŘOVÁ, D., ČÍŽKOVÁ, J. Aktuální problémy nutné obrany z hlediska nových kodifikací, Acta Universitatis Carolinae - Iuridica, 1986, str. 39

¹⁷² Vokoun, R. IN NOVOTNÝ, O. a kol.: *Trestní právo hmotné, Obecná část*, vydání 5., Praha: Wolters Kluwer ČR, a.s. 2007, str. 273

¹⁷³ KUČHTA, J.: *Nutná obrana*. 1. vydání, Brno: Masarykova univerzita, 1999, str. 123

¹⁷⁴ KUČHTA, J.: *Nutná obrana*. 1. vydání, Brno: Masarykova univerzita, 1999, str. 123

K excesu z nutné obrany dochází také při porušení jejich časových mezí z důvodu opožděnosti. Jde o případy, kdy obránce jedná v době, kdy zde stav nutné obrany již nebyl – v době, kdy byl útok již ukončen.¹⁷⁵ Dle této formulace by se však o exces jednalo jak v případě, kdy obránce buď pokračuje v obranném jednání i po skončení útoku,¹⁷⁶ tak tehdy, když své obranné jednání až po skončení útoku započíná. Případem první situace může být jednání obránce, který udeří do hlavy útočníka, který je již přemožen a, zjevně neschopen dalšího útoku, leží na zemi. O druhý případ se jedná např. tehdy, když napadená osoba vystřelí po útočnickovi, který již odchází a je k ní otočen zády. Je problematické, zda lze za extenzivní exces považovat obě tyto situace. Dle mého názoru bude pod exces spadat pouze situace první, neboť ve druhém případě zde již v okamžiku, kdy obrana počíná, neexistuje nebezpečí (útok), které je základním předpokladem takového jednání.

Pro účely zkoumání extenzivního excesu z nutné obrany je třeba rozlišit pojmy dokonání a dokončení trestného činu, který je útokem páčán.¹⁷⁷ Zatímco k dokonání trestného činu může dojít již v průběhu útoku tím, že jsou naplněny znaky skutkové podstaty, dokončení útoku je třeba spojovat s tím, že pominulo nebezpečí pro právem chráněné zájmy nebo již škodlivému následku plynoucímu z útoku nelze zabránit. Proto bude nutná obrana přípustná např. v případě krádeže i proti pachateli, který teprve odnáší kradenou věc, neboť útok na majetkové zájmy trvá, i když je trestný čin dokonán a útočník odchází.¹⁷⁸ K excesu by v takovém případě došlo tehdy, pokud by obránce jednal proti pachateli, který se již věci plně zmocnil a mohl s ní nakládat bez vlivu obránce. O exces by se jednalo i tehdy, pokud by zde již nebyla úzká časová souvislost. Markantní bude rozdíl mezi výše uvedenými pojmy zejména v případě předčasně

¹⁷⁵ R 77/1952

„Nemůže jít o případ nutné obrany, jestliže pachatel se dopustí činu v době, kdy útok na něho již byl ukončen.“

¹⁷⁶ Rozhodnutí Nejvyššího soudu ČSR sp. zn. 11 To 1/78 (č. 18/1979 sb. rozh. tr.)

„Jde o překročení mezí nutné obrany, jestliže se pachatel zpočátku brání způsobem přiměřeným způsobu útoku směřujícímu proti zájmům chráněným trestním zákoníkem, ale po skončení útoku sám přejde do útoku s úmyslem vypořádat se s útočníkem, od něhož již nehrozí nebezpečí.“

¹⁷⁷ Jedná se o drtivou většinu případů, nicméně je třeba mít na paměti, že útok nemusí být vždy trestným činem.

Usnesení Nejvyššího soudu sp. zn. 5 Tdo 162/2007 (č. 20/2008 Sb. rozh. tr.)

„Nestačí ovšem, jestliže útočník (tj. pachatel určitého trestného činu) již dokonal některý trestný čin, tj. naplnil všechny zákonné znaky jeho skutkové podstaty, pokud útok nadále trvá.“

¹⁷⁸ Kuchta, J. IN KRATOCHVÍL, V. a kol.: *Trestní právo hmotné: obecná část*, 2. vyd., Praha: C. H. Beck, 2012, str. 441

dokonaných trestných činů (v případě loupeže je proto možné v nutné obraně jednat i poté, co útočník použije bezprávní výhrůžku, aby se zmocnil cizí věci). V případě trestných činů trvajících bude nutná obrana přípustná, dokud je protiprávní stav udržován.

Útok trvá i tehdy, pokud útočník již vykonal vše potřebné k tomu, aby v důsledku útoku nastal jím zamýšlený následek, a dále spoléhá pouze na působení náhody či jiných okolností, které nemůže ovlivnit svou vůlí. V takovém případě lze jednáním v nutné obraně útočníka nutit, aby nebezpečí odvrátil, pokud taková obrana může posloužit k odvrácení škodlivého následku. Stejně tak lze postupovat, pokud již byl chráněný zájem částečně porušen a hrozí, že nebezpečí bude pokračovat či nabývat na intenzitě. Také v tomto případě nezakládá jednání obránce exces z nutné obrany.¹⁷⁹

Od ukončení útoku je třeba odlišit jeho pouhé ochabnutí. Pokud má napadený důvodnou obavu, že útok bude pokračovat, např. i proto, že hrozí útok od společníků útočníka, je oprávněn pokračovat v jednání v nutné obraně.¹⁸⁰ Útok musí být ukončen definitivně. O ukončení útoku se také nejedná v případě tzv. přestávky v boji, kdy útočník pouze dobíjí zbraň, odpočívá před dalším útokem, či přivolává na pomoc další osoby a je zřejmé, že v útoku bude pokračovat. V těchto případech proto jednání obránce nebude zakládat překročení mezi nutné obrany.

Útok je ukončen tehdy, kdy pominulo nebezpečí pro právem chráněné zájmy způsobené útokem. K dokončení útoku dle Kuchty¹⁸¹ dochází především v následujících situacích:

- a) útok byl úspěšně odvrácen, útočník již nemůže vůbec dosáhnout svého cíle, proto nepokračuje v útoku,
- b) útok byl úspěšný, útočník dosáhl svého cíle a na dalším porušování chráněných zájmů již nemá zájem,

¹⁷⁹ KUCHTA, J.: *Nutná obrana*. 1. vydání, Brno: Masarykova univerzita, 1999, str. 125

¹⁸⁰ Rozhodnutie Najvyššieho súdu SSR sp. zn. 6 Tz 30/82 (č. 12/1983 sb. rozh. tr.)

¹⁸¹ KUCHTA, J.: *Nutná obrana*. 1. vydání, Brno: Masarykova univerzita, 1999, str. 126

c) útočník dobrovolně upustil od svého jednání (zde je třeba odlišovat od pokusu ukončeného, kdy lze v některých případech donutit útočníka, aby vzniklé nebezpečí odstranil).

V některých situacích nutné obrany může být pro obránce obtížné rozpoznat skončení útoku, který již sice objektivně skončil, nicméně z pohledu obránce stále trvá. V takovém případě nelze rozšiřovat meze nutné obrany na okamžik blízký po skončení útoku, ale je třeba důsledně zkoumat subjektivní vztah obránce k tomuto překročení mezi nutné obrany. Jedná se tedy o exces z nutné obrany a případná beztrestnost jednajícího může vycházet pouze z absence zavinění k tomuto překročení.¹⁸²

V pochybnostech o tom, zda byl útok ukončen a nelze-li tuto otázku z provedených důkazů zjistit zcela bezpečně, musí soud v souladu se zásadou in dubio pro reo dovést, že útok v době činu obránce trval.¹⁸³

I po skončení útoku je však obránce stejně jako jiné zákonem určené osoby oprávněn jednat, když jsou naplněny podmínky pro zadržení osoby podezřelé ze spáchání trestného činu dle ust. §75 a 76 trestního řádu. Nebude se tedy jednat o překročení mezi nutné obrany (opožděnou obranu), pokud budou tyto podmínky naplněny. Tento postup obránce však vyžaduje správné hodnocení jednání útočníka.

Část 5. Právní důsledky překročení mezi krajní nouze a nutné obrany

5.1. Právní kvalifikace jednání při překročení mezi krajní nouze a nutné obrany

Následující část bude věnována právním důsledkům překročení mezi krajní nouze a nutné obrany. V těchto případech není jednání zbaveno povahy protiprávnosti a je považováno za společensky škodlivé a nezákonné. Jak jsem již uvedl, trestní zákony výslovně neupravují exces z těchto institutů a jeho právní důsledky, a proto jsou situace,

¹⁸² KUCHTA, J.: *Nutná obrana*. 1. vydání, Brno: Masarykova univerzita, 1999, str. 126

¹⁸³ Usnesení Nejvyššího soudu ČR sp. zn. 11 To 27/90 (č. 36/1991 sb. rozh. tr.)

kdy k excesu dojde, hodnoceny podle obecných zásad trestního práva. „Takové jednání bude tedy trestné podle toho, jaká skutková podstata byla jednáním naplněna.“¹⁸⁴ O těchto právních důsledcích lze hovořit společně jak pro krajní nouzi, tak nutnou obranu, neboť se na ně aplikují shodná ustanovení trestního zákoníku.

Přes výše uvedené je žádoucí, aby v některých případech, s ohledem na konkrétní okolnosti, bylo jednání osoby, které představuje exces z krajní nouze či nutné obrany, privilegováno. Společenská škodlivost takového jednání je totiž mnohdy podstatně menší než v případě běžného pachatele, jehož jednání je hodnoceno také podle obecných zásad. Možnosti, které má soud k tomu, aby výše uvedený nepoměr zohlednil, se pokusím vymezit níže.

V souvislosti s právní kvalifikací excesu Solnař uvádí, že „čin nutno posoudit podle obecných zásad též z hlediska jeho subjektivních znaků (čin obsahující exces možno provést úmyslně i z nedbalosti).“¹⁸⁵ Subjektivní stránka ve vztahu k excesu hraje důležitou roli, neboť, jak uvádí Vokoun, zejména v případě některých trestných činů, které se liší pouze zaviněním, může rozhodovat o tom, který z těchto trestných činů byl spáchán.¹⁸⁶ U těch trestných činů, které je možné spáchat pouze úmyslně, pak může tento aspekt rozhodovat přímo o trestnosti pachatele. Proto je třeba pro právní kvalifikaci excesu zodpovědět otázku, jaký druh zavinění je rozhodující, neboť v praxi lze nalézt případy, kdy jsou úmyslně překročeny meze, ale následek tohoto jednání je způsoben už pouze nedbalostně a naopak. Lze tedy uvažovat o zohledňování zavinění jak k následku, tak excesu či k oběma těmto skutečnostem.

5.1.1. Zavinění k následku

V tomto případě je zohledňováno výlučně zavinění k následku způsobenému jednáním představujícím exces. Zavinění k samotnému překročení mezí krajní nouze a

¹⁸⁴ Kuchta, J. IN KRATOCHVÍL, V. a kol.: *Trestní právo hmotné: obecná část*, 2. vyd., Praha: C. H. Beck, 2012, str. 451

¹⁸⁵ SOLNAŘ, V., FENYK, J., ČÍSAŘOVÁ, D., *Základy trestní odpovědnosti*. 1. vyd. Praha: Orac, 2003, str. 156

¹⁸⁶ VOKOUN, R. *Vybrané aktuální otázky nutné obrany a krajní nouze*, 1. vyd. Praha: Acta Universitatis Carolinae - Iuridica, 3/1989, str. 65

nutné obrany nehraje roli a má význam pouze jako důvod trestnosti.¹⁸⁷ Takový postup je z praktického hlediska neudržitelný, neboť maže rozdíl mezi excesem spáchaným úmyslně, např. z touhy po odplatě nebo jen pro agresivní sklony obránce, a z nedbalosti tehdy, kdy osoba způsobila následek např. v omylu. Při setrvání na tomto stanovisku půjde v případě, kdy byl škodlivý následek excesu způsoben nedbalostně, o trestný čin nedbalostní, v případě úmyslného zavinění k následku o trestný čin úmyslný.

Právní kvalifikace obou výše uvedených případů by se pak od sebe nelišila i přes rozdílné zavinění právě k excesu. Pokud by následkem jednání obou výše uvedených osob bylo např. usmrcení útočníka, byly by obě tyto osoby stíhány za vraždu. Sdílím obecně uznávaný názor, že takový postup není správný, neboť, jak uvádí Vokoun, „nelze od sebe odtrhovat zavinění k samotnému překročení mezi nutné obrany nebo krajní nouze a zavinění k vlastnímu následku jednání za takové situace uskutečněnému.“¹⁸⁸ Mimoto nelze opomíjet fakt, že už samotná skutečnost stíhání a případného odsouzení za trestný čin, na základě úmyslu dovozeného pouze ze zavinění k následku, je nežádoucí, a to nejen z hlediska důsledků právních, ale i společenských, které nelze zahojit pouhým snížením trestní sazby či upuštěním od potrestání.

Zřejmou nepřiléhavost tohoto postupu lze demonstrovat také na situaci, kdy by samotný exces byl způsoben zcela nezaviněně. I zde by totiž při jeho dodržení nastupovala odpovědnost za úmyslný trestný čin.

5.1.2. Zavinění k excesu

Druhé řešení tohoto problému naopak uznává jako jediné kritérium pro posouzení subjektivní stránky překročení mezi krajní nouze a nutné obrany zavinění k samotnému excesu. Tato teorie, prosazována především Jebavým¹⁸⁹, vychází pouze ze zavinění k negativním znakům skutkové podstaty, tj. ke znakům krajní nouze či nutné obrany. Za

¹⁸⁷ VOKOUN, R. *Vybrané aktuální otázky nutné obrany a krajní nouze*, 1. vyd. Praha: Acta Universitatis Carolinae - Iuridica, 3/1989, str. 66 – „Takový čin není beztrestný, je pro společnost nebezpečný...Žádné jiné důsledky pro kvalifikaci spáchaného činu by potom fakt excesu neměl.“

¹⁸⁸ VOKOUN, R. *Vybrané aktuální otázky nutné obrany a krajní nouze*, 1. vyd. Praha: Acta Universitatis Carolinae - Iuridica, 3/1989, str. 67

¹⁸⁹ JEBAVÝ, M.: Vybočení z mezí nutné obrany IN Vokoun, R.: *Vybrané aktuální otázky nutné obrany a krajní nouze*, Praha: Acta Universitatis Carolinae - Iuridica 3/1989, str. 67

úmyslné trestné činy pak považuje pouze jednání, kdy pachatel úmyslně vybočí z mezí krajní nouze či nutné obrany. V případě nedbalostního vybočení z těchto mezí bude připadat v úvahu pouze odpovědnost za trestný čin nedbalostní.

Není však zcela zřejmé, zda je zavinění k následku vůbec vyžadováno, či zda je pouze nerozhodná jeho forma. Pokud dovodíme, že rozhodující je zavinění k excesu, ale zároveň musí být v jakékoli formě přítomno i zavinění k následku, vznikne níže uvedený problém. Tato teorie totiž funguje pouze tehdy, pokud jednající způsobil svým úmyslným excesem následek jím zamýšlený. Pokud však jednající při takovém jednání způsobil z nedbalosti následek těžší, nesl by za tento těžší následek odpovědnost, jako by jej spáchal úmyslně. To demonstruje např. případ osoby, která v úmyslu „vytrestat“ zloděje, který krade na její zahradě věc nepatrné hodnoty, např. zlomením ruky či střelením do nohy, takového zloděje svou nešikovností usmrtí. Nedostatky tohoto přístupu tedy lze spatřovat v tom, že „neumožňuje uspokojivě řešit ty případy, kdy při shodném zavinění excesu je rozdílné zavinění k následku základnímu¹⁹⁰ a kvalifikovanému (těžšímu).“¹⁹¹

Mimo jiné by docházelo také k neopodstatněnému zvýhodňování osob, které sice překročily meze nedbalostně, ale následně úmyslně způsobil škodlivý následek, a to na úkor těch osob, které za stejných podmínek škodlivý následek způsobil už jen z nedbalosti.

Pokud bychom pak požadavek zavinění k následku vypustili zcela, dostali bychom se do rozporu s ust. § 15 a 16 trestního zákoníku, které zavinění k následku vztahují s odůvodněním, že se „zavinění vztahuje k podstatným okolnostem tvořícím pachatelův skutek.“¹⁹²

5.1.3. Zavinění k následku i k excesu

Vzhledem k uvedeným nedostatkům výše popsaných přístupů se jako nejsprávnější varianta posuzování subjektivní stránky jednání představujícího exces jeví zohledňování

¹⁹⁰ Ve smyslu následku požadovaného pro naplnění základní skutkové podstaty trestného činu.

¹⁹¹ VOKOUN, R. *Vybrané aktuální otázky nutné obrany a krajní nouze*, 1. vyd. Praha: Acta Universitatis Carolinae - Iuridica, 3/1989, str. 68

¹⁹² ŠÁMAL, P. a kol.: *Trestní zákoník: komentář*. I. Díl, 2. vydání, C.H.Beck, Praha 2012, str. 216

nejen zavinění k excesu, ale i ke způsobenému následku a dalším okolnostem tvořícím znaky skutkové podstaty. Tento přístup lze nalézt mj. u Solnaře, který k intenzivnímu excesu uvádí, že jestliže „pachatel překročil meze nutné obrany co do přiměřenosti – usmrtil, ač stačilo poranit – třeba čin posoudit jako trestný čin vraždy spáchaný za polehčujících okolností § 33 písm. f), zamýšlel-li pachatel usmrtit.“¹⁹³ Obdobně hovoří i Nejvyšší soud, když dovozuje, že „V případě excesu z meze nutné obrany je podmínkou trestní odpovědnosti obránce nejen zaviněné překročení meze nutné obrany, ale jeho zavinění se musí vztahovat též k znakům příslušné skutkové podstaty, kterou tím naplnil, přičemž nemusí jít o stejnou formu zavinění.“¹⁹⁴

I při aplikaci tohoto stanoviska však budou vznikat nejasnosti, na které je třeba se blíže zaměřit. Bez výkladových potíží budou případy, kdy zavinění jak k excesu, tak k následku (základnímu) jsou stejného druhu. V těchto případech bude osoba v závislosti na formě zavinění odpovídat za úmyslný či nedbalostní trestný čin.

Postup však nebude zcela zřejmý v případě, kdy budou formy zavinění rozdílné – tedy dojde pouze k nedbalostnímu překročení meze krajní nouze či nutné obrany, ale následek způsobený jednajícím bude úmyslný nebo naopak. Tehdy je dle Vokouna¹⁹⁵ třeba vyjít z učení o negativních znacích skutkové podstaty. Dle něho se zavinění musí vztahovat nejen na znaky pozitivní, ale právě i na tyto negativní znaky představované podmínkami krajní nouze a nutné obrany. V kombinaci s obecnými principy zavinění pak lze dovodit, že u úmyslných trestných činů se úmysl musí vztahovat na veškeré znaky skutkové podstaty, tedy i ty negativní.

Správnost této úvahy Vokoun demonstruje na případech, kdy buď následek, nebo exces nejsou zaviněny vůbec. V takovém případě zde totiž trestní odpovědnost jednajícího nelze vůbec dovodit.

Lze tedy souhlasit s přístupem, že čin, kterým jsou překročeny meze krajní nouze či nutné obrany lze kvalifikovat jako úmyslný pouze tehdy, když úmysl zahrnuje jak překročení meze, tak způsobený základní následek (způsobený těžší následek však může

¹⁹³ SOLNAŘ, V., FENYK, J., CÍSAŘOVÁ, D., *Základy trestní odpovědnosti*. 1. vyd. Praha: Orac, 2003, str. 156

¹⁹⁴ Usnesení Nejvyššího soudu sp. zn. 5 Tdo 162/2007 (č. 20/2008 Sb. rozh. tr.)

¹⁹⁵ VOKOUN, R. *Vybrané aktuální otázky nutné obrany a krajní nouze*, 1. vyd. Praha: Acta Universitatis Carolinae - Iuridica, 3/1989, str. 70

být přičítán i při jeho nedbalostním zavinění). Ve zbylých případech, kdy je k jedné z těchto skutečností zavinění pouze ve formě nedbalosti, je nutno jej kvalifikovat pouze jako trestný čin nedbalostní.¹⁹⁶

5.2. Jednotlivé právní důsledky překročení mezi krajní nouze a nutné obrany

Poté, co jsem se krátce zabýval otázkou subjektivní stránky překročení mezi krajní nouze a nutné obrany, je třeba se přesunout k problematice úzce související, a to k jednotlivým právním důsledkům s excesem spojeným.

Již jsem uvedl, že překročení mezi krajní nouze a nutné obrany je hodnoceno podle obecných zásad trestního práva, tedy je trestné podle toho, jaká skutková podstata byla jednáním naplněna.¹⁹⁷ Přesto, především s ohledem na různou míru společenské škodlivosti jednání běžného pachatele a pachatele excesu, obsahuje trestněprávní úprava nástroje, které soudu umožňují zohlednit, že ke spáchání trestného činu došlo v důsledku excesu.

Důvodem je i fakt, že osoba, která za stavu krajní nouzi či nutné obraně blízkého jedná, zpravidla není původcem hrozícího nebezpečí a její rozhodovací možnosti jsou značně omezené blízkou časovou souvislostí s hrozícím nebezpečím a zvýšeným tlakem na její psychiku. I proto je třeba jednání těchto osob s přihlédnutím k uvedeným okolnostem částečně privilegovat.

V obecné rovině lze uvažovat několik způsobů, jak nižší společenskou škodlivost excesu zohlednit a umožnit tak benevolentnější přístup k osobám, které se excesu dopustily.

Prvním způsobem je úprava trestu či trestní sazby ukládané těmto osobám. V naší právní úpravě se tato možnost promítá do institutů polehčujících okolností, mimořádného snížení trestu odnětí svobody či upuštění od potrestání.

¹⁹⁶ VOKOUN, R. *Vybrané aktuální otázky nutné obrany a krajní nouze*, 1. vyd. Praha: Acta Universitatis Carolinae - Iuridica, 3/1989, str. 70

¹⁹⁷ Kuchta, J. IN KRATOCHVÍL, V. a kol.: *Trestní právo hmotné: obecná část*, 2. vyd., Praha: C. H. Beck, 2012, str. 451

Druhou možností představuje úplné vyloučení trestní odpovědnosti za stanovených podmínek, zejména pokud byl exces vyvolán rozrušením, strachem, úlekem či jiným bezprostředním ohrožením. Tato varianta se v současné české právní úpravě, i přes snahy ji legislativně zakotvit, neprojevuje.¹⁹⁸

Účinnou možností je také institut zvláštních privilegovaných skutkových podstat, které zohledňují spáchání škodlivého následku v rámci jednání představujícího exces, nicméně představují méně pružný nástroj, neboť je nelze aplikovat na všechny případy excesu.

V trestním zákoníku lze nalézt jak instituty, které cílí přímo na případy excesu, tak i takové, které jsou formulovány obecně, ale na případy excesu je lze také vztáhnout. Níže se budu jednotlivými možnostmi zabývat.

5.2.1. Polehčující okolnosti

Skutečnost, že čin byl spáchán při překročení mezí krajní nouze nebo nutné obrany lze v první řadě posoudit jako polehčující okolnost.

Tyto okolnosti představují obecný prostředek soudní individualizace trestu, neboť přibližují jednotlivé stránky trestného činu a osobu jeho pachatele, čímž určitým způsobem „odůvodňují“ zmírnění jeho trestního postihu s ohledem na konkrétní okolnosti případu. Lze je chápat jako „právně významné skutečnosti, které se po jejich zjištění a zhodnocení projeví především při rozhodování soudu o druhu a výměře trestu za spáchaný trestný čin.“¹⁹⁹

Okolnosti, za kterých byl čin spáchán, jsou jedním z určujících kritérií pro stanovení povahy a závažnosti trestného činu (§ 39 odst. 2 TZ). V ustanovení § 39 odst. 3 pak trestní zákoník výslovně na tyto okolnosti odkazuje, když uvádí, že „při stanovení druhu trestu a jeho výměry soud přihlédne k polehčujícím a přitěžujícím okolnostem...“

Důsledkem zohlednění těchto okolností ze strany soudu je zmírnění druhu nebo výměry ukládaného trestu, působí tedy ve prospěch pachatele. Je však třeba

¹⁹⁸ viz. osnova nového trestního zákona zamítnutá v roce 2006

¹⁹⁹ ŠÁMAL, P. a kol.: *Trestní zákoník: komentář*. I. Díl, 2. vydání, C. H. Beck, Praha 2012, str. 542

připomenout, že při snižování trestu na jejich základě se soud může pohybovat pouze v rámci zákonem stanovené trestní sazby, což nás nutí vnímat tento institut spíše jako doplňkový. Prolomení zákonné trestní sazby je možné při užití dalších institutů, o kterých bude pojednáno níže. O tom, zda budou polehčující okolnosti zohledněny a v jaké míře, rozhoduje v konečné fázi soud. Při svém rozhodování by se však dle teorie neměl omezovat na výběr těch okolností, které by se mohly na konkrétní případ vztahovat, ale měl by zvážit význam každé z nich pro stanovení druhu a výměry trestu.²⁰⁰

Výčet polehčujících okolností v zákoně je pouze demonstrativní a soud tak může v konkrétním případě přihlídnout jako k polehčujícím okolnostem i k jiným skutečnostem. Nelze však takto učinit ve vztahu k té okolnosti, která tvoří zákonný znak trestného činu (§ 39 odst. 4 TZ).

Okruh trestných činů, na které lze polehčující okolnosti aplikovat, není blíže specifikován. Polehčující okolnosti, které lze použít v případě excessu, lze rozdělit na okolnosti speciálně se vztahující na tyto případy a na okolnosti obecně formulované, nicméně použitelné na některé případy překročení mezí krajní nouze a nutné obrany:

a) Primárně je třeba uvést polehčující okolnost dle ust. § 41 písm. g) TZ, neboť ta se speciálně vztahuje na případy excessu. Trestní zákoník zde stanovuje, že soud jako k polehčující okolnosti přihlédnou zejména k tomu, že pachatel spáchal trestný čin *odvraceje útok nebo jiné nebezpečí, aniž byly zcela splněny podmínky nutné obrany nebo krajní nouze anebo překročil meze přípustného rizika nebo meze jiné okolnosti vylučující protiprávnost*. Z toho lze dovodit její aplikovatelnost v případě nesplnění jakékoli podmínky krajní nouze či nutné obrany, tedy bez ohledu na druh excessu.²⁰¹

Nejasnosti pak může vzbuzovat otázka, zda ji lze aplikovat i v případě absence hrozícího nebezpečí či útoku. V teorii lze nalézt protichůdné názory, když např. Šámal vychází z jazykového výkladu ustanovení a dovozuje, že se tato okolnost „netýká tzv.

²⁰⁰ ŠÁMAL, P. a kol.: *Trestní zákoník: komentář*. I. Díl, 2. vydání, C. H. Beck, Praha 2012, str. 543

²⁰¹ Solnař k tomu uvádí: „uvedenou polehčující okolností jsou zahrnuty všechny případy excessu, intenzivní i extenzivní, jarý i chabý, takže možno k nim přihlídnout při výměře trestu podle individuální povahy jednotlivého případu.“ IN SOLNAŘ, V., FENYK, J., CÍSAŘOVÁ, D., *Základy trestní odpovědnosti*. 1. vyd. Praha: Orac, 2003, str. 156

putativní (domnělé) obrany a domnělého nebezpečí, protože pak by nešlo o čin spáchaný při odvracení útoku nebo nebezpečí a tyto zdroje pachatelova ohrožení by chyběly.²⁰² Lze však nalézt i názory opačné, které hovoří pro využití této okolnosti i v případech putativní krajní nouze a nutné obrany, vycházejí z předpokladu, že i samotnou přítomnost útoku resp. nebezpečí lze považovat za podmínku krajní nouze či nutné obrany.²⁰³

V tomto ohledu souhlasím s pojetím zastávaným Šámalem, neboť koresponduje se mnou již dříve vysloveným názorem týkajícím se stavu krajní nouzi a nutné obraně blízkého. Ten může nastat pouze při splnění podmínky existence útoku či nebezpečí alespoň hrozícího zájmu chráněnému trestním zákonem. V opačném případě by došlo k nežádoucímu rozšíření přístupu privilegujícího i jednání osob, které existenci nebezpečí pouze mylně předpokládaly v situaci, kdy reálné nebezpečí ani nehrozilo. Mám tedy za to, že i pro použití této polehčující okolnosti by měly být pojmy útok a nebezpečí chápány ve smyslu reálně existujících skutečností.

Toto však neplatí pro aplikaci níže uvedených polehčujících okolností, které svědčí pachateli i v případě putativní krajní nouze a nutné obrany.

b) Pro aplikaci na případy excesu dále připadají v úvahu některé obecné polehčující okolnosti. První z nich je upravena v ust. § 41 písm. b) TZ a lze ji použít na pachatele, který *čin spáchal v silném rozrušení, ze soucitu nebo z nedostatku životních zkušeností*. V souvislosti s excesem připadá v úvahu pouze situace první.

Silné rozrušení je chápáno jako určitý stav pachatelova duševního rozpoložení, který má takovou povahu, že snižuje míru jeho zavinění a tím i závažnost jím spáchaného trestného činu. Děje se tak v důsledku nepříznivého vlivu na rozumovou či volní složku jednání pachatele. Tento stav lze připodobnit ke stavu zmenšené přičetnosti, nicméně nedosahuje její intenzity.²⁰⁴ Je třeba jej chápat jako silné citové hnutí, jehož povaha (strach, zlost, radost apod.) může být různá, přičemž tato povaha

²⁰² ŠÁMAL, P. a kol.: *Trestní zákoník: komentář*. I. Díl, 2. vydání, C. H. Beck, Praha 2012, str. 548

²⁰³ KUČHTA, J.: *Nutná obrana*. 1. vydání, Brno: Masarykova univerzita, 1999, str. 170

²⁰⁴ ŠÁMAL, P. a kol.: *Trestní zákoník: komentář*. I. Díl, 2. vydání, C. H. Beck, Praha 2012, str. 546 uvádí, že „v případě, že by se jednalo o stav zmenšené přičetnosti, bylo by nutné aplikovat zvláštní instituty.“

nerozhoduje o tom, zda lze tuto okolnost jako polehčující aplikovat. Takový přístup podrobuje kritice Kuchta²⁰⁵, který spatřuje jeho nedostatky v tom, že dostatečně nerozlišuje druhy afektu a rozrušení z hlediska jejich vlivu na psychiku pachatele. Správně připomíná, že některé afekty (např. strach), které vyvolávají zpravidla obrannou reakci jednatelova, by měly být posuzovány podstatně mírněji než svým charakterem značně odlišné afekty jako např. zlost, nenávist, či touha po pomstě. Jako použitelné měřítko pro odlišení těchto privilegovaných excesů by pak bylo možné označit linii mezi excesem jarým a chabým.²⁰⁶

Je také třeba se zabývat otázkou, zda i stav duševního rozpoložení nedosahující intenzity silného rozrušení nemůže v konkrétních případech vést k překročení mezi krajní nouze a nutné obrany právě v důsledku tímto stavem způsobeného nesprávného úsudku. Lze dojít odpovědi, že určitě ano, nicméně právní úprava tímto způsobem neuvažuje, když užití této polehčující okolnosti v takových případech neumožňuje. Na jednu stranu je to pochopitelné, neboť pouze u některých jedinců tyto duševní stavy způsobují takové důsledky, aby bylo účelné je privilegiovat, na druhou stranu se tím zavírá možnost pro zohlednění individuality jednatelových osob.

Další v úvahu připadající okolnost je upravena v ust. § 41 písm. d) TZ, kterou lze užít tehdy, jestliže pachatel *spáchal trestný čin pod vlivem hrozby nebo nátlaku*. Primárně je od těchto situací třeba odlišit situace nepřímého pachatelství, kdy „třetí osoba používá proti pachateli přímé aktivní působení na jeho projev vůle.“²⁰⁷ Ten se pak stává pouhým nástrojem a nelze u něj najít složku volní. V případě přímého fyzického donucení naopak chybí jednání pachatele, tedy možnost excesu je také vyloučena.

Tato polehčující okolnost tedy bude aplikovatelná na situace, kdy dochází k působení na rozhodování pachatele ze strany třetí osoby, nicméně nikoli v takové míře, aby došlo k vyloučení volní složky či samotného jednání pachatele. Bude se především jednat o případy psychického nátlaku či hrozbu budoucím násilím, které

²⁰⁵ KUČHTA, J.: *Nutná obrana*. 1. vydání, Brno: Masarykova univerzita, 1999, str. 170, 171

²⁰⁶ KUČHTA, J.: *Nutná obrana*. 1. vydání, Brno: Masarykova univerzita, 1999, str. 170

²⁰⁷ ŠÁMAL, P. a kol.: *Trestní zákoník: komentář*. I. Díl, 2. vydání, C. H. Beck, Praha 2012, str. 547

odůvodní exces pachatele (např. již zpacifikovaný útočník hrozí obránci fyzickou likvidací a ten pod tíhou těchto hrozeb způsobí útočnickovi nepřiměřenou újmu na zdraví). Pro použití této okolnosti lze pravděpodobně vyžadovat určitou intenzitu hrozby, pouze tak jí lze jednání pachatele částečně ospravedlnit.

Polehčující okolnosti lze bez omezení aplikovat vedle sebe. Jejich výčet není uzavřený, zmírnit trest pachatele je tedy možné i přihlédnutím k jiným než v zákoně uvedeným skutečnostem a okolnostem.

Je také třeba zmínit, že v kombinaci s dalšími zákonnými podmínkami mohou polehčující okolnosti vést k užití institutů upuštění od potrestání (§ 46 TZ), podmíněného upuštění od potrestání s dohledem (§ 48 TZ) či mimořádného snížení trestu odnětí svobody (§ 58 TZ).

5.2.2. Mimořádné snížení trestu odnětí svobody

Mimořádné snížení trestu odnětí svobody upravené v ust. § 58 TZ představuje další možnost soudu, jak při posuzování excesu z krajní nouze či nutné obrany individualizovat trestní postih pachatele v případech, kdy trest odnětí svobody uložený v rámci zákonné trestní sazby, resp. i na její spodní hranici, neodpovídá okolnostem případu a osobě pachatele. Na rozdíl od polehčujících okolností lze při užití tohoto institutu uložit trest i pod dolní hranicí zákonné trestní sazby.

Již z názvu institutu je však patrné, že nebude aplikován jako pravidelný postup soudu, ale použije se v těch případech, kdy povaha okolností případu je natolik mimořádná, že trvání na uložení trestu v zákonné trestní sazbě by znamenalo nepřiměřenou přísnost.

V souvislosti s excesem připadá v úvahu aplikace jak obecných podmínek mimořádného snížení uvedených odstavci 1, tak především zvláštních podmínek upravených v odstavci 6, kde zákonodárce exces výslovně zmiňuje, přičemž využívá totožné formulace jako v ust. § 41 písm. g) TZ. Souběžné použití mimořádného snížení

trestu a polehčujících okolností však není možné.²⁰⁸ Kromě toho by mohly některé případy excesu naplnit také zvláštní podmínky odstavce 5 vztahujícího se k pokusu, přípravě či pomoci k trestnému činu.

Ustanovení § 58 odst. 1 TZ je obecně aplikovatelné, tedy jej lze užít nejen pro případy excesů z krajní nouze a nutné obrany, a to při naplnění 3 základních druhů podmínek:

- a) jsou zde určité okolnosti případu nebo poměry pachatele, které způsobují, že
- b) použití nesnížené sazby trestu odnětí svobody – s ohledem na její dolní hranici – by bylo pro pachatele nepřiměřeně přísné, a že
- c) lze dosáhnout nápravy pachatele i trestem odnětí svobody kratšího trvání.²⁰⁹

Tato úprava se však subsidiárně použije až tehdy, když nebude aplikován některý ze zvláštních případů mimořádného snížení trestu, z nichž právě část ust. § 58 odst. 6 se na případy excesu výslovně vztahuje. Stanovuje mimo jiné, že soud může snížit trest odnětí svobody pod dolní hranici trestní sazby také tehdy, *spáchal-li pachatel trestný čin odvraceje útok nebo jiné nebezpečí, aniž byly zcela splněny podmínky krajní nouze nebo nutné obrany*. Jednání pachatele představující jinak polehčující okolnost podle ust. § 41 písm. g) TZ tedy může svým významem vycházejícím z okolností případu odůvodnit mimořádné snížení trestu odnětí svobody pod dolní hranici. Kladně lze, s ohledem na zvýšenou možnost individualizace trestu, hodnotit, že v tomto případě soud není vázán limity pro snížení trestní sazby stanovenými v ust. § 58 odst. 3 TZ.

Institut mimořádného snížení trestu odnětí svobody nelze ani analogicky aplikovat na jiné druhy trestů (typicky např. domácí vězení, obecně prospěšných prací či peněžitého trestu) a nelze o něm ani uvažovat v souvislosti se zkušební dobou. Šámal v souvislosti s tím uvádí, že „trestní sazby těchto jiných trestů jsou totiž stanoveny poměrně nízko, takže jejich dolní hranice ani neumožňují další snížení s ohledem na potřebu nápravy pachatele a ochranu společnosti.“²¹⁰

V souvislosti s aplikací tohoto institutu na případy putativní krajní nouze a nutné obrany platí to, co bylo výše uvedeno k použití zvláštní polehčující okolnosti upravené

²⁰⁸ Vyplyvá to z dikce ust. § 39 odst. 4 trestního zákoníku.

²⁰⁹ ŠÁMAL, P. a kol.: *Trestní zákoník: komentář*. I. Díl, 2. vydání, C.H.Beck, Praha 2012, str. 792

²¹⁰ ŠÁMAL, P. a kol.: *Trestní zákoník: komentář*. I. Díl, 2. vydání, C.H.Beck, Praha 2012, str. 790

v ust. § 41 písm. g) TZ v těchto situacích, neboť zákonodárce zde zvolil totožnou formulaci. Dle mého názoru tedy k jeho aplikaci v případě absentujícího útoku resp. nebezpečí nelze vůbec přistoupit.

5.2.3. Upuštění od potrestání

Dalším institutem, který lze aplikovat v případě, kdy byl trestný čin spáchán překročením mezí krajní nouze či nutné obrany, je upuštění od potrestání upravené v ust. § 46 TZ. Z formulace tohoto ustanovení sice explicitně nevyplývá možnost aplikovat jej na případy excesu, nicméně takový postup dovozuje teorie a je používán i v aplikační praxi českých soudů²¹¹.

Dosud bylo pojednáno pouze o institutech, které umožňovaly zmírnění druhu trestu nebo především snížení trestní sazby. Naproti tomu upuštění od potrestání je založeno na předpokladu, že už samotné trestní stíhání pachatele a následné negativní zhodnocení jeho trestného činu soudem, může mít z hlediska jak generální, tak individuální prevence stejný účinek, jako uložení trestu a jeho následný výkon.²¹² Odpovídá tak principu pomocné úlohy trestní represe omezujícímu použití trestní odpovědnosti pachatele a trestněprávních důsledků s ní spojených jen na případy společensky škodlivé, kdy není dostačující odpovědnost podle jiných právních předpisů.

Předmětné ustanovení zakotvuje, že „od potrestání pachatele, který spáchal přečin, jeho spáchání lituje a projevuje účinnou snahu po nápravě, lze upustit, jestliže vzhledem k povaze a závažnosti spáchaného přečinu a k dosavadnímu životu pachatele lze důvodně očekávat, že již pouhé projednání věci postačí k jeho nápravě i k ochraně společnosti.“²¹³ Jedná se tedy o institut výchovného charakteru, neboť při splnění uvedených podmínek je možné od uložení a výkonu trestu, na rozdíl od výše probíraných institutů, zcela upustit.

²¹¹ Usnesení Nejvyššího soudu sp. zn. 6 Tdo 66/2007

²¹² R 69/1957 „Smyslem ustanovení § 46 odst. 1 TrZ, jež dovoluje upustit od potrestání, je působit výchovně na pachatele, který vedl řádný život a spáchal přečin, již pouhým projednáním věci a výrokem, že pachatel je vinen přečinem. Použití tohoto ustanovení je možné jen při splnění obou zmíněných podmínek.“

²¹³ ust. § 46 odst. 1 TZ

Základním předpokladem pro jeho aplikaci je, že se pachatel excesem dopustil přečinu, tedy nedbalostního trestného činu nebo toho úmyslného trestného činu, pro který zákon stanoví horní hranici trestní sazby do pěti let. Okruh přečinů není z hlediska aplikace nijak omezen.

Podmínka lítosti a projevu účinné snahy po nápravě pachatelem pak může vzbuzovat určité nejasnosti. Projevem lítosti pachatele je dle Šámala zejména „vnitřní postoj pachatele k činu a jeho celkové následné chování po spáchání přečinu.“²¹⁴ Relevantním kritériem tak může být např. dobrovolné ukončení páchaní trestného činu, náhrada škody či nemajetkové újmy nebo omluva poškozenému. Základním předpokladem toho, aby byla účinná lítost pachatele uznána, je jeho doznání se k činu. Lze však spolu s teorií dovodit, že postačující je doznání ke skutkovým okolnostem činu, neboť doznání viny může být pachatelem odmítáno např. i jen z důvodu jeho nesprávného právního názoru.²¹⁵

Snaha po nápravě, kterou musí pachatel projevit, pak úzce souvisí právě s projevem lítosti. Třeba zdůraznit, že náprava se netýká pouze následků způsobených činem pachatele, ale i pachatele samotného (např. by měl upustit od škodlivých zvyků, neměl by se stýkat se závadnými osobami apod.). Zejména v případě nedbalostních excesů však není jasné, jaká náprava by u nich měla proběhnout.

V poslední řadě je třeba, aby povaha a závažnost spáchaného přečinu poukazovala na to, že již samotné projednání věci a vyslovení viny bude ze všech hledisek prevence dostačující. Při tomto hodnocení se lze držet zejména kritérií vymezených v ust. § 39 odst. 2 TZ.

Na rozdíl od dříve zmiňovaných institutů není přítomnost útoku resp. nebezpečí nutným předpokladem upuštění od potrestání, lze tedy takto postupovat bez omezení i v případech putativní krajní nouze a nutné obrany.

Soudy tedy mohou při kvalifikaci jednání představujícího exces z krajní nouze a nutné obrany buď zohlednit tuto skutečnost jako polehčující okolnost, mimořádně snížit

²¹⁴ ŠÁMAL, P. a kol.: *Trestní zákoník: komentář*. I. Díl, 2. vydání, C.H.Beck, Praha 2012, str. 636

²¹⁵ ŠÁMAL, P. a kol.: *Trestní zákoník: komentář*. I. Díl, 2. vydání, C.H.Beck, Praha 2012, str. 636

trestní sazbu odnětí svobody či od potrestání zcela upustit. Mají tak poměrně širokou možnost přizpůsobit jak druh trestu, jeho výměru, tak jeho samotné uložení, přičemž mají tyto instituty aplikovat vždy, když jsou naplněny jejich zákonné podmínky. Zůstává však zcela na uvážení soudu zda, jak a jakou měrou tak učiní.

5.2.4. Privilegované skutkové podstaty

Trestní zákoník dosud nezná institut speciálních privilegovaných skutkových podstat spočívajících ve způsobení trestně relevantního následku při excesu z krajní nouze či nutné obrany. Obsahuje však tři skutkové podstaty privilegovaných trestných činů, které lze na zmíněné případy aplikovat. Jedná se o trestný čin zabití (§ 141 TZ) a trestný čin ublížení na zdraví z omluvitelné pohnutky, který se rozpadá na dvě samostatné skutkové podstaty (§ 146a odst. 1, § 146a odst. 3 TZ). Oproti předchozí právní úpravě trestního zákona se jedná o instituty nové. Vztahují se na trestné činy spáchané za okolností odůvodňujících shovívavější postih pachatele. Jejich zavedení je tak motivováno především snahou více zohlednit skutečnou nebezpečnost pachatele a povahu jeho činu.

Dřívější právní stav totiž neumožňoval co do právní kvalifikace odlišit pachatele tzv. „situačních vražd“ či obdobných ublížení na zdraví od mnohdy bezohledných a promyšleně jednajících pachatelů závažných trestných činů. V zavedení těchto skutkových podstat je tak možné spatřovat pozitivní posun i z hlediska možnosti privilegovat pachatele excesu. Do té doby bylo možné zohlednit exces pouze prostřednictvím institutů umožňujících snížení trestní sazby či upuštění od potrestání, které však nezbavovaly pachatele stigma pachatele závažného trestného činu.

Vzhledem k formulační podobnosti obou trestných činů se budu naplněním podmínek jejich skutkových podstat věnovat společně.

Zmíněná ustanovení zavádějí dvě kategorie privilegujících okolností ve vztahu k úmyslnému jednání pachatele, které se však vzájemně nevylučují a mohou se i prolínat. Jednak jde o případy, kdy pachatel spáchal trestný čin v silném rozrušení ze

strachu, úleku, zmatku nebo jiného omluvitelného hnutí mysli (tzv. afektdelikt), a dále případy, kdy pachatel spáchal trestný čin v důsledku předchozího zavrženého jednání poškozeného (tzv. provokace).

5.2.4.1. Silné rozrušení pachatele

Stav silného rozrušení judikatura chápe jako takový stav, „v němž pachatel jak vnitřně, tak zpravidla i navenek vykazuje značné emoční vzrušení či neklid, které ovlivňují jeho další jednání a projevují se v průběhu činu“²¹⁶ Z rozhodování soudů je také zřejmé, že se musí jednat vyšší stupeň těchto omluvitelných hnutí mysli, tedy „emotivní zážitky vystupňované.“²¹⁷ Mělo by jít o jednání mimořádné, specifické závažnými okolnostmi, za kterých k němu došlo. Nemůže se tedy jednat pouze o silnější, v běžném životě však obvyklé emoční stavy, se kterými se osoby téměř každodenně setkávají (např. strach či hněv pramenící z hádky řidičů v dopravní zácpě). Soudy také výslovně dovozují, že nehraje roli, zda se na rozrušení podílí též nervová labilita či přímo duševní porucha pachatele (tzv. psychická predispozice), anebo jestli je příčinou silného rozrušení pouze vlastní strach, úlek, zmatek nebo jiné omluvitelné hnutí mysli pachatele.²¹⁸ K tomu je však třeba dodat, že pachatele nelze privilegovat tehdy, pokud silné rozrušení pramení čistě z jeho vlastní psychické predispozice. Ke vzniku stavu silného rozrušení je tedy třeba určitý vnější podnět mimořádné intenzity²¹⁹, který je schopen výše uvedený stav vyvolat.

Obecně panuje shoda v tom, že silné rozrušení nemusí nutně mít vliv na přičetnost pachatele, ačkoli tomu tak nezřídka bývá. Je však třeba, aby vedlo „k značnému zúžení vědomí a oslabení psychických zábran u pachatele.“²²⁰ Důsledkem je pak neschopnost pachatele racionálně uvažovat – tedy zohlednit veškeré aspekty situace a správně ji vyřešit. Hořák k tomu uvádí, že „v kritickém okamžiku má takový afekt závažný dopad na schopnost pachatele racionálně volit mezi jednotlivými pohnutkami.“²²¹

²¹⁶ Usnesení Nejvyššího soudu sp. zn. 3 Tdo 575/2011

²¹⁷ HOŘÁK, J.: Vražda a zabití v novém trestním zákoníku, Bulletin advokacie 10/2009, s. 53

²¹⁸ Usnesení Nejvyššího soudu sp. zn. 3 Tdo 575/2011

²¹⁹ Usnesení Nejvyššího soudu sp. zn. 3 Tdo 856/2010

²²⁰ ŠÁMAL, P. a kol.: *Trestní zákoník: komentář*. I. Díl, 2. vydání, C. H. Beck, Praha 2012, str. 1491

dále také Usnesení Nejvyššího soudu ze dne 25. 8. 2010, sp. zn. 7 Tdo 793/2010 (č. 14/2011 Sb. rozh. tr.)

²²¹ HOŘÁK, J.: Vražda a zabití v novém trestním zákoníku, Bulletin advokacie 10/2009, s. 53

Ve většině případů bude mít tento silný afekt pouze krátké trvání a bude časově blízce navázán na neobvyklou, často hraniční situaci, ve které se pachatel ocitl. Teorie však nevylučuje, aby přetrvával i po delší dobu. Proto nebude překážkou pro zohlednění této privilegující okolností fakt, že afektivní stav např. v důsledku dlouhodobé tísně či existenčních problémů setrval po delší dobu a až v určité chvíli způsobil protiprávní jednání pachatele.

Ve skutečnosti nelze privilegovat automaticky každé úmyslné usmrcení nebo ublížení na zdraví, ke kterému dojde v silném rozrušení ze strachu, úleku, zmatku či jiného afektu. Duševní stav, který je jeho zdrojem, musí mít totiž povahu tzv. omluvitelného hnutí mysli.²²² Dle Hořáka by toto silné rozrušení mělo mít obranný charakter a s ohledem na situaci, ve které pachatel jedná, být sice nepřiměřenou, ale lidsky pochopitelnou reakcí. Za pochopitelný však nelze považovat samotný čin pachatele, kterého se dopustil, ale pouze afektivní reakci, ve které tento čin spáchal. V souladu s výše uvedeným pak nelze privilegovat silné rozrušení ze vzteku nebo hněvu na základě jednání, které je pachateli pouze nepříjemné²²³ nebo dokonce rozrušení vzniklého ze zavrženíhodné pohnutky pachatele (zcela jistě se tak nepoužije např. v případě, kdy přichycený zloděj ve strachu usmrtí vlastníka vykrádané chaty).

I přes kladné hodnocení zavedení těchto skutkových podstat nelze zapomínat, jak vysoké nároky tyto kladou na dokazování prováděné soudy, potažmo na další osoby, které budou duševní stav pachatele zkoumat. V souvislosti s principem *in dubio pro reo* se totiž pro většinu pachatelů mohou jevit jako snadný způsob, jak snížit svůj trestní postih. Není proto neobvyklé, že se pachatelé pokouší na stav silného rozrušení odvolávat, a tomuto výkladu přizpůsobují své vidění skutečnosti. Vzhledem k tomu, že bližší svědectví o psychickém stavu pachatele jsou ve velké části případů schopni přinést pouze právě pachatel a poškozený, jsou možnosti jeho skutečného zjištění značně omezené.

²²² Usnesení Nejvyššího soudu ze dne sp. zn. 3 Tdo 856/2010

²²³ Usnesení Nejvyššího soudu ze dne 27. 1. 2011, sp. zn. 4 Tdo 1517/2010 (č. 9/2012 sb. rozh. tr.) - „Za silné rozrušení, které je omluvitelným hnutím mysli ve smyslu § 141 odst. 1 TrZ o trestném činu zabití, nelze považovat silné rozrušení pachatele vyvolané pouze jeho hněvem a vztekem.“

5.2.4.2. Zavrženíhodné jednání poškozeného

Druhou samostatnou privilegující okolností je skutečnost, že pachatel spáchal trestný čin v důsledku předchozího zavrženíhodného jednání poškozeného. Teorii je označovaná také jako provokace, je však nutné zdůraznit, že význam tohoto pojmu není totožný jako u vyprovokovaného útoku či nebezpečí v případě nutné obrany nebo krajní nouze.

Jedná se o okolnost na afektu nezávislou, která nemusí nastat ve spojení se silným rozrušením.²²⁴ Tato privilegující okolnost je velmi často naplněna právě za stavů krajní nouzi či nutné obraně blízkých, neboť právě útok ve smyslu ust. § 29 TZ může být příkladem předchozího zavrženíhodného jednání poškozeného.

Za zavrženíhodné jednání je považováno „vědomé a úmyslné chování poškozeného, které je z hlediska etických měřítek společnosti mimořádně zlé, zraňující a pro druhé ponižující či působící anebo hrozící způsobit závažnou újmu na právech fyzických osob.“ Toto jednání může mít povahu jak fyzického tak psychického působení, přičemž není podmínkou, aby nutně směřovalo proti osobě pachatele či osobě jemu blízké.

Také judikatura považuje za základní měřítko pro hodnocení tohoto jednání obecně uznávanou morálku společnosti.²²⁵ Zavrženíhodné jednání je s touto morálkou zcela zásadně v rozporu, přičemž svou povahou svědčí o určité morální zvrhlosti a nerespektování zájmů ostatních osob a celé společnosti. To je důvod, proč velké množství případů překročení mezi krajní nouze a nutné obrany nebude pod tyto skutkové podstaty podřazeno, neboť jednání poškozených nebude této závažnosti dosahovat.

Míra závažnosti provokujícího chování poškozeného musí odpovídat důležitosti objektu trestného činu zabití a ublížení na zdraví z omluvitelné pohnutky. Komplikovaná je proto aplikace těchto skutkových podstat v případě útoků poškozeného proti majetku. I tehdy je kvalifikace jednání pachatele jako zabití či ublížení na zdraví z omluvitelné pohnutky přípustná, musí se však jednat o zcela

²²⁴ Pachatel tak může jednat i po předchozím uvážení.

²²⁵ Usnesení Nejvyššího soudu sp. zn. 8 Tdo 1513/2012 (č. 47/2013 Sb. rozh. tr.)

zásadní škodu na majetku, která je schopná způsobit existenční ohrožení postižených osob či jinak významně zasahuje do jejich existenční sféry.

Z formulace trestního zákoníku vyplývá, že zavrženíhodné jednání poškozeného musí být jedinou nebo alespoň zcela zásadní příčinou jednání pachatele, což vylučuje situace, kdy je takové jednání jen jedním z mnoha rovnocenných motivů pachatele.

5.3. *Shrnutí a úvaha nad budoucí právní úpravou*

Na tomto místě, po provedeném zkoumání možných právních důsledků překročení mezi krajní nouze a nutné obrany, je třeba současnou právní úpravu zhodnotit a zabývat se možnostmi a především potřebnostmi jejího dalšího vývoje.

Předchozí kapitoly poukázaly na to, že trestní zákoník obsahuje řadu institutů, s jejichž pomocí lze v rámci právní kvalifikace jednání osob a při ukládání trestů zohlednit skutečnost, že ke spáchání trestného činu došlo v důsledku excesu. Tyto instituty se vztahují buď speciálně na situace překročení mezi krajní nouze a nutné obrany, nebo obecně na širší okruh jevů, které excesy mimo jiné zahrnují. Na základě provedeného zkoumání se nyní pokusím formulovat svůj názor na dostatečnost právní úpravy právě z hlediska možností zohlednění excesu.

Lze pozitivně hodnotit skutečnost, že oproti předchozí právní úpravě došlo k rozšíření institutů, které mohou soudy v těchto případech aplikovat, což odpovídá obecnému trendu mírnějšího přístupu k pachatelům excesů. Za správný posun lze také považovat to, že v případě mimořádného snížení trestu odnětí svobody není, na rozdíl od předchozí úpravy trestního zákona, pevně stanovena minimální mez dolní hranice uložené trestní sazby.

Často je však kritice podrobována fakultativní povaha většiny zmíněných nástrojů. Záleží tedy výlučně na soudech, zda a v jaké míře je aplikují. Široké uvážení soudů v těchto případech klade zvýšené požadavky na odbornost osob, které jejich rozhodování zajišťují, na jejich správný úsudek a na dokazování soudem prováděné. Přesto současný stav hodnotím spíše pozitivně. Dle mého názoru je třeba ponechat soudům určitý „manévrovací prostor“, neboť v praxi vznikají rozličné situace, které by, v důsledku přijetí úpravy bez prostoru pro úvahu, mohly být posuzovány dosti necitlivě.

Negativní stránku této úpravy však spatřuji v nedostatečné motivaci osob k tomu, aby za naplnění podmínek těchto institutů, aktivně jednaly a vystupovaly na ochranu právem chráněných zájmů. Jsem však toho názoru, že tohoto cíle lze dosáhnout i jinak, než zakotvením obligatorní aplikace těchto institutů.

Výše uvedená výtky neplatí pro, trestním zákoníkem nově zavedené, privilegované skutkové podstaty zabití a ublížení na zdraví z omluvitelné pohnutky. Ty mají být soudy v případech naplnění znaků jejich skutkové podstaty aplikovány obligatorně. Pokrývají tak nikoli všechny, ale ty případy excesů, kdy dochází k nejzávažnějším následkům, a zabraňují stigmatizaci jednajících jako pachatelů trestných činů vraždy či ublížení na zdraví. Tím trestní zákoník předchází výrazným disproporcím mezi skutečnými okolnostmi případu a jeho následnou právní kvalifikací.

Také proto v současnosti nevidím akutní potřebu zavedení obecné privilegované skutkové podstaty, která by se vztahovala na případy excesu. V právní teorii je tato možnost diskutována zejména ve spojení s úmyslnými případy excesu. Lze však souhlasit s Kuchtou²²⁶, že vzhledem k širokým hranicím jak krajní nouze, tak nutné obrany dochází k jejich překročení zejména v důsledku závažných jednání pachatelů či v důsledku značného omezení rozpoznávacích a volných schopností těchto osob. V prvním případě tedy není vyloučení trestní odpovědnosti s ohledem na společenskou škodlivost tohoto jednání namístě. Ve druhém případě budou spíše aplikována ustanovení o nepřičetnosti. Lze proto uzavřít, že v případě potřeby disponují orgány činné v trestním řízení dostatečným množstvím zmírňujících institutů, a tedy se lze bez zavedení obecné privilegované skutkové podstaty pro exces obejít.

Pro případy nedbalostního excesu také část teorie²²⁷ navrhuje úplné vyloučení trestní odpovědnosti. Proti této možnosti se staví Jebavý²²⁸, který vychází z předpokladu, že každý trestný čin by měl být potrestán, že nelze pro jednotlivé případy nedbalosti zavádět odlišný režim. Naproti tomu Kuchta takový postup připouští a zabývá se otázkou, zda by bylo vhodnější nedbalostní exces zakotvit jako novou

²²⁶ KUCHTA, J.: Postavení a úprava okolností vylučujících protiprávnost v připravované rekonstrukci trestního práva hmotného, *Acta Universitatis Carolinae - Iuridica* 2/2007, str. 71

²²⁷ Zejména Císařová, Dolenský či Zigo.

²²⁸ JEBAVÝ, M.: Vybočení z mezí nutné obrany, *Socialistická zákonnost* 1/1975, str. 39

okolnost vylučující protiprávnost či zda pouze stanovit jeho beztrestnost. I s ohledem na možnost obrany proti takovému excesu se jeví jako vhodnější druhá varianta. Je nepochybné, že taková úprava by značně posílila právní jistotu jednajících osob, na což poukazuje např. Vokoun²²⁹. Z důvodu jejího hrozícího zneužívání však nejsem za současné situace zcela přesvědčen o vhodnosti zakotvení ať již vyloučení trestní odpovědnosti či trestnosti v případě nedbalostního excesu.

V minulosti bylo také v rámci osnovy nového trestního zákona navrhováno, aby nebyl trestný ten, kdo odvrací útok, aniž byly zcela splněny podmínky nutné obrany, jednal-li tento obránce zároveň v silném rozrušení, strachu, úleku nebo zmatku způsobeném útokem.²³⁰ Nakonec byla tato část příslušného ustanovení z návrhu vypuštěna s poukazem na obtížnost dokazování těchto stavů a jejich vlivu na jednání osob. Podobnou konstrukci využil zákonodárce v případě privilegovaných skutkových podstat, po určitém čase tedy bude možné na základě těchto institutů zhodnotit funkčnost této úpravy i z hlediska výše uvedeného ustanovení.

Za problematické lze považovat, že v některých případech excesů soudy nedovodí, že se jedná o stav krajní nouze a nutné obraně blízký. Jednání pachatele pak není vůbec kvalifikováno jako exces. Typicky se jedná o případy, kdy soud nezohlední pravidlo o tom, že postavení subjektů vychází z jejich počáteční iniciativy, ale o jejich procesním postavení rozhoduje na základě toho, které straně je způsobena větší újma. V těchto případech však dle mého názoru nelze hledat příčinu v právní úpravě jako takové, ale v pochybeních soudů samotných, kterým ani kvalitní právní úprava nemůže bezpečně zabránit.

I přes výše uvedené výtky a právní úpravou dosud nereflektované návrhy mám za to, že stávající úprava umožňuje orgánům činným v trestním řízení poměrně přiléhavým způsobem zohlednit skutečnost, že ke spáchání trestného činu došlo v rámci excesu. Jak jsem uvedl, nutným předpokladem je to, že tyto orgány situaci správně jako exces vyhodnotí. Pokud jsou pak výše probírané instituty vhodně aplikovány, umožňují, aby

²²⁹ VOKOUN, R. *Vybrané aktuální otázky nutné obrany a krajní nouze*, 1. vyd. Praha: Acta Universitatis Carolinae - Iuridica, 3/1989, str. 76

²³⁰ Jedná se o novelu trestního zákona zamítnutou v roce 2006.

jak právní kvalifikace jednání, tak druh i výše trestu náležitě zohledňovaly relevantní okolnosti případu.

Část 6. Posuzování omylu v souvislosti s krajní nouzí a nutnou obranou

V této kapitole se budu krátce zabývat jednáním osob v situacích, ve kterých hraje roli prvek omylu týkající se podmínek krajní nouze či nutné obrany. Omyl v právu je obecně definován jako rozpor mezi objektivní a subjektivní realitou.²³¹ Jedná se o situace, kdy představy osoby jednající, nejsou v souladu s reálným stavem věcí v době jejího jednání. Kratochvíl upozorňuje na dvojí povahu omylu, spočívající buď v tom, že osoba určitou představu vůbec nemá, nebo že představa jednajícího není správná.²³² Případy zkoumané v následujícím textu se budou týkat obou uvedených variant.

V souvislosti se zkoumanými okolnostmi vylučujícími protiprávnost je především probíráán omyl jednajícího spočívající v jeho mylném předpokladu, že nebezpečí či útok zde byly přítomny, ačkoli ve skutečnosti tato podmínka absentuje – tedy případy tzv. putativní (domnělé) krajní nouze a nutné obrany. V takovém případě se jedná o pozitivní skutkový omyl o podmínkách vyloučení trestní odpovědnosti, neboť jednající (pouze subjektivně) mylně předpokládá existenci okolnosti vylučující protiprávnost a trestnost jeho činu, která však objektivně absentuje.

V kapitole věnované excesu jsem uvedl, že reálná existence přímo hrozícího či trvajícího nebezpečí či útoku je základním předpokladem jednání v krajní nouzi a nutné obraně²³³, ale i základní předpoklad naplnění stavu jim blízkého. V případě putativní krajní nouze či nutné obrany však tato podmínka naplněna není, čímž se jednání za takového stavu dostává do rozporu s požadavkem, aby nebezpečí „existovalo v realitě,

²³¹ KRATOCHVÍL, V. a kol. *Trestní právo hmotné. Obecná část*. 2. vydání. Praha: C. H. Beck, 2012, str. 303

²³² KRATOCHVÍL, V. a kol. *Trestní právo hmotné. Obecná část*. 2. vydání. Praha: C. H. Beck, 2012, str. 303

²³³ Usnesení Nejvyššího soudu sp. zn. 8 Tdo 343/2011 (č. 11/2003 Sb. rozh. tr.)

nikoli pouze ve fantazii a obrazotvornosti obránce.²³⁴ V opačném případě totiž nejsou ohroženy zájmy chráněné trestním zákonem, neboť zde zcela absentuje úmysl jednajících osob ohrozit zájmy jiných osob.

Putativní krajní nouze a nutná obrana jsou na rozdíl od předchozí právní úpravy výslovně upraveny v ust. § 18 odst. 4 TZ, které stanovuje, že *kdo při spáchání trestného činu mylně předpokládá skutkovou okolnost, která vylučuje jeho protiprávnost, nejedná úmyslně, tím není dotčena odpovědnost za trestný čin spáchaný z nedbalosti*. Domnělá krajní nouze a nutná obrana tedy vylučuje dolůžní trestný čin a trestný čin spáchaný z vědomé nedbalosti²³⁵. Lze proto dovést, že osoba může být odpovědná za kulpózní trestný čin, pokud lze v jejím omylu spatřovat nevědomou nedbalost zejména proto, že jednajíc sice nevěděl, že zde nebezpečí či útok absentuje, nicméně vzhledem k okolnostem a k svým osobním poměrům to vědět měl a mohl. V opačném případě nebude tato osoba trestně odpovědná, nicméně pouze pokud bude její domnělá obrana přiměřená ke způsobu domnělého útoku.²³⁶

Od trestnosti obránce je třeba odlišit protiprávnost jeho jednání. Proti jednajícimu v putativní krajní nouzi či nutné obraně proto lze postupovat v nutné obraně, neboť protiprávnost jeho jednání je zde objektivně zachována.

Je také třeba zdůraznit, že naplnění podmínek putativní krajní nouze či nutné obrany je třeba posuzovat z hlediska osoby, jejíž jednání je předmětem hodnotících úvah²³⁷, nikoli osoby jiné, byť např. právě v jejím zájmu osoba jednajíc vystupuje.

„Totéž pak, co platí pro posuzování omylu o existenci útoku jako takového, musí platit i pro posuzování omylu o skutečnostech, které naplňují jednotlivé znaky útoku, např. pro omyl obránce o tom, zda útok přímo hrozí či trvá.“²³⁸

²³⁴ KUČHTA, J.: *Nutná obrana*. 1. vydání, Brno: Masarykova univerzita, 1999, str. 132

²³⁵ Usnesení Nejvyššího soudu, sp. zn. 8 Tdo 785/2013

ŠÁMAL, P. a kol.: *Trestní zákoník: komentář*. I. Díl, 2. vydání, C.H.Beck, Praha 2012, str. 257

²³⁶ KUČHTA, J.: *Nutná obrana*. 1. vydání, Brno: Masarykova univerzita, 1999, str. 133

Rozhodnutí Nejvyššího soudu sp. zn. 10 Tk 352/52 – „Nemožnost uplatnění trestní odpovědnosti však vyplývá nikoli z důvodu existence nutné obrany, nýbrž pro nedostatek zavinění jakožto obligatorního znaku skutkové podstaty.

²³⁷ usnesení Nejvyššího soudu sp. zn. 3 Tdo 944/2004

²³⁸ KUČHTA, J.: *Nutná obrana*. 1. vydání, Brno: Masarykova univerzita, 1999, str. 133

Více nejasností přináší právní kvalifikace jednání osob, které vědomě zasahují do chráněných zájmů tehdy, když zde objektivně existuje situace krajní nouze či nutné obrany, aniž by o tom tyto osoby věděly. Absence zákonné úpravy pak dává větší prostor teorii při úvahách o způsobech hodnocení. Je zřejmé, že se jedná o tzv. negativní skutkový omyl o okolnostech vylučujících protiprávnost – tedy osoba jednající neví, že je zde okolnost vylučující protiprávnost a trestnost jejího činu.

Bude se jednat např. o situaci, kdy pachatel nemá představu o tom, že osoba, kterou bezprostředně ohrožuje na zdraví, jej zároveň přímo ohrožuje na životě prostřednictvím dálkou ovládaného výbušného systému, na jehož spoušti tato osoba drží prst. Pro právní kvalifikaci tohoto jednání pak bude důležité zodpovědět otázku, jaký význam má vůle jednajícího k jednání v krajní nouzi či nutné obraně, resp. zda pro naplnění těchto institutů postačuje pouze objektivní existence jejich podmínek.

Jak uvádí Kuchta, v tomto případě se zde subjektivní představa pachatele „zcela kryje s objektivní realitou“, tedy se vlastně ani o omyl v čisté podobě nejedná.²³⁹ Pokud by v této situaci byla objektivní přítomnost podmínek okolností vylučujících protiprávnost přičítána k dobru pachateli, profitoval by z náhody, což není v souladu s účelem těchto institutů, které by měly být užívány po úvaze jednajícího a na základě subjektivního přesvědčení o naplnění jejich podmínek a vůli jednajícího za těchto podmínek jednat. Proto by měl být pachatel za své jednání plně odpovědný.

Někteří autoři v takovém případě pachatele částečně privilegují, když vzhledem k objektivní existenci podmínek okolností vylučujících protiprávnost dovozují, že nemůže jít o dokonáný trestný čin, ale pouze o nezpůsobilý pokus.²⁴⁰ V čem tato nezpůsobilost spočívá, není zcela zřejmé, neboť v situaci, kdy je např. druhá osoba pachatelem usmrcena se kvalifikace jednání jako pokusu nejeví jako přiléhavá. I proto souhlasím s tím, že takové jednání by mělo být postihováno jako úmyslný dokonáný trestný čin, neboť vůle jednajícího k jednání za podmínek okolností vylučujících protiprávnost by měla v tomto případě ve vztahu k pachateli převážet nad objektivním stavem věcí.

²³⁹ Kuchta, J. IN KRATOCHVÍL, V. a kol.: *Trestní právo hmotné: obecná část*, 2. vyd., Praha: C. H. Beck, 2012, str. 323,324

²⁴⁰ Kuchta, J. IN KRATOCHVÍL, V. a kol.: *Trestní právo hmotné: obecná část*, 2. vyd., Praha: C. H. Beck, 2012, str. 323,324

Vzhledem k existenci teorií, které pro jednání v krajní nouzi či nutné obraně nevyžadují vůli jednatelce či jeho vědomí o naplnění podmínek těchto institutů, lze říci, že existují i názory, které trestní odpovědnost jednatelce v negativním skutkovém omylu zcela vylučují.²⁴¹

Na rozdíl od pozitivního není negativní skutkový omyl o okolnostech vylučujících protiprávnost výslovně v zákoně upraven, neboť jak uvádí důvodová zpráva k trestnímu zákoníku: „Tyto případy nečiní v praxi potíže, neboť jsou užívána řešení vypracovaná trestněprávní naukou.“²⁴²

Závěr

Tato diplomová práce si klade za cíl komplexně se zabývat tématem pojmu a právních důsledků překročení mezí krajní nouze a nutné obrany, a to z hlediska názorů teorie, účinné právní úpravy i aplikační praxe soudů.

Pro úplné zpracování tohoto tématu jsem považoval za nutné nejprve se krátce věnovat obecné charakteristice okolností vylučujících protiprávnost a následně pak podrobnému zkoumání podmínek krajní nouze a nutné obrany, neboť jen při jejich zřetelném vymezení lze relevantně zkoumat samotný exces. V rámci těchto kapitol jsem krátce odbočil i k některým zvláštním tématům jako např. nutné obraně proti osobám jednatelcům ve skutkovém omylu, osobám nepřičetným a dětem či nutné obraně proti zákrokům úředních osob. Jádrem práce jsou pak kapitoly věnující se vymezení pojmu překročení mezí krajní nouze a nutné obrany a různým právním důsledkům s excesem spojeným.

Na základě poznatků získaných o podmínkách obou institutů lze říci, že jsou stanoveny poměrně benevolentně k jednatelci osobě. Oproti předchozí právní úpravě nedošlo, s jedinou výjimkou u krajní nouze, k žádným změnám. Nutná obrana tak setrvala na úpravě zavedené novelizací trestního zákona v 90. letech minulého století a vzhledem k dvacetileté aplikační praxi ji tak lze již považovat za „osvědčenou“.

Jak v případě krajní nouze, tak nutné obrany se přesto vyskytují některé sporné otázky, se kterými se v konečné fázi musely vypořádat až soudy v rámci svého

²⁴¹ Ze zahr. literatury např. HIMMELREICH, K.: *Notwehr und unbewusste Fahrlässigkeit*. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1971, s. 104, 105

²⁴² Důvodová zpráva k zákonu č. 40/2009 Sb., 40/2009 Dz

rozhodování. Na ty jsem se pokusil ve své práci upozornit. Přesto se úprava podmínek obou institutů dle mého názoru jeví jako dostatečná a nevykazuje potřebu významnějších legislativních zásahů.

U krajní nouze došlo opětovnému zavedení podmínky absence povinnosti nebezpečí snášet, nicméně bez zákonného určení možných zdrojů této povinnosti. Jejich okruh tak není zcela jasný, když např. Kuchta povinnost snášet nebezpečí připisuje např. i řidiči, který měl účast na dopravní nehodě.²⁴³ Proto by bylo vhodné, aby zákon zdroje této povinnosti jasně vymezil.

V části věnované podmínce subsidiarity krajní nouze jsem také upozornil na nejasnosti spojené s otázkou, zda je jednající při dodržení podmínky subsidiarity povinen přizpůsobit způsob odvracení nebezpečí výši škody, kterou svým jednáním způsobí. Současná úprava však dle mého názoru takový postup po jednáním nežádá, pokud jeho jednání splňuje podmínku proporcionality. Ze strany osob, do jejichž zájmů takto jednající zasahuje, však takový přístup může být zvláště v některých případech chápán jako příliš benevolentní vůči osobě jednající v krajní nouzi.

Jak jsem výše uvedl, nutná obrana nedoznala oproti předchozí úpravě trestního zákona žádných změn. Její meze jsou dosti široké a umožňují tak obráncům poměrně důrazně vystoupit na ochranu zájmů chráněných trestním zákonem. V souvislosti se zakotvením nutné obrany se výtky některých právních teoretiků týkají především významu pojmu způsob útoku. Mám však za to, že v současnosti již panuje i s přispěním judikatury na významu tohoto pojmu dostatečná shoda a není nutné se s ním v rámci zákonné úpravy blíže vypořádávat.

Chápání pojmu překročení mezi krajní nouze a nutné obrany z hlediska českého právního řádu je ovlivněno skutečností, že zákonná úprava, na rozdíl od části teorie, nerozlišuje podmínky, které charakterizují stav těchto institutů a ty, které za přítomnosti stavu krajní nouze či nutné obrany vymezují meze přípustného jednání. Proto je pojem excesu vykládán velmi široce, kdy jedinou podmínkou pro to, aby mohlo být jednání

²⁴³ Kuchta, J. IN KRATOCHVÍL, V. a kol.: *Trestní právo hmotné: obecná část*, 2. vyd., Praha: C. H. Beck, 2012, str. 431

pachatele kvalifikováno jako exces, je přítomnost nebezpečí či útoku na zájem chráněný trestním zákonem.

Co se týče možných právních důsledků excesu, obsahuje trestní zákoník dostatečně široké možnosti, jak tuto skutečnost zohlednit. Většina ze zkoumaných institutů má však fakultativní povahu, což je dle některých považováno za nedostatek. Dle jejich názoru zde v důsledku takové úpravy nepanuje dostatečná právní jistota osob jednajících v těchto krajních situacích.

Jak jsem již uvedl v předchozí kapitole, dle mého názoru však soudům nelze s ohledem na rozmanitost případů excesu předepisovat nutné vzorce postupu. Myslím si, že i přes zvýšené požadavky na odbornost a správnost rozhodování soudů, které taková úprava klade, by soudy měly disponovat dostatečným prostorem pro uvážení. Nelze totiž zanedbat, že v důsledku zavedení obligatorní aplikace některých institutů, by mohlo i v případě závažných excesů docházet k nepřiměřenému privilegování pachatelů, což není žádoucí.

Je pravdou, že např. zavedení beztrestnosti nedbalostního excesu by zvýšilo motivaci osob jednat za okolností vylučujících protiprávnost. I s ohledem na negativní stránku podobných opatření jsem však toho názoru, že kýženého výsledku lze dosáhnout i jinými způsoby. Začít je třeba především od informovanosti široké veřejnosti o těchto institutech a podmínkách jejich využití. Zcela zásadní význam má i kvalitní práce soudů, které musí být schopny každý případ správně, citlivě a komplexně posoudit i s přihlédnutím k jeho individuálním okolnostem.

Není pochyb o tom, že zvolené téma pojmu a právních důsledků překročení mezi nutné obrany a krajní nouze je značně široké a bylo by možné mu věnovat co do rozsahu práce mnohem více. Mou snahou bylo přehledně, ale i dostatečně do hloubky pojednat o problému v jeho užším významu. Proto jsem se při rozhodování o obsahu jednotlivých kapitol a jejich rozsahu přiklonil k nezařazení některých dílčích problémů, kterým bych s ohledem na rozsah práce nemohl dostatečně věnovat. Typickým příkladem jsou automatická obranná zařízení či problematika vzájemného napadení a rvačky. Věřím však, že to práci není na škodu a že se mi podařilo naplnit cíl, který jsem si na jejím počátku stanovil.

Seznam zkratek

právní předpisy

TZ	- zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník, ve znění pozdějších předpisů, také jen „trestní zákoník“
Tr. zák.	- zákon č. 140/1961 Sb., trestní zákon, ve znění pozdějších předpisů
TŘ	- zákon č. 141/1961 Sb., o trestním řízení soudním (trestní řád), ve znění pozdějších předpisů
ObčZ	- zákon č. 40/1964 Sb., občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů
NOZ	- zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, dále také jen „nový občanský zákoník“
TOPOZ	zákon č. 418/2011 Sb., o trestní odpovědnosti právnických osob, ve znění pozdějších předpisů

Použitá literatura a prameny

Publikace a články z periodik a sborníků

BURDA, E.: Systém okolností vylučujících protiprávnost' činu v slovenskom trestnom zákone a jeho porovnanie s Českou republikou, Trestněprávní revue, 2/2011, str. 39

BURDA, E.: Útok, proti ktorému je prípustná nutná obrana, Trestněprávní revue 2/2010, str. 46

CÍSAŘOVÁ, D.: K nové koncepci okolností vylučujících protiprávnost, Trestní právo, č. 10/2000, str. 9 – 11

CÍSAŘOVÁ, D.: ČÍŽKOVÁ, J.: Aktuální problémy nutné obrany z hlediska nových kodifikací, Acta Universitatis Carolinae - Iuridica, 1/1986, str. 3-54

CÍSAŘOVÁ, D., MITLÖHNER, M.: K problematice okolností vylučujících protiprávnost, Československá kriminalistika, roč. 16, č. 2, s. 223-231

DOLENSKÝ, A.: Přiměřenost nutné obrany, in: Sborník prací z trestního práva k sedmdesátým narozeninám prof. dr. Vladimíra Solnaře, Praha: Univerzita Karlova, 1969, str. 21-42

DOLENSKÝ, A.: Nová koncepce nutné obrany, Bulletin advokacie 1/1994, str. 19-26

DOLENSKÝ, A.: Poznámky k rekodifikaci, Trestní právo, č. 11/96, str. 4-8

DOLENSKÝ, A.: Střílet nebo nestřílet? Právní praxe v podnikání, 1997, č. 2, str. 38-40

FENYK, J.: Základy trestní odpovědnosti podle nového trestního zákoníku, Trestní právo 3/2009, str. 5-11

HOŘÁK, J.: Vražda a zabití v novém trestním zákoníku, Bulletin advokacie 10/2009, s. 53-66

JEBAVÝ, M.: Vybočení z mezí nutné obrany, Socialistická zákonost 1/1975, str. 32-40

JELÍNEK, J. a kol. Trestní právo hmotné, Obecná část, Zvláštní část, 2. vyd. Praha: Leges, s.r.o., 2010, 904 s. ISBN 978-80-87212-49-3.

KRÁLÍK, M.: Nutná obrana v občanském a trestním právu aneb meze interpretace v právu, Právní rozhledy č. 1/2000, s. 5

KRATOCHVÍL, V. a kol.: Trestní právo hmotné: obecná část, 2. vyd., Praha: C. H. Beck, 2012, 921 s. ISBN 978-80-7179-082-2.

KUBOVÁ, O.: K některým otázkám krajní nouze, Bulletin advokacie 10/1998, str. 49-55

KUCHTA, J.: K novele ustanovení § 13 trestního zákona o nutné obraně, Časopis pro právní vědu a praxi 2/1994, s. 61-69

KUCHTA, J.: Nutná obrana. 1. vydání, Brno: Masarykova univerzita, 1999, 218 s.

KUCHTA, J.: Několik poznámek k postavení a formulaci okolností vylučujících protiprávnost v připravované rekodifikaci trestního zákona, Trestněprávní revue, 2/2003, str. 47-52

KUCHTA, J. Postavení a úprava okolností vylučujících protiprávnost v připravované rekodifikaci trestního práva hmotného. Acta Universitatis Carolinae - Iuridica, Praha: Univerzita Karlova, 2/2007, s. 65-75

LNĚNIČKA, J.: Ad „Nová koncepce nutné obrany (§ 13 Tr. zák.)“, Bulletin advokacie č. 4/1994, str. 13-15

NOVOTNÝ, O. a kol.: Trestní právo hmotné, Obecná část, vydání 5., jubilejní, zcela přepracované vydání, Praha: Wolters Kluwer ČR, a.s. 2007, ISBN 978-80-7357-261-7.

NÝVLTOVÁ, I.: Objektivní a subjektivní koncepce protiprávnosti útoku a jejich vztah k právnímu posouzení obrany proti útoku osob trestně neodpovědných, *Trestněprávní revue* 7/2003, str. 204 – 206

POLÁŠEK, Z. KOLLÁR, J.: Některé problémy vyloučení krajní nouze, *Právník* 1975, str. 786-794

PÚRY, F.: Souhrn aktuální judikatury – V. Nutná obrana v trestním právu, *Trestněprávní revue* 8/2007, s. 230

SOLNAŘ, VI., FENYK, J., CÍSAŘOVÁ, D.: Základy trestní odpovědnosti: podstatně přepracované a doplněné vydání. 1. vyd. Praha: Orac, 2003, 455 s. ISBN 80 – 86199 – 74 – 6.

ŠÁMAL, P. a kol.: Trestní zákoník: komentář. I. Díl, 2. vydání, C. H. Beck, Praha 2012, ISBN 978-80-7400-428-5

ŠÁMAL, P.: K úvodním ustanovením připravované rekodifikace trestního zákona, *Trestněprávní revue* 12/2002, s. 349

ŠVESTKA, J.; DVOŘÁK, J. a kol.: Občanské právo hmotné – 2, 5. vydání, Praha: Wolters Kluwer ČR a.s., 2009, 550 s.

VOKOUN, R. *Vybrané aktuální otázky nutné obrany a krajní nouze*, 1. vyd. Praha: Acta Universitatis Carolinae - Iuridica, 35/3 (1989)

ZIGO, J.: Vybočenie z medzej nutnej obrany, *Socialistická zákonnost* 1974

Elektronické a online prameny

Systém Beck-online

Praha: Nakladatelství C. H. Beck (databáze)

Systém ASPI (Automatizovaný Systém Právních Informací)

Praha: Wolters Kluwer ČR a.s. (databáze)

Vyhledávač rozhodnutí a stanovisek Nejvyššího soudu

dostupný z: <http://www.nsoud.cz/> (online)

Vyhledávač rozhodnutí Ústavního soudu ČR – NALUS
dostupný z: <http://www.nalus.usoud.cz> (online)

Abstrakt

POJEM A PRÁVNÍ DŮSLEDKY PŘEKROČENÍ MEZÍ NUTNÉ OBRANY A KRAJNÍ NOUZE

Diplomová práce se zabývá pojmem a právními důsledky překročení mezi nutné obrany a krajní nouze (excesu). Obě tyto okolnosti vylučující protiprávnost v případě naplnění zákonných předpokladů zajišťují právo každého svépomocně odvrátit útok, resp. nebezpečí hrozící zájmům chráněným trestním zákonem. Důsledkem naplnění podmínek nutné obrany a krajní nouze je vyloučení nejen trestní odpovědnosti jednatelů, ale i protiprávnosti jeho jednání. V těchto případech se proto od počátku nejedná o trestný čin. Tato vlastnost činí z nutné obrany a krajní nouze instituty se zásadním významem pro trestní odpovědnost.

Cílem této práce je zaměřit se na oba instituty především z hlediska situací, kdy dochází k překročení jejich dovolených mezí a komplexně vymezit pojem excesu a právní následky s ním spojené. Na pojem excesu se práce snaží nahlédnout jak z hlediska názorů teorie, tak zákonné úpravy i rozhodovací praxe soudů, neboť způsoby jeho vymezení se z hlediska těchto tří pohledů mohou částečně odlišovat.

První část práce pojednává obecně o okolnostech vylučujících protiprávnost, mezi které se řadí i krajní nouze a nutná obrana. Snaží se především vystihnout podstatu těchto institutů a jejich roli v právním řádu. Zabývá se také významem protiprávnosti jako znaku trestného činu, zejména otázkou, zda je protiprávnost obecným znakem trestného činu nebo znakem tvořícím jeho skutkovou podstatu.

Druhá a třetí část jsou následně zaměřeny na instituty nutné obrany a krajní nouze, když podrobně zkoumají veškeré podmínky, které musí nastat, aby bylo možné je aplikovat. Stanovují tak hranice, ve kterých se jednatel musí pohybovat, aby jejich jednání bylo považováno za společensky prospěšné a proto bylo zbaveno povahy protiprávnosti. V rámci těchto kapitol jsou přiblíženy i některé dílčí problémy jako např. nutná obrana proti útokům úředních osob či proti osobám nepříčetným, osobám jednatelům ve skutkovém omylu a dětem.

Čtvrtá část se zabývá vymezením pojmu překročení mezi krajní nouze a nutné obrany. V návaznosti na předchozí kapitoly jsou rozebrány jednotlivé případy excesu

v závislosti na porušení konkrétní podmínky, a to za předpokladu, že takové porušení může k excesu vést.

Právní kvalifikace jednání v excesu a jeho jednotlivé právní důsledky jsou pak předmětem páté části. První kapitola se věnuje otázkám zavinění v souvislosti s excesem a rozebírá především možné přístupy k subjektivní stránce pachatele excesu. V kapitole druhé jsou rozebrány jednotlivé instituty, jejichž užitím je možné zohlednit skutečnost, že trestný čin byl spáchán v důsledku překročení mezí krajní nouze a nutné obrany.

Na závěr této části autor shrnuje současnou právní úpravu, uvažuje nad jejím možným vývojem do budoucna a vyjadřuje se k otázce, zda je v aktuální podobě dostatečná.

Šestá část se krátce zabývá jednáním v omylu v souvislosti s excesem z krajní nouze a nutné obrany.

Diplomová práce převážně reflektuje úpravu trestního zákoníku č. 40/2009 Sb., a pouze v některých částech práce je pro srovnání použita starší úprava, zejména trestní zákon č. 140/1961 Sb. a dále trestněprávní předpisy, které mu předchází. Tato diplomová práce vychází z právního stavu k 19. 3. 2014

Abstract

THE NOTION AND LEGAL CONSEQUENCES OF EXCEEDING THE NEED FOR SELF-DEFENSE AND DESTITUTION

The subject of this thesis are the notion and the legal consequences of exceeding the need for self-defense and destitution (excess). Both of those situations exclude illegality in the case of fulfillment of certain conditions assuring the right of an individual defend him-self in case of an attack, in other words in situations where there is a threat to interests protected by the criminal statute. The consequence of the fulfillment of the conditions of destitution and self-defense is the exclusion not only of criminal liability of the defendant but equally the illegality of his act. In these situations, we therefore are not dealing with a criminal act. This characteristic therefore in consequence makes destitute and self-defense into notions of great importance in the area of criminal liability.

The aim of this thesis is to focus on both of the notions mentioned above, mainly in regard of situations where we are faced with the exceeding of the allowed limits and therefore to fully elaborate on and detail the parameters of the notion of excess and the legal consequences linked to it. The term excess will be regarded from the point of view of theories, legal treatment and jurisprudence, as their approach and definition vary extensively.

The first part of the thesis deals with circumstances that exclude legal liability, within which we can incorporate destitution and self-defense. The section introduces the basis of these positions and depicts their role in the criminal statute. It equally looks at the meaning of illegality as a characteristic of a criminal offence, dealing with the question of; is illegality a general characteristic of a criminal offence or is it a characteristic that forms the essence of the crime?

The second and third section then deal specifically with the notions of destitution and self-defense, looking in detail at all the conditions which have to be fulfilled in order for the notions to apply. They therefore form boundaries in which the defendant

has to find himself, in order for his act to be considered as socially beneficial and therefore for it to be stripped of any legal liability. Within those chapters' specific problems such as the need for self-defense against a public official, a situation of loss of control, an individual acting under a mistaken belief and children are considered.

The fourth section deals with the definition of the terms of exceeding destitute and self-defense. In regard of the above sections, this chapter depicts specific cases and situations of excess in relation to the breach of specific conditions, which in theory should or could result in excess.

The legal qualification of the act of excess and its specific legal consequences are the subject of the fifth section. The first chapter deals with the question of culpability as a result of excess and depicts the possible approaches to the subjective nature of the defendant's excess. The second chapter goes further in detail into the different notions, which if applied help to establish that a criminal offence has been committed in relation to the exceeding of destitute and self-defense.

At the end of this section the author summarises the current legal framework, he also reflects on its future evolution and answers the question of; is the current legal framework satisfactory?

The sixth section deals shortly with error in law in connection with excess.

The thesis in most part reflects the current legal framework of the criminal statute no. 40/2009 Sb., and only in certain sections uses for comparison older legislation, mainly the criminal statute no. 140/1961 Sb. and further the criminal law that supersedes it. This thesis is based on the legal position as of 19. 3. 2014

Klíčová slova – keywords

klíčová slova: krajní nouze, nutná obrana, exces

keywords: destitution, self-defense, excess